

MARTIN KADIVEC

# PAVEL BOBNAR – BESEDNI IN LIKOVNI USTVARJALEC

P rvega dne v malem srpanu leta 1912 so na dokaj premožni kmetiji v Šenčurju, največji vasi na ravnini med Kranjem in Kamnikom, zavezali popek novorojenčku. Pri krstu so mu dali ime Pavel, po enem izmed dveh velikih apostolov, Petru in Pavlu, ki godujeta konec rožnika. Družina se je pisala Bobnar, po domače pa se je hiši reklo pri Podlipniku. Kako so opravile svoje naloge rojenice, se ne ve, sojenice so jo dvolično: fantu so vsadile zdravega duha v bolno telo.

Pavlovo desno koleno je okužil šen, še preden je otrok prestopil prag šenčurske šole. Namesto da bi ga peljali k zdravniku, so mu koleno zavijali v mokre obkladke in mu šen zamočili. Postal je invalid, vse življenje je šepal. To je bil tudi vzrok, da je vstopil v prvi razred šenčurske osnovne šole kako leto kasneje, kot je bilo tedaj običajno. Vendar bister, kot je bil, je šolo izdeloval z lahkoto. Čedno je pisal, bil izredno dober risar in občuteno je igral na orglice. Težko pa je reči, kdaj je napisal prve verzé ali pripovedne sestavke ali prizore. To, kar nam je prišlo v roke, je že delo oblikovanega besednega ustvarjalca.

Mati kmetica in vdova se pri izbiranju sinove življenjske poti verjetno ni najbolj znašla. Namesto da bi ga poslala v šole, ga je po osnovni šoli vaščan s kolesom vozil v Kranj, kjer se je priučeval za krojača. Obrtne šole baje ni obiskoval. Toda tudi s krojaštvom se ni ukvarjal. Imel je dva brata, Jerneja in Franceta, in še sestro Micko. France je odšel v Ameriko, Jernej duševno ni bil zdrav. Tako bi Pavel lahko postal gospodar na lepi kmetiji, sam je sicer ne bi mogel obdelovati, gospodarstvo pa bi lahko vodil. A Pavel je bil preveč umetnik, da bi lahko postal uspešen pridelovalec hrane, čeprav ga je vse, kar je bilo povezano s kmetijstvom, zanimalo in globoko prevzemalo.

Večino časa je preživeljal v svoji izbi, pozimi pa za krušno pečjo, ob branju, razmišljanju, fantaziranju, pisanju in risanju.

Iz pripovedovanja vaščanov in Bobnarjevih ohranjenih del vemo, da je silno hrepenel po dekletu, ki bi mu postala žena. Verjetno mu tega ne bi bilo težko doseči – saj je bil krepke postave, rjavo nadahnjene polti, glavo so mu krasili daljši, temni, valoviti lasje, in znal je zalo govoriti – ko ne bi tako obupno šepal. Dekletom je rad posojal knjige iz svoje knjižnice, prinašal jim jih je na pašo, jim pisaril zaljubljena pisma, prepletena z verzi, včasih obogatenimi z akrostihom.

Oblačil se je drugače kot sovaščani. Običajno je nosil črno klotasto haljo, kadar je šel v družbo, tudi drap trenčkot, kdaj se je ob slovesnostih pokrnil celo s cilindrom.

Kritično se je odzival na dogodke v Šenčurju in sosednjih vaseh in pazljivo spremljal dogajanja v državi in po svetu. Nekaj takih njegovih zapisov je bilo objavljenih v revialnem tisku, kot je bil na primer zapis v Gorenjcu o baje po krivici aretiranem in zaprtem Šenčurjanu v zvezi z znanimi šenčurskimi dogodki leta 1932 ali članek Vedri dojmi s kmetsko--mladinskega praznika v Vogljah v mesečniku Gruda 1938. Spet drugi zapisi so ostali verjetno neobjavljeni, kot le na eni strani ohranjeni zapis Iz Šenčurja – Društveni razkolniki. Ravno ohranjena stran tega sestavka pa zgovorno priča, kako tesno je bil povezan s prosvetnim življenjem v Šenčurju in okoliških vaseh. Pristneje se je družil zlasti z vaškimi gledališčniki. Šenčurski igralci so namreč postavili na oder njegovo igro Ljubavi cvet je zamorjen, edino njegovo gledališko delo, ki so ga, po pričevanju, zagotovo igrali v Šenčurju. Neka od Bobnarja mlajša šenčurska igralka se še dobro spominja, da je bil Pavel Bobnar na premieri: »Tudi takrat je s

svojimi lepo urejenimi lasmi in v klotastem plašču sedel v sredi prve vrste, na častnem sedežu.«<sup>1</sup>

Ljudje pravijo, da družbenopolitično ni bil organiziran. Je veroval, a ni bil pobožnjakar. Iz ohranjenih spisov se da razbrati, da je družbeno in družinsko življenje jemal zelo resno. Občasno se je predajal tudi veseljačenju, še zlasti po dedovanju za bratom Francetom iz Amerike je nekaj časa poganjal denar in po boemsko živel na veliki nogi.

Po pričevanju domačinov je bil izvrsten govornik, znal je navdušiti ljudi in izpovedoval je napredne življenjske nazore. »Najbolj mi je ostal v spominu, ko me je mama en ponedeljek poslala, naj grem pogledat, če je moj oče v gostilni pri Martneku. Ko sem prišla tja, očeta ni bilo, pač pa je bil tam Pavel Bobnar ter veliko šenčurskih mož. On je stal za mizo v kotu in držal govor. Mene je kot otroka tako prevzelo, da sem se stisnila v kot k peči in ga poslušala. Vsi so bili v njega tako zaverovani, da me ni nihče opazil. Ko sem prišla domov, je bil oče že doma, in mi mama ni verjela, da sem poslušala Pavelnov govor. Vsebine govora si nisem zapomnila, toda od takrat sem si neke v svoji otroški glavi predstavljala, da bi bil lahko tak, kot je, komunist, čeprav tudi nisem vedela, kaj je pravzaprav to.«<sup>2</sup> Ni se pridružil niti liberalom niti klerikalcem. Pošten in misleč s svojo glavo, je bil po življenjskih nazorih morda še najbližje krščanskim socialistom kot njegov šenčurski rojak in prijatelj Rudolf Zorman. Očitno mu niso bile tuje niti ideje komunistov, saj so ga člani sredi tridesetih let nastale osnovne organizacije v Šenčurju želeli pritegniti v svoje vrste. Da jim to ni najbolje uspevalo, je verjetno vzrok predvsem to, da se je že kazala Pavlova življenjska agonija. Kostna jetika je nezadržno napredovala v smeri hrbtenice. Povsem ga je zveržilo. Umrl je 9. sušca 1940, star še ne 28 let.

Na Bobnarja kot človeka in umetnika so vplivale predvsem štiri stvari: v njegovi notrini se je pretakal fluid, težeč po umetniškem oblikovanju. Bil je strasten, vedoželjen bralec. Budno in prizadeto je sledil družbenim in kulturnim dogajanjem po svetu, v domovini in še zlasti v šenčurski domačiji. Ni mogel preboleti svoje telesne pohabljenosti.

Po svojem notranjem ustroju je bil čista, umetniška duša, etično in estetsko zaznamovan. Vsak zapis je kaligrafsko mojstril, rad in dobro je risal, zaznaval mnogovrstne ritme in se občutljivo odzival nanje, vpletal verze v vse, kar je pisno oblikoval: v igre, pripovedno prozo, v pisma. Marsikateri zapis, tudi manj pomemben, je ilustriral. Izdeloval je velike plakate za različne prireditve. Risal humorno in satirično intonirane prizore. Rad je prisluhnil fantovski in dekliški pesmi, se vozil v bližnje in oddaljene vasi na amaterske gledališke predstave in na gledališke in filmske predstave v Kranj.

Kot težak invalid pa je večino časa le preživel doma. Veliko je razmišljal o svetu, o domačih dogodkih, odnosih v družini, o medčloveških odnosih nasploh, o svojem mestu v družbi, o razmerju med moškim in žensko, ki je v njegovem primeru dobilo specifične razsežnosti. Telesno zaznamovan ni mogel računati na poroko z lepim kmečkim dekletom, in v resnici so se mu izogibala, toda senzibilen, kot je bil, tega ni nikdar prebolel. Na to se da sklepati tudi iz tega, da svoje telesne hibe v nobenem do sedaj nam znanem delu ne omenja.

Občudoval je naravo. Dogajanjem v njej je prisluškoval, se jim čudil, opazoval jih je kot slikar in pesnik. Kuliserija severnih gora s Kočno in Grintavcem se mu je neizbrisno vtisnila v dušo. Gore, žitna polja, obdana z gozdovi, in trepetajoči zrak nad njimi je doživljal kot neizčrpen vir zdravja, telesne in duševne moči. Naravo je občutil obenem kot etično, mentalno higiensko in estetsko vrednoto.

Življenje na deželi je skoraj nezavedno in brez vsakih pretenzij primerjal z mestnim in mu dajal prednost. Čeprav ni bil gospodarsko pridobiten kmet, ga je kmetstvo očaralo in zaznamovalo.

Na svet in življenje okrog sebe je gledal stvarno in obenem čustveno zaneseno, realistično in romantično, kdaj satirično, a kazalo se mu je tudi groteskno izkrivljeno in popačeno.

Pavel Bobnar ni mogel opravljati težkega kmečkega dela. Dokaj velika kmetija, čeprav ji je manjkala delavna moška roka, in nekoliko svojska, a ljubeča mati sta mu dajali hrano, obleko, osnovne življenjske možnosti. Imel je dovolj časa za premišljevanje in branje. Baje je hranil knjige in revije v dveh velikih skrinjah. Ohranilo se je nekaj malega, iz česar pa se vendarle da slutiti na njegov bralski okus. A zanesen bralec, kot je bil, verjetno ni delal prestroge selekcije. V Bobnarjevi zapuščini se je od leposlovja med drugimi manj pomembnimi knjigami ohranil Jurčičev Deseti brat, ohranile so se Gregorčičeve Poezije, Golarjev Rožni grm, Grudnov Narcis, Pregljeve Idile in groteske, Čufarjeva groteska Mali Babilon, nekaj popularnih pesniških cvetoberov, Julesa Verna Carski sel ter Maurica Leblanca Arsène Lupin, gentleman-vlomilec v poslovenitvi Vladimirja Levstika. Od strokovnih knjig pritegnejo pozornost A. Janežičeva slovnica v Sketovi priredbi za srednje šole, Breznikova Slovenska slovnica za srednje šole, Angleščina brez učitelja v slovenskem jeziku – »pomocna knjiga za potovalce v Ameriko«, Vodniki in preroki Ivana Laha, Urbanusova Knjiga o lepem vedenju in Richarda Katza Vedri dani sa smeđim ljudima. Od revij so se ohranile posamezne številke, a tudi celi letniki, in sicer: Dom in svet, list s podobami za slovensko mladino Zvonček, mesečna revija za ljudske »igralce« Drama, Albrehtova Lepa Vida, list slovenskih fantov Kres, ženski list Vigred, revija za javna vprašanja Naša doba, glasilo Orlovske podzveze v Ljubljani Mladost, Gasilski vestnik, Kronika mestne občine ljubljanske in letniki treh zagrebskih revij: mesečnika Revija Cinema ter tednikov Mickey Strip in humoristično satirične Koprive, pa še nekaj verskih listov.

Med obema vojnama se je v Šenčurju in okoliških vaseh razmahnila ljudska poustvarjalna umetniška dejavnost: uprizarjanje iger. Se je že našel zanesen posameznik, oblikoval skupinico, ki je zbrala potrebno število igralcev in poskrbela za primerno besedilo. Nekaj iger so imeli vaščani sami, kakšno so si izposodili v sosednjih vaseh, včasih so jo dobili na posodo iz kranjskega ali kakega ljubljanskega gledališča. Po vaseh so ustanavljali tudi prosvetna društva, ki so skrbela za te in podobne dejavnosti. Igro je pripravljala kar obsežna skupina vaščanov, fantov in deklet, mož in žena. Najprej so se zganili režiser in glavni igralci, ki so imeli bralne vaje kar na domu kakšnega sodelujočega. Nato so se jim pridružili stranski igralci. Vaje so bile zvečer v dvorani. Tu so se igralcem pridružili še opazovalci, zlasti fantje, ki so pozno v noč spremljali dekleta domov. Nekaj pred glavno izkušnjo (generalko) so igralcem priskočili na pomoč še drugi sodelavci: sufler, masker, izdelovalci kostumov in kulis, osvetljevalci, premikači kulis in zastora itd. Stvar je že postala nalezljiva. V soboto popoldne pred generalko je veliko predmetov iz domačih kuhinj, hiš, spalnic in omar romalo v dvorano na oder. Generalka je bila v soboto zvečer, glavna uprizoritev igre pa v nedeljo popoldne. Dvorana je bila navadno obakrat nabito polna. Z igro je dihala vsa vas s sosesko vred. Naslednje sobote in nedelje so sledila gostovanja v sosednjih vaseh. Tako se je vsako zimo v Šenčurju in okoliških vaseh zvrstilo po nekaj iger.

Med obema vojnama so v Šenčurju igrali Miklovo Zalo, Rokovnjače, komedijo Maticček se ženi, Desetega brata, Prisego o polnoči in še mnoge druge, med njimi tudi Bobnarjevo Ljubavi cvet je zamorjen. Igralska dejavnost se je iz obdobja med vojnama prenesla v povojni čas in bogato cvetela tja v petdeseta in šestdeseta leta, ko je začelo usihati zanimanje za to vrsto kulturnega dogajanja. Ljudske igre so začasno spodrinili radio, kino, televizija, disko in sploh spremenjene družbenoekonomske možnosti in odnosi, ki so zmanjšali razliko med mestom in vasjo ter tudi na vas zanesli sodobne civilizacijske tokove. Povsem pa ljudsko igrilstvo po vaseh ni nikoli zamrlo, prav v zadnjem času se zanimanje zanj spet povečuje.

Najbolj znani ljudski režiserji med obema vojnama v Šenčurju so bili Janez Golob starejši, Franc Mohar, Joža Drakslar, Mana Pušavec, kaplan Franc Vavpetič in Bobnarjev prijatelj Janez Mohar. Ta se je kasneje razvil v enega izmed štirih najbolj

nadarjenih ljudskih režiserjev po vojni v Šenčurju. Pavel Bobnar je režiral dve svoji igri v Vogljah in mogoče katero tudi v Hrastju in še kje.

Ta strnjena igralska dejavnost v Šenčurju pa je bila v opisanem obdobju dvakrat prekinjena za daljši čas: drugič med narodnoosvobodilnim bojem, kako pa se je to zgodilo prvič, najbolj avtentično zvemo iz ene strani ohranjenega Bobnarjevega rokopisa z naslovom *Iz Šenčurja – Društveni razkolniki*: »Prosvetno življenje v Šenčurju je bilo na višku tik pred zloglasnim, šenčurskim procesom.« Zatem je bila društvena dvorana – žarišče in središče našega kulturnega dela – zapečaten in se od 1. maja 1932 pa noter do novega leta 1935 ni vršila nobena gledališka predstava. Otvoritev sezone 1935 se je izvršila z Vavpetičevo instalacijo, nato pa so se vrstila raznovrstna gostovanja, tako Visočanov, Hrastjanov, Lužancev itd.«

Uprizarjanje iger gotovo lahko štejemo med najbolj množično ljudskoumetniško dejavnost vseh časov v Šenčurju in okolici.

Pavel Bobnar je umrl star dobrih 27 let. Bil je izredno delaven. Za njim je ostalo, seveda kolikor nam je do zdaj znano, 49 zapisanih enot. Utemeljeno pa predvidevamo, da je bilo mnogo uničenega, morda je še kje kaj tudi neodkrita. Bobnarjeva dejavnost je bila pestra, o čemer nas lahko prepriča že sam popis njegovih del:

a) poezija: Mi pa smo jeklo, Sveti Jožef v nas, Svetonočna, Božična refleksija, Pomlad, Jesenska pesem, Noč na Bledu, Oj, ta »puf«, Beli jezdec;

b) dramatika: Ljubavi cvet je zamorjen, V borbi za svobodo ali Izdajalec z Visokega, Idila na livadi, Dobro sredstvo, V valovih bolesti, Karneval življenja (ljubezni), Moderna hčerka, Ljubezen pod krinko, Fant s teletom;

c) pripovedna proza: Zmaga pravice, Nekaj veselih izpod Grintavca, Dama s trotoarja, Soka. Biser laotskega rodu, Ujeta, Noč zmage, Čarobna piščalka, Tihe njive, Krik gora, Zgrešena pot, Sen ob grobu ljubezni..., Razgovori ribničana Urbana in ribničana Štrigatice,<sup>3</sup> Gospodar večnega ledu, Bolečina, Jutranji izprehod – sredi srpana;

č) priložnostni spisi in ostali zapisi: Vedri dojmi s kmetsko-mladinskega praznika v Vogljah, iz Šenčurja – Društveni razkolniki, Dan mrtvih, Presvetli in veliki naš biseromašnik!, Cenjena!, Objestnost ponižuje človeka, Šenčur (Halo! Tu radio »šenčur«!), Šenčursko življenje, Izlet v Domžale in okolico, Naši izleti, Gigrl in koketka, Zaročenca, Nepozaben božič, Beseda za božič.

Za Bobnarjevega življenja je izšlo v tisku le nekaj njegovih stvaritev, in sicer pesmi Mi pa smo jeklo (Kres 1933, št. 2, str. 26), Sveti Jožef v nas (Kres 1933, št. 3, str. 47), Svetonočna, Božična refleksija (obe Kres 1933, št. 12, str. 216), Pomlad (Kres 1934, št. 3, str. 45) in Jesenska pesem (Gruda 1938, št. 10, str. 221) povest Zmaga pravice (Kres 1931) ter članek Vedri dojmi iz kmetsko-mladinskega praznika v Vogljah (Gruda št. 7, str. 160 in št. 8, str. 181). Za gotovo se ve, da so šenčurski amaterski igralci v režiji ljudskega režiserja Janeza Moharja uprizorili Bobnarjevo igro Ljubavi cvet je zamorjen, verjetno je dve svoji igri režiral Bobnar sam v Vogljah. S precejšnjo gotovostjo lahko domnevamo, da so postavili na oder še več Bobnarjevih dramskih del ne le v Šenčurju (V valovih bolesti) in okoliških vaseh, ampak tudi širom po Sloveniji. V teh domnevah nas podpirata tudi dva poštna kupona iz Bobnarjeve zapuščine. Eden od njih, opremljen z žigom Metlike, 16. I. 38, odposlalo ga je Prosvetno društvo Metlika in ga je podpisal M. Stepanov, na hrbtni strani sporoča, da Bobnarju pošiljajo 10 % dohodka od uprizoritve igre Ljubavi cvet je zamorjen, ki so jo ponavljali dne 19. t. m. (kraj je nečitljiv). Drugi kupon je opremljen s pečatom Mojstrane, 27. I. 38, pošilja pa ga Prosvetno društvo Dovje z naslednjim sporočilom na drugi strani: »Prosimo Vas, da nam z obratno pošto pošljete avtorsko dovoljenje za Vaše prevedeno delo 'Mož-Simone' – Dovžan Franc.«<sup>4</sup>

Po Bobnarjevi smrti ni bilo nobeno njegovo delo ne natisnjeno ne uprizorjeno. Težišče Bobnarjevega dela je bilo na dramatik, a žal niti ena njegova igra ni izšla v tisku.

Vse drugo obsežno Bobnarjevo delo je ostalo v rokopisu, shranjeno v njegovih dveh skrinjah. Dediči, preprosti kmečki ljudje, se niso zavedali pomena te zapuščine in so z njo, milo rečeno, malomarno ravnali. Bobnarjev svak je baje z njegovimi spisi podkurjal. Bobnarjev kolega Janez Mohar je po prijateljevi smrti odnesel nekatera njegova dela in verjetno tudi ves letnik Kresa 1931, v katerem je izšla povest Zmaga pravice, in sicer upravičeno, saj se je verjetno bal za usodo prijateljeve literarne zapuščine. Vendar v zapuščini Janeza Moharja, kolikor je je še ostalo, po izjavah Moharjevega sina razen ene Bobnarjeve pesmi v prepisu ni najti ničesar Bobnarjevega.

Kar je po vsem tem na Podlipnikovini Bobnarjevih rokopisov ali tipkopisov še ostalo, je prišlo v posest sestrinega sina, ki se je priženil k Maseljnu v Šenčurju, po njegovi smrti pa njegovemu sinu. Ta mi je v prvi polovici sedemdesetih let dovolil, da sem pregledal Bobnarjevo zapuščino. Nekaj del je bilo tipkanih, druga so bila v rokopisu. Manjšina spisov je bila urejena in sem jih lahko prebral, veliko zapisov pa je bilo tako spremešanih, tudi okrnjenih, da sem jih z veliko težavo za silo uredil. Priloženih je bilo tudi nekaj Bobnarjevih risb, humorno ali satirično intoniranih. Na izrecno dedičevo zahtevo sem moral spise po krajšem času vrniti. Gradiva nisem mogel preslikati, saj fotokopirnih aparatov tedaj pri nas še nismo poznali. Pač pa sem si natančno zapisal naslove del in jih opremil s kratkimi avtorjevimi zvrstnimi oznakami. Gradivo je vsebovalo: 3 poetična besedila, 7 dramskih besedil, 14 pripovednih besedil, šopek aforizmov in 9 priložnostnih zapisov, skupaj 34 besedil.

Ko sem v začetku osemdesetih let predlagal lastniku Bobnarjeve zapuščine, da bi jo prenesli v študijsko knjižnico v Kranju, je na to načelno pristal, le najti je nikjer ni več mogel.

V letošnjem aprilu sem se ob tem zapisu ponovno lotil temeljite preiskave Bobnarjeve literarne zapuščine. V Maseljnovi hiši v Šenčurju, kjer je bila nazadnje shranjena, smo vse preiskali, a ničesar našli. Pri tem sem zvedel, da je v hiši gorelo, kar pa je starine potem še ostalo, je novi lastnik z njo pometel. Preostanek Bobnarjeve knjižnice (spredaj popisane knjige in revije) še hrani Anton Potočnik z Luž pri Šenčurju. Med njimi smo našli tudi štiri kratke Bobnarjeve priložnostne zapise.

Po vsem tem lahko rečemo, da je bil Pavel Bobnar vsestranski besedni in tudi likovni ustvarjalec. Upravičeno domnevamo, da niti vseh naslovov njegovih pisnih del ne poznamo, izgubljeno pa je tudi vse njegovo likovno delo. Njegovo življenje in delo prekriva še vse polno sivih lis. S tem zapisom želimo samo opozoriti na to, da je bil Pavel Bobnar med obema vojnama v Šenčurju gotovo najvidnejša osebnost, ki se je ukvarjala z umetnostjo. V proučevanje in ocenjevanje njegovih del se v tem zapisu ne spuščamo.

Čeden in bister – telesno pohabljen, vsestransko umetniško nadarjen – konča samo osnovno šolo, v prsih mu bije toplo, človeško srce – zanj se ne ogreje nobeno dekle, literarni garač – večino del ne objavi, umetniški samouk – ne najde se kaka »Zofka Kvedrova«, ki bi ga usmerila. Malo časa živi, veliko napiše – skoraj vse se izgubi. – Pod temno zvezdo rojen, pod temno zvezdo umrl, pod temno zvezdo zbledel iz ljudskega spomina.

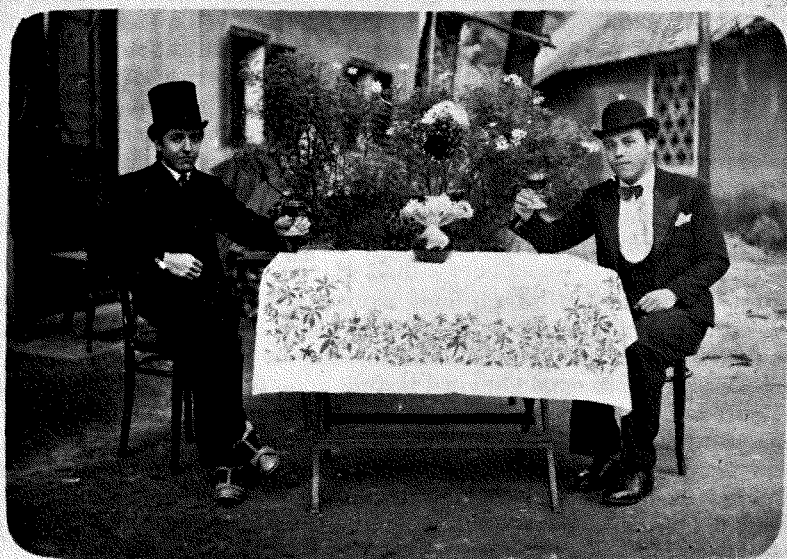
#### OPOMBE

<sup>1</sup> Anica Okorn-Golorej v pismu Martinu Kadivcu, z dne 8. maja 1989.

<sup>2</sup> Prav tam.

<sup>3</sup> Bobnar je »ribničan« pisal z malo začetnico, saj gre tu za krošnjarja, ne pa prebivalca Ribnice.

<sup>4</sup> Mož Simone je drugi naslov drame Ljubezen pod krinko, ki jo je Pavel Bobnar dramatiziral po delu francoskega pisatelja Champola.



Pavel Bobnar z Janezom Moharjem, ljudskim igralcem in režiserjem iz Šenčurja.

PAVEL BOBNAR

## VEDRI DOJMI S KMETSKO-MLADINSKEGA PRAZNIKA V VOGLJAH

RAPORT ŠENČURSKEGA POROČEVALCA

Nedelja popoldne... Voglje so si nadele slavnostno oblačilo. Dvignili so se mlaji, s katerih so zaplapolale trobojnice. Na iskrem konju jezdi tovariš Štefan z zeleno zastavo. »Dvigni se, dvigni, prapor zeleni...« Vse je praznično razpoloženo. Opazujem ljudi po cestah in vrtovih, gledam vrhove gorenjskih planin in bujne zelene livade, na katerih skače in poje vesela mladež. Neko zadovoljstvo, globoka ljubezen do življenja napolnjuje me vsega. – Nad menoj jasno nebo, z njega sije toplo junijsko sonce – večni znanilec svobode, a okoli mene tovariši – navdušeni, veseli, kot v nekem opojenju, katero se jim blesti na svežih, zdravih licih...

Nekaj veličastnega, zanosnega leži nad lepo plodno gorenjsko zemljo, nekaj toplega kot tiha sveta ljubezen pod vaškimi krovi ponosne gorenjske vasice, v kateri že četrto leto deluje agilno Društvo kmetijskih fantov in deklet, ustanovljeno iz lastne inicijative.

Kdo ne bi vzljubil teh ljudi, kateri se ti ob vsakem srečanju prijazno nasmehljajo, pozdravljajo in govore odkrito, kakor jim to velevala pošteno srce in jeklen značaj. Taki ljudje nam dajejo vero v življenje, ker dokler imamo tako vzornih kmetijskih fantov in deklet, moremo kljub najtežjim časom človeške zgodovine upati v boljše in jasnejše čase.

### NA TEKMOVALIŠČU

Povorka koscev, brhkkih grabljic, kolesarjev ter ostalega občinstva strumno prikoraka z godbo na čelu na tekmovališče.

Samozavest, borbenost in življenjski optimizem sevajo iz vrst mlade kmetijske generacije. Prostor krog in krog Seknetovega travnika je napolnjen od radovednih gledalcev: Giblje se v nekem vse živahnem ritmu in valovi v živopisani pestrosti. Vse težko pričakuje začetka tekme... Iz vrst številne množice občinstva se slišijo razni pritrdjevalni in živio vzkliki. Celo najhladnejšemu motrilcu se mora v tem širokem razpoloženju mase prebuditi nekaj veselega in zdravega. Gotovo bi sam dal koso na ramo in odšel za vrstami pojoč:

»Ostra moja kosa reže  
travo, cvetke, kar doseže...«

Presenečen sem strmел na tisočglavo množico, po večini mladih krepkih fantov in lepih deklet. Nekaj velikega se dogaja: Bi rekel človek, razmišljajoč simbolični pomen praznika kmetijske misli, ki izključuje vsako prevaranstvo in ki obuja zavest medsebojne povezanosti delavnega ljudstva, ter v svežem hotenju po razmahu kmetijske prosvete in kulturne tvornosti poziva k miru in medsebojnemu spoštovanju. Misel – tako domača in elementarna, da se ji nikdo, kdor je dobre volje, odtegniti ne more in ne sme...

Vrsta smelih koscev je razporejena. Nekateri so pred »delom« srknili merico božje kapljice, da se »oteščajo«, kakor se pravi. (Kdo bi jim to zameril?) A čvrste grabljice, dečve, v vsej svoji mladostni svežosti, so si pripele na kipeče grudi sveže bele nagelje – simbol gorenjskega dekleta. Divna je ta čas slika narave: Modrina neba se spaja z zelenimi barvami gozdov in pašnikov, ostrobrušene kose se blišče v zlatih sončnih žarkih in – čarajo nekaj tako čistega in bistrega, da se človek mora počutiti zadovoljnega in srečnega v vsem tem živem vrvenju lepih noš in ljudi.

Začuje se glas tajnika Zveze tovariša Draga Košmrlja. Vse na mah utihne in prisluhne. Z odločnim poudarkom izvaja govornik med drugim: »Danes praznujejo Voglje praznik dela, praznik svoje misli! Biti mora za nas več, kot formalno kmetski praznik, ker je program. Program, ki nas sicer navaja k žalostnemu pogledu nazaj v prošlost našega prebujenja, rasti, v one burne čase, ko je naš prvi borec za pravico, mir in svobodo, Matija Gubec, umiral v strašnih bolečinah na Markovem trgu v Zagrebu. Razbeljeno krono so mu položili na mučeniško glavo, – toda duh njegov, duh največjega kmetskega junaka bo živel večno v naših srcih! Kmetski praznik nas predvsem poziva, da kot rod, ki je prevzel odgovornost za zapuščino davnih dni, z bistrim očesom gledamo v bodočnost, ko jo bomo – in kako jo bomo – oddajali mlajšim rodovom, ki prihajajo. Naš program zahteva danes krepkih živcev in čute odgovornosti, ki ležijo na naših ramah, zahteva trdnega sklepa volje za splošne dejanske, ne samo besedne žrtve v procvit domovine v najširšem pomenu besede.«

Jedrnat beseda govornika je globoko dojmila vse navzoče. Govorila sta še dva tovariša (eden z zelene Štajerske je prinesel pozdrave štajerske kmetske mladine). Vsi so bili deležni navdušenega priznanja množice, ki se je ob koncu pretvorilo v viharno odobravanje.

Po končanih govorih se prične toliko zaželeno:

### TEKMA KOSCEV

Na poziv zamahnejo urne roke, srca zadrhte, znoj oblije zagorele obraze koscev. Hite v zavesti, da njihovo naporno in požrtvovalno delo povečuje današnji kmetski praznik. Pod naglimi zamahi padajo trave, ki so še pravkar krasile planjavo. Sveže in mlade so moči in po petih minutah je vsaka cvetka morala dati glavo.

Tu in tam zazveni zvonki smeh zaradi kakšne šale ali pripombe. Vroče je in soparno in zaveje božajoč vetrič. Lahna krila grabljic podrhtevajo po vrhu oblih kolen. Med tem vrže ta ali ona kakšen bežen pogled na drugi konec trate...

Povratak s tekmovališča. Čez poljane zaori vesela dekliska pesem. Vse zopet prisluhne krasnim glasovom. Tudi kosci pripojijo in privriskajo na veselični prostor, da v senci in hladu pokramljajo s tovariši in se pokrepčajo po uspešnem zaključku.

Prav tako sijajno razpoloženje je bilo na kmetski veselici, samo še živahnjejše. Zdravice spremlja žvenket kozarcev, srečavam se s prijatelji in znanci, kramljam s tem in onim in med tem naglo mineva čas. Gorenjski trio neumorno igra poskočnice, fantje in dekleta vneto plešejo.

Ob sedmi uri so bile razdeljene nagrade. Srečni dobitniki so z veseljem sprejeli zaslužene nagrade in jih bodo imeli v lep spomin.

Zdaj je zabava v polnem razmahu. Eno omizje so zasedli pevci. Po prostoru doni: »Zemljica rodna, gruda zelena...« Obširni veselični prostor in bližnji vrtovi odmevajo od ubranih glasov... Rdeča ličeca lepih Šenčurjank so vse nekam zamaknjena. In da bi videli Vogljanke v dečvah! Ves čas so te prijetne tovarišice ostale s smehom na ustnih in v očeh.

Godba in pesem sta prešli v kri, v duše in se pretvarjali v izražaje neprestanih klincev.

Deseta ura je minila. Povsod se čuje glasba in pesem. Noč je vedra in nad vasjo je nebo polno zvezd. Vse živi v znamenju velike radosti. Na vse strani razgovori, vzkliki –; ploskanje odmeva v noč. Ves sem se predal veselemu razpoloženju. Človek postane pravi otrok in mu začno noge na zvoke godbe same od sebe stopati po taktu ter ga hočejo s silo ponesti v sredo veselih parov.

Noč, ki se razprostira nad vasjo, sliči toplemu južnemu večeru, polnem dišav in vrvenja kakega ekvatorskega mesta, kjer srečniki na večer pričenjajo življenje...

Pogovarjava se s starejšim možakom – pravo gorenjsko korenino.

»Da, da... ti naši fantje!« Kima z glavo očka korenjak. Obriše si usta z velikim rdečim robcem in nadaljuje premišljeno:

»Up in naša dika so ti krepki kmetski fantje in... (pri tem pomežikne z levim očesom) – mična dekleta. Ne sramujejo se izpričati javnosti svojo stanovsko samozavest.



Ponosni so na kmetško delo, ki ga danes mnogi omalovažujejo, prezirajo, ker pozabljajo, da je slovenski kmet kljub tisočletnemu trpljenju in zapostavljanju v srcu vendar nezlomljen ohranil častno lice pred zgodovino...«

Ostrmel sem nad resničnimi besedami preprostega kmetškega očanca. Vzhičen sem mu odgovoril: »Rešila nas je v sredini srca našega kmeta zasidrana zavest, da je v zemlji nekaj svetega in odrešilnega. Tekme koscev in žanjic so velika pesem, povelicanje svobodnega dela kot osnovnega vzgojnega činitelja vsakega človeka. Ravno košnja nam tako nazorno pokaže vso duhovno povezanost kmeta s svojo zemljo, ker je izraz pojmovanja kmetškega dela, ki ga opeva toliko najlepših narodnih pesmi. Slovenski kmet je ob trdi uri pripravljen dati prej srčno kri, kakor pa da bi mu vzeli samo del njegove njive. Delo mu je življenje, in življenje mu je delo. Ta misel je današnji kmetški generaciji najdražja in v tej smeri se hoče izziveti. Na tej poti gre naproti ustvaritvi samostojnega, svobodoljubnega slovenskega kmeta – državotvorca.«

### KONEC

Godci so utihnili. Druga za drugo ugaša luč, omizja se polagoma praznijo. Ljudje odhajajo mirno k počitku.

Sam stojim sredi ceste. Zavladala je tišina. Polovica meseca prodira skozi veje košate lipe. Hiše zadobivajo neko novo obliko. Nekaj toplega, lepega, podobnega bujno lepi pravljici prihaja nad vaške krove in jih uspava. Mislim na vse tiste, ki so se zavedli: Kmetški stan je temeljni stan, duhovni in telesni hranitelj vsega naroda. Zato je treba, da kmet občuti v javnem življenju svojo moč in ima vpliv na vse javno življenje. Še enkrat se ozrem za hip v nočno nebo in čudovito rimsko cesto, nato pa mi ponovno uide pogled na strehe tihih domov, ki mirno počivajo. Vem, da bo pridno prebivalstvo zgodaj zjutraj spet prišlo za delo, ker vsak dan prinaša svetlobo na polja, katerim mora kmet darovati telo in posvetiti dušo.

Peljem se proti Šenčurju... In tedaj nisem več sam in ne vem, kaj bi me moglo uveriti, da bi mogel postati nesrečen človek. Minil je praznik, posvečen najlepšim vrednotam, ki se more z njimi ponašati človek: Ljubezni in zvestobi do rodne grude.

JANKO OSELJ

*DELA VSKO-KMEČKO GIBANJE V VOGLJAH  
PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO*

Vas Voglje leži 3 km jugovzhodno od Šenčurja ali 9 km vzhodno od Kranja. Obdajajo jo gozdovi, le v smeri Voklega je prost razgled. Na sredi vasi še danes stoji lepa stara vaška lipa, simbol slovenstva. V bližini je bil nekdanj ribnik, v njem se je kar trlo rib, potem pa se je vanj iztekala gnojnica z bližnjih dvorišč, žabe so nadomestile ribe, in kot je značilno za mlakuže, tudi mrčes in druga nesnaga. Razmere za prebivalce v bližini so kmalu postale nevzdržne, pa so lužo po vojni zasuli, posadili drevesa in uredili cvetlični park. Na severni strani parka stoji gasilski dom, ki je bil zgrajen leta 1900, leta 1953 pa prenovljen in povečan. Prostovoljno gasilsko društvo obstaja v Vogljah že od leta 1899 in je bilo ves čas zelo aktivno.

Poleg tega društva in Društva kmečkih fantov in deklet (DKFID), ki pa je nastalo kasneje, drugih organizacijskih oblik delovanja pred vojno ni bilo. Svoj čas je bila v Vogljah trgovina, pa tudi gostilna najdlje pri Seknetu, nekaj časa pa pri Pernetu. Trgovina je bila v raznih hišah. Ker je bila z njo samo izguba, so jo nenehno opuščali.

Nekdanj je skozi vas v smeri vzhod–zahod peljala makadamska cesta. Ko so zgradili brniško letališče, je promet na njej tako zamrl in se konča na vzhodnem delu vasi. Cesta v smeri Voklega pa je asfaltirana od leta 1965.

Pred vojno je bilo v vasi 85 hiš. Občina, ki je zajemala tudi vas Voklo, je obstajala do leta 1933. Tega leta so bile majhne občine ukinjene in območje bivše občine Voglje je bilo priključeno k občini Trboje. To so zaradi strankarskih nasprotij lokalnih veljakov kmalu preimenovali v Trboje-Smlednik. Leta 1936 so se vasi Voglje, Voklo, Prebačevo in Hrastje odcepile od te občine in se priključile k občini Šenčur.

Prebivalci Vogelj so se nekdanj preživljali izključno s kmetijstvom, živinorejo in gozdarstvom. Socialne razmere revnejših slojev so bile zelo slabe, bilo je veliko bajtarjev in gosačev, ki so bili odvisni zgolj od zaslužka pri pomožnih delih na kmetih. V revnih družinah so bile razmere še slabše, tudi zaradi obilice otrok, ki so morali še majhni služiti za pastirje, in ko so odrasli, za hlapce in deklet. Tako bedno je živelo več generacij, žalostno stanje se je začelo popravljati šele po prvi svetovni vojni. Takrat so posamezniki že imeli delo v porajajoči se kranjski industriji, ki so jo ustanovili češki in poljski kapitalisti s poceni nakupom zemljišč za tekstilne tovarne in kajpada tudi s ceneno delovno silo, saj je bilo brezposelnih takrat veliko. Vsak, ki je dobil delo, si je le nekako opomogel, četudi je bil zaslužek za naporno delo majhen.

Stanje se je znova poslabšalo z veliko gospodarsko krizo, leta 1930. Spet je bilo veliko delavcev brez dela. Brezposelni so v dolgih vrstah čakali za sprejem na delo. Ljudje, zaposleni in tisti brez dela, so bili povsem odvisni od volje izkoriščevalskih kapitalistov. Za delavstvo ni bilo pravne zaščite, lastniki so lahko odpuščali z dela po svoji volji. V težkem položaju so bili tudi obrtniki in kmetje, ki so se zadolževali, ker niso mogli redno odplačevati previsokih davkov. Izkoriščanje je bilo vse večje, zato so se delavci in kmetje začeli združevati in bojkotirati oblast. Različne politične stranke niso kaj prida pomagale zapostavljenemu ljudstvu. Vsaka vladajoča stranka je položaj izkoriščala le v svojo korist. Od obljub ni bilo nikoli nič, razglašali pa so jih kar naprej. Delavstvo in drugo napredno ljudstvo se je tem strankam odtujilo. Pristašev Jugoslovanske radikalne zajednice je bilo v Vogljah kakih 5 odstotkov prebivalstva, pristašev Jugoslovanske nacionalne stranke približno pa 20 ali 30 odstotkov. Drugi se v strankarska razprtja niso vmešavali.

Pred drugo svetovno vojno je bilo v Vogljah približno 70 odstotkov kmetov, drugo so bili večji del delavci. Mladina, ki je iskala izhod iz težavnega socialnega položaja, se je odločila za ustanovitev Društva kmečkih fantov in deklet s ciljem propagiranja naprednih idej. Na pobudo Franca Molja, po domače Pernetovega, je bil leta 1934 ustanovljen pripravljalni odbor za ustanovitev društva. Da bi ustanovitev društva potekala čim bolje, so Franca Molja in Janka Oselja poslali na osemdnevni organizacijski tečaj v Ljubljano, ki ga je pripravljala Zveza DKFID Slovenije. Kmalu po novem letu 1935, točneje, 3. februarja, je bil pri Liparju v navzočnosti številnih mladih ustanovni občni zbor DKFID Voglje. V prvi odbor društva so bili izvoljeni: Franc Molj, predsednik, Angela Zupanc, podpredsednica, Janko Oselj, tajnik, Jože Žerovnik, blagajnik, Francka Mlakar, knjižničarka, ter Albina Globočnik in Martin Zlate, člana. V društvo se je takoj včlanilo več kot 50 fantov in deklet iz Vogelj, kasneje pa je bilo vanj včlanjenih več kot 90 odstotkov vseh fantov in deklet, med njimi tudi Matija Čebulj in Knifčova dekla iz Voklega.

Pravila, ki so jih sprejeli na ustanovnem občnem zboru, so določala tudi, da ima društvo svojo značko v obliki štiriperesne deteljice, ki jo nosijo vsi člani, prapor zelene barve z belim krogom na sredi in vrisano štiriperesno deteljico, na vrhu droga je stala kosa. Fantje naj bi imeli enake zelene srajce in ozke pletene kravate enake barve, dekleta pa bele bluže s kratkimi rokavi, enotno barvo obleke, imenovane »dečva«, bele kratke nogavice in bel predpasnik. Zaradi denarne stiske si je oblačila priskrbela komaj četrtnina članov.

Člani društva so bili lahko le samski fantje in dekleta, starejši od 15 let. Sprejeli so tudi program dejavnosti, ki je obsegal organizacijo predavanj, izletov, tekmovanj v kmečkih delih (tekme koscev, grabljic, oračev, mlatičev, žanjic in podobno) in skrb za vsestransko izobrazbo članov društva. Javnih političnih manifestacij in predavanj niso smeli organizirati, zato je to delovanje potekalo v prikriti obliki. Najprej so ustanovili društveno knjižnico. Knjige so zbirali po hišah in z nakupom od denarnih prispevkov. Ob ustanovitvi je bilo v njej več kot 150 knjig. Knjižnica je bila naročena na knjige Cankarjeve založbe, dokupovala pa je tudi druga dela napredne vsebine, in postopoma se je do okupacije nabralo več kot 350 knjig. Tako društvo kot njegova knjižnica sta imela prostore v veliki kmečki hiši pri Liparju. Tam so bila tudi predavanja društva, ki so jih pripravili funkcionarji iz Zveze DKFID v Ljubljani, bodisi da so sami predavali ali pa priskrbeli predavatelje. Predavanja so bila različna, a nikakor politična. Za slednja je bilo treba vsebino poslati skupaj s prijavo na okrajno načelstvo v Kranj in jo opremiti tudi z drugimi podatki, na predavanju pa je bil potem navzoč predstavnik oblasti, zato so bila tako rekoč neizvedljiva. Spominjam se, da so najbolj pogosto predavali predsednik Zveze DKFID Ivan Kronovšek, tajnik Ivan Nemec in drugi.

Leta 1935 je bil zlet kulturno-prosvetnih društev Svobod v Celju, doslej največje manifestativno zborovanje delavcev Slovenije. Sodelovali so tudi člani društva. V Kranju so se pridružili skupini delavcev tovarne Inteks v Kranju. Z zleta so prinesli lepe vtise, posebej pomembno pa je bilo, da so ideje in napredno delavsko miselnost potem širili med drugimi člani društva. Več članov društva je bilo zaposlenih v kranjskih tekstilnih tovarnah, odkoder so prav tako prinašali napredno miselnost in spodbudo. Društvo se je dramilo in se poskušalo osvobajati iz reakcionarnih kapitalističnih spon. Članstvo se je hotelo tudi prosvetno in kulturno izobraževati, da bi bilo sposobno dojemati gospodarski in politični položaj doma in v svetu. Zato so leta 1936 kupili nov radijski aparat. Poslušali so ga pri Liparju. Ker je bil to prvi radio v vasi in ker v vasi ni bilo nobenih kulturno-zabavnih prireditev, je bil ta nakup velik dogodek. Radio so hodili poslušat tudi drugi vaščani, s tem pa se je krepila naklonjenost do društva in članstvo se je množilo.

Velik dogodek in hkrati samosvoja manifestacija je bila tekma koscev, ki so jo priredili spomladi 1936 na Pernetovem travniku. Prireditve so si prišli ogledat številni ljudje iz bližnje in daljne okolice, predvsem iz Šenčurja. Da bi bila še slovesnejša, so

v povorki sodelovala tudi bližnja društva iz šmarnogorskega okrožja. Sodelovala je tudi gasilska godba iz Šenčurja. Sprehod skozi vas in na tekmovališče je bil slikovit, slovesen. Prireditve je bila zares dobro in skrbno pripravljena. Pred začetkom tekmovanja je zbranim govoril predsednik Zveze DKFID Ivan Kronovšek. Poudaril je pomembnost ustanovljenega društva za mladino na vasi in v bližnji in daljni okolici. Po končani tekmi koscev je bila na Pernetovem vrtu velika vrtna veselica, ki je navrgla dosti izkupička. Ta je seveda bil potreben za nadaljevanje dela.

Isto leto so organizirali tudi nekaj izletov v bližnjo okolico, na Šmarno goro in Katarino nad Medvodami.

Avgusta in septembra 1936 je bila v Kranju velika tekstilna stavka. V njej je sodelovalo tudi več vaščanov Vogelj, zaposlenih v kranjski tekstilni industriji. Celotno društvo se je tedaj brez omahovanja postavilo na stran izkoriščanih in zatiranih delavcev. Podpora je bila moralne, gmotne in politične narave. Po vasi je stekla organizirna akcija. Zbirali so hrano in denar. Ni bilo hiše, ki bi odklonila solidarnostno pomoč stavkajočim delavcem. Ta pravična stavka, v kateri so se delavci borili za uresničitev podpisa prve kolektivne pogodbe, je bila po šestih tednih s pomočjo orožništva in oblasti kruto zatrta. Veliko stavkajočih so odpustili z dela. Četudi je bilo po stavki organizacijsko in politično delo društva precej oteženo, se je vendar krepilo sodelovanje z delavskimi organizacijami v Kranju, na primer delavskim kulturnoprosvetnim društvom Svoboda, po njeni ukinitvi pa z Vzajemnostjo. Zaradi medsebojnih povezav so v Kranju sestankovali pri Semenu in v Struževem pri Slavc. Napredni delavci so se vpisali v društva in sindikat, Splošno delavsko strokovno zvezo.

Da bi oblast ne posumila, da gre za sodelovanje med DKFID in delavskimi organizacijami in zaradi teženj po še večji dejavnosti, je društvo pozimi 1937/1938 ustanovilo dramski odsek, katerega načelnik je bila Francka Mlakar. Odsek si je takoj zadal nalogo, da pripravi in uprizori svojo prvo igro, vendar razen močne volje ni imel na razpolago ničesar, ne dvorane, ne kulis, ne garderobe in ne režiserja. Glede režije so za pomoč naprosili Pavleta Bobnarja, kmečkega sina iz Šenčurja, ki se je ukvarjal z naprednim ljudskim pisateljevanjem, kajti učitelji iz sosednje vasi Voklo si zaradi nenaklonjenosti oblasti do društva niso upali prevzeti režiserskega dela. Tudi kulise so se našle in to pri Magistru v Gameljnah. Garderobo so zbrali od vsepovsod, prizorišče pa je bil Pernetov skedenj. Dne 13. februarja 1938 so ob veliki udeležbi z uspehom uprizorili igro Dekle z rožmarinom in jo pozneje zaradi velikega zanimanja še večkrat ponovili. Z njo so gostovali tudi pri sosednjih DKFID. Pripravili pa so še druge igre, Vdovo Rošlinko na primer, režiser Pavel Bobnar je skušal napisati tudi igro Pod svobodnim soncem, a je zaradi hude bolezni ni mogel dokončati. Pavel Bobnar je postal član društva, ko je režiral prvo igro, pa se je vanj včlanil tudi njegov sosed Alojz Markun iz Šenčurja.

V društvu je bilo veliko delovne zagnanosti. S podporo delavskega sindikata so prvega junija 1938 priredili še eno tekmo koscev, tokrat na Primskovem pri Kranju. Slavnostni spreved je krenil od gasilskega doma do današnje tekstilne šole, tam je bilo tekmovanje koscev, na Grajzarjevem vrtu pa po njem veselica. Dobiček je bil namenjen za delovanje društva. Sredi poletja so organizirali tekmovanje žanjc pri Liparjevem kozolcu v Vogljah, tudi to je bilo uspešno.

Leta 1936 je bilo ustanovljeno šmarnogorsko okrožje DKFID, ki so ga sestavljala društva okrog Šmarne gore: Šinkov turn, Skaručna, Gameljne, Tacen, Šentvid, Medvode, Zapoge, Voglje in Moste pri Kamniku. Delo tega okrožja je zaživelo šele potem, ko je bil za predsednika okrožja izvoljen napreden kmečki sin Rado Šuštaršič iz Medna. Pozneje se je preselil na Planjavo v Šenčurju. Sedež okrožja je bil v Skaručni v gostilni pri Ingelču. Tam smo v posebni dvorani sestankovali, uprizarjali igre in pripravljali manjše prireditve. Teme sestankov so bile predvsem aktualne in so zadevale organizacijska, politična in gospodarska vprašanja tistega časa.

Delovanje okrožnega DKFID je bilo posebej razgibano leta 1938. Za to leto je bilo predvideno praznovanje več dogodkov. Eden prvih naj bi bila proslava v čast

dvajsetletnice obstoja Jugoslavije na državni praznik 1. decembra 1938. Sklenjeno je bilo, da bo na prireditvi sodelovalo tudi DKFID. Občina Šenčur kot organizatorica proslave je k sodelovanju povabila vsa društva in organizacije v občini razen DKFID iz Vogelj; društvo so prezrli namenoma, saj napredna miselnost njegovih članov ni bila po volji vladajočim oblastnikom. Kljub temu in v znak protesta se je delegacija treh članov vogeljskega društva udeležila slavnostnega spreveda v Šenčurju.

Nekateri člani društva so bili zelo aktivni pred skupščinskimi volitvami 11. decembra 1938. Na njih je nastopala združena opozicija. Na okrožju so apelirali na člane društev, naj vsak v svojem kraju glasuje za združeno opozicijo. Ker so se v kranjskem okraju pod vodstvom Komunistične partije združile vse napredne struje, so imenovali svojega kandidata – naprednega kmeta, simpatizerja Komunistične partije, Tomaža Križnarja iz Okroglega pri Kranju. Da bi bili pri delu čimbolj uspešni, so priredili več sestankov, ki sta se jih večkrat udeležila tudi Franc Molj in Janko Oselj, zastopnika DKFID Voglje. Sestanki so bili sklicani na skrivaj v Kranju v Jahačevi kolesarnici in pri novinarju Lojzetu Colnarju. Organizirala in vodila sta jih Janez Markun, sekretar partijske organizacije v Šenčurju in član mestnega komiteja v Kranju, in Tomaž Križnar, kandidat. Udeleževali so se jih tudi predstavniki drugih krajev, npr. Feliks Teršan in Viktor Grmič iz Čirč, zaposlena sta bila v tovarni Inteks. Imen drugih se ne spominjam več. Pomembno je, da je prav na podlagi teh sestankov potem v Vogljah potekala močna politična akcija za organizirano in množično udeležbo vaščanov na volitvah v Šenčurju. Volitev se je tako udeležilo več kot 60 volilcev. Z zastavo na čelu so peš odkorakali na volišče v Šenčur in tam glasovali za združeno opozicijo. Ženske se volitev niso smele udeležiti, ker niso imele volilne pravice. Razlika v primerjavi z volitvami danes je bila tudi ta, da so bile volitve le na sedežih občin in ne v vsaki vasi, glasovanje je bilo javno, da se je vedelo, za koga kdo glasuje. Posledice javnega glasovanja so se kmalu pokazale. Režim je nad volivci za združeno opozicijo začel izvajati represalije. Najbolj so jih občutili brezposelni delavci, ki niso dobili dela in ne socialne podpore. Kmetje, ki so glasovali za opozicijo, so začeli dobivati opomine za plačilo dolgov bankam, toda mnogi jih niso zmogli poravnati. Posledica je bilo rubljenje. K sreči je bil tedaj v veljavi zakon o kmečki zaščiti, ki je preprečil razkosanje in odprodajo marsikaterih kmetij. Ker združena opozicija na volitvah ni zmagala, je nasprotna stranka uporabila vse sile, da bi zatrla kal napredne miselnosti. Začele so se orožniške hišne preiskave pri članih DKFID, posebej temeljita je bila preiskava pri Liparju, kjer je bil sedež društva. Skušali so najti dokazno gradivo za prepoved in razpust društva, iskali so komunistično literaturo, da bi dokazali povezanost s prepovedano Komunistično partijo. In četudi so člani imeli tako literaturo, dobivali so jo od Janeza Markuna iz Šenčurja, ki je bil zaposlen pri čevljarju Francu Režku v Vogljah, je oblasti vendarle niso našle. Markun je bil partijski sekretar v Šenčurju in je več let aktivno deloval tudi med člani našega društva. Udeleževal se je naših prireditev, tekmoval, hodil z nami na izlete, zlasti pa je deloval med mladinci. Komunistična partija je odigrala pomembno vlogo pri društvu in imela velik vpliv nanj. Za napredne ideje je Markun pridobil veliko somišljenikov, in ko bi ne bilo vojne, bi za članstvo v Komunistični partiji pridobili še več simpatizerjev. Med zanesljive ljudi je prinašal ilegalno literaturo.

Med člani društva je bila zelo priljubljena mesečna revija Gruda, nanjo je bilo naročenih dvajset članov. Izdajatelj Grude je bila Zveza DKFID Slovenije. Objavljala je vesti o posameznih društvih, pisala pa je tudi o organizacijskih, političnih in ekonomskih zadevah doma in po svetu. Tudi zato so oblasti kar naprej iskale priložnost, da bi lahko pokazale na protizakonito dejavnost društva in ga razpustile. Vodilni člani so se te nevarnosti dobro zavedali, zato so društvo previdno vodili med nastavljenimi čermi. Dejavnost je bila zares dostikrat ovirana in oteževana, vendar se je vselej vse dobro izšlo. Povezanosti z naprednimi delavskimi organizacijami društvu niso mogli dokazati.

Po letu 1937 so začela nastajati klerofašistična Društva slovenskih fantov in deklet. Vodilni člani tega društva v Voklem so za vsako ceno hoteli zanetiti razdor med člane DKFID in ga razbiti. Kupili so radio in ga namestili pri enem od svojih somišljenikov v Vogljah, da bi k poslušanju pritegnili čim več mladine iz Vogelj in jo tako pridobili na svojo stran. Vendar brez uspeha. Članstvo je bilo zvesto društvu do konca njegovega obstajanja – razpusil ga je okupator.

Zaradi tako aktivnega delovanja DKFID v Vogljah je bilo prebivalstvo te vasi že pred vojno zelo zavedno. Predvsem mladinci so vaščane opozarjali na nevarnost razširjanja fašizma in nacizma, posebno po priključitvi Avstrije k velikemu nemškemu rajhu leta 1938. S tem so petokolonaši dobili veliko moralno podporo in samozavest, tako da so kar javno dvigovali glave in propagirali fašistično ideologijo. Toda v Vogljah njihovih simpatizerjev k sreči ni bilo. Kako daljnosežna so bila opozorila Komunistične partije na fašistično nevarnost in njeni pozivi k združenju vseh naprednih sil, se je pokazalo šele potem, ko so germanski barbari zasedli mirno in slabo oboroženo Jugoslavijo.

PAVLA BEVC

*DELA VSKO-KMEČKO GIBANJE NA VISOKEM IN V NJEGOVI OKOLICI PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO*

**V**isoko je vas nad Kranjem, ob regionalni cesti na Jezersko. Pod vasjo teče živahna reka Kokra. Ob reki je bila od nekdaj speljana struga, po kateri je tekla voda, imenovana Mlinšnica, ki je poganjala mlinske kamne in žage v Tupaličah, Hotemažah in na Visokem. Na desnem bregu Kokre so gozdovi, ki segajo daleč proti vzhodu in severu skozi Udin boršt do visokih planin Storžiča, Zaplate, Grintavca, Krvavca.

Po letu 1927 je Visoko štel 56 hiš, če štejemo tudi Milje, kmečko naselje s 15 hišami. Na Visokem je bilo skupno 29 kmetij, od teh 4 velike, 14 srednjih in 11 malih, ter 27 bajtarjev, na Miljah pa so bile 4 velike kmetije, 6 malih in 5 bajtarjev. Bilo pa je tudi nekaj obrtnikov: na Visokem 3 mlini in žage, 2 gostilni, trgovina, kovačija in vrvarna, na Miljah gostilna. Možnosti za posebne zasluge ni bilo. Bajtarji so se preživljali z delom pri kmetih, nabirali so gobe, borovnice, jagode in zdravilne rože. Družine so bile številne, zlasti bajtarske, s 6 do 10 otrok. Politično so bili ljudje razdeljeni na stranke klerikalce, liberalce oziroma samostojneže, kot so jih imenovali. Izobrazbo so imeli osnovnošolsko, le nekaj jih je nadaljevalo študij, predvsem iz klerikalnih družin.

Vodilno vlogo so imeli bogatini (veliki kmetje), ne glede na politično pripadnost ali izobrazbo. Za vsake volitve so bili predlagani in izvoljeni v oblastne organe. Na Visokem je bilo nekaj časa tudi županstvo za občino Šenčur. Župan je bil Jakob Šter, gostilničar, ki je bil izvoljen iz vrst liberalcev. Leta 1934 po volilni zmagi Slovenske ljudske stranke, se je župansvo spet preselilo v Šenčur. V Kranju se je tedaj hitro razvijala industrija. Gradili so tovarne za izdelavo tekstila in gumijastih izdelkov. Njihovi lastniki so bili tuji kapitalisti, Čehi in Poljaki. Zelo se je razmahnila tudi domača obrt: čevljarstvo, pletilstvo in pivovarništvo. S tem je bila dana možnost za delo in zaslužek tudi ljudem iz okoliških vasi, zlasti so se odprla vrata mladini.

Po popisu leta 1931 je na Visokem živel 288 ljudi, v Miljah 65, v Lužah 263 (za primerjavo navedimo še podatke za Hotemaže s 175 in Olševke s 253 prebivalci).

Vaščani Visokega in Milj so bili družabni in vesele narave. Radi so prepevali, zlasti so imeli veselje do prosvetne dejavnosti. Nekaj za prosveto najbolj vnetih posameznikov je bilo vključenih v prosvetno društvo v Šenčurju in Olševku. Vse bolj pa so si želeli samostojnega društva. Vendar so bile težave s prostorom kjer bi se zbirali, sestankovali in vadili. Kljub temu so leta 1933 ustanovili svoje prosvetno društvo. Pobudnik, organizator in prvi predsednik društva je bil mlinar Valentin Kokalj, lastnik Zormanovega mlina. Star je bil 32 let in je bil preprost kmečki fant. Ljubil je lepoto narave in je spoštoval kulturne vrline, zlasti književna dela. Imel je razmeroma bogato knjižnico in celo preprosto knjigovoznico. Okrog njega so se zbirali mladi ljudje. Spoštovali so ga. Društvo je štel 30 članov, imelo je igralsko družino in pevski zbor. Vodja igralske družine je bil tudi Valentin Kokalj. Naštudiral je zahtevna in bogata odrska dela: 1933 opereto Mlada Breda, 1936 Vislavino odpoved, 1937 Pod Golico, 1938 Zlatarjevo zlato in 1940 Krivoprisežnika.

Pevski zbor je vodil Anton Jagodic, doma z Visokega. Priredili so tudi samostojne koncerte: v Kranju, Šenčurju in Velesovem. Zbor je pogosto sodeloval pri mašah v domači cerkvi. Ker niso imeli primerne družbenega prostora, so se zbirali in učili po domovih članov društva, igrali pa v dvoranah v Šenčurju in Olševku. Prosvetno društvo na Visokem je imelo velik pomen in vpliv. Združevalo in izobraževalo je delavsko in kmečko mladino, prebivalstvu pa omogočalo primeren kulturni užitek.

Število delavcev se je iz leta v leto večalo. Leta 1935 je na Visokem odprl čevljarstvo delavnico Martin Vrtač. Zaposlil je okrog 40 delavcev iz bližnje in daljnje okolice. Čevljarji iz oddaljenih krajev so stanovali na Visokem pri delavskih družinah, ki so imele lastne stanovanjske hiše. Slednjih je bilo od 10 do 12. V začetku 1935 je vas Visoko skupaj z Miljem štela skupaj 48 delavcev in delavk. Šestindvajset jih je bilo zaposlenih v kranjskih tovarnah Jugočeška, Jugobruna, Intex in Gumica, dvaindvajset pa pri obrtnikih. Vpliv delavstva se je povečeval iz dneva v dan. Tedaj se je začelo hujše izkoriščanje delavcev, grozila je velika kriza, ki je prizadevala tudi kmete. Oblast jih je privijala z višjimi davčnimi dajatvami. Med delavstvom so se začele širiti misli o izboljšanju osnovnih pravic izkoriščanih delavcev. Jože Tomažič, po domače Kimovčev z Visokega, kmečki sin, zaposlen v Pivovarni Kranj, je bil eden izmed tistih, ki so na Visoko prinesli napredne ideje. Po poroki se je preselil v Kranj. S konjsko vprego je vozil pivo po vaških gostilnah po vsej Gorenjski. Bil je delavski zaupnik, vključen v organizacijo krščanskih socialistov Jugoslovansko strokovno zvezo, nekaj časa tudi predsednik te organizacije v Kranju. Največ je sodeloval s Tonetom Fajfarjem. Pri svojem delu je imel veliko priložnosti za spoznavanje ljudi, dobival je somišljenike, jih učil odločnosti, trdnosti in vere v boljši jutri. Padel je kot partizan na Primorskem. Janez Jagodic, Šnekov z Visokega, je med visoškimi delavci širil vesti o delavskem gibanju v Jugoslaviji in po svetu. Mlad je šel od doma, se zaposlil v Trbovljah pri rudarjih, se tam navzel delavskega duha in postal komunist. Trboveljski komunisti so ga poslali v Rusijo. Zaradi svojih političnih prepričanj je bil zaprt v celjskem Piskru. Rad je hodil v domačo vas in se družil z delavci. Gospodarska kriza je najobčutnejše prizadela delavce, saj so se njihove mezde močno znižale. V tekstilni industriji je bila najslabše plačana proizvodna delovna sila. Nečloveško ravnanje, priganjaški sistem z deset-, dvanajest- in celo štirinajsturnim delavnikom, kruto izkoriščanje delavcev, odpuščanja, vse to je stopnjevalo odpor delavstva do delodajalcev. Delavstvo je spoznalo, da izboljšanje stanja lahko prinese le odločen spopad s kapitalisti. Tako se je 20. avgusta 1936 začela velika stavka tekstilnih delavcev v Kranju. Trajala je do 16. septembra. Neoborožene stavkajoče so tega dne ob 3. uri zjutraj napadli policisti in žandarji z orožjem in solzilnim plinom in jih na surov način razgnali. Stavka ni bistveno izboljšala gmotnega položaja delavstva. Pokazala pa je moč proletariata, če je v boju enoten in organiziran. Iz našega okoliša, ki je postajal vse bolj delavski, je bilo v tej stavki udeleženih precej delavcev in delavk, točnega števila ni, znanih pa je 17. Zato ni čudno, da so se pri pomoči stavkajočim odzvali vsi prebivalci, delavci in kmetje. Zbirali so hrano in jo z vozom vozili stavkajočim v Kranju. V stavkovni odbor v Jugočeški so bili izvoljeni tudi delavci z Visokega: Miha Sekne, Alojz Sajovic, Franc Pelko. V odboru za organizacijo in preskrbo prehrane je bil član Vinko Žibert. Dejstvo je, da je bil za časa stavke med delavci ploden glas Komunistične partije. Ta je nenehno vodila boj za pravice delavcev in ustvarjala podlago za osvoboditev izpod kapitalističnega jarma. Seveda se je ta miselnost prijela le med delavstvom, največ v tovarnah. Med nami so jo širili Ivan Tominc iz Stražišča, Jože Tomažič, Tone Fajfar, Andrej Brovč, Justina Korošec, vsi iz Kranja, Tone Štefe, Janez Pipan iz Šenčurja in mnogi drugi. Naši možje in fantje so ji sledili z vsem srcem.

Med naprednimi domačini je bil eden najbolj vidnih Miha Sekne. Z vsem svojim prepričanjem se je zavzemal za pravice delavcev. Že v rosní mladosti je okusil bič in izkoriščanje, trdo življenje delavca ga je prekalilo v odločnega borca za delavske pravice. Ljubil je svojo domovino. To je dokazal že kot prostovoljec v bojih za osvoboditev severnih meja Slovenije, od novembra 1918 do februarja 1919. Zaposlen je bil kot delavec v tovarni Jugočeška v Kranju. Od 1929 je bil član Jugoslovanske strokovne zveze. Za zaupnika delavcev je bil izvoljen 1935 (izkaznica delavske zbornice v Ljubljani), vendar je ob tekstilni stavki leta 1936 iz stranke izstopil, ker se je premalo zavzemala za osnovne interese delavcev in njihovo večjo enotnost v boju ne glede na politično usmeritev.



To svoje prepričanje in spoznanja je širil med domačini na Visokem. Posebno se je zadnja leta pred vojno zblizal z Valentinom Kokaljem, ki se je takrat že nagibal h krščanskosocialističnemu gibanju. Tudi on je spoznaval, da je v gibanju, ki so ga začeli delavci, večja poštenost in pravičnost. Zavzemal se je za večjo enotnost vseh tlačenih in zatiranih ljudi v boju za pravice ne glede na versko pripadnost. Razumel je delovnega človeka, njegove težave in bil vedno pripravljen zastaviti svojo besedo in dejanje v njegovo korist. Med ljudmi je znal tkati tovariške odnose in jim vlivati zavest, da boj delavca ne more biti končan drugače, kot da dobi tisto, kar mu z delom pripada.

Pomembno vlogo v naprednem delavskem gibanju v naši vasi je imel tudi Lojze Sajovic, doma iz Velesovega. Leta 1934 se je poročil in nastanil na Visokem. Leta 1935 se je zaposlil v tovarni Jugočeški v Kranju kot tekstilni delavec, prej pa je bil zaposlen v Šenčurju kot čevljarški pomočnik pri Tinetu Mertlju. Tam se je spoznal z Janezom Mlakarjem in drugimi naprednimi delavci iz Šenčurja: Štefetom, Pipanom in Markunom. Seznanjal se je z naprednim delavskim gibanjem. Udeležil se je zleta Svobod v Celju skupaj s svakom Vinkom Žibertom in drugimi. Po stavki v Kranju je bil v tovarni Jugočeška delavski zaupnik Splošne delavske strokovne zveze (rdeči sindikat). Povezan je bil z naprednimi delavci v Kranju, sestajali so se pri Semenu in Knedlju. Tam so se zbirali člani kranjskega sindikata. Tu je delovala predvsem Svoboda in po njeni ukinitvi Vzajemnost. Sajovic je prinašal na Visoko napredne časopise in drugo literaturo in seznanjal z njo naše delavce.

Splošno politično stanje se je slabšalo. Med delavci je bilo treba krepiti zdravega in naprednega duha, jih seznanjati z novim položajem in jih pridobivati za morebitni spopad. Vse pogosteje so se Visočani sestajali z Tonetom Štefetom in Janezom Pipanom iz Šenčurja. Poleti 1940 sta organizirala zbiranje podpisov za Društvo prijateljev Sovjetske zveze in pobirala denar za Rdečo pomoč, to je za pomoč pregnanim naprednim delavcem revolucionarjem in njihovim družinam. Z Visokega so dali prispevke Franc Pavlič, Franc Pelko, Miha Sekne, Miha Krišelj, Florijan Jagodic, Janez Jagodic.

Konec 1940 se je začela stavka čevljarških pomočnikov v Kranju. Trajala je od 14. decembra 1940 do konca januarja 1941. Stavkalo je okrog 150 čevljarških pomočnikov. Stavkali so tudi čevljarji v čevljarni Martina Vrtača na Visokem. Vendar so stavkali le nekaj dni, saj so hitro dosegli sporazum z delodajalcem za 10 % povišanje mezde, kar je bil tudi cilj stavke.

Prišel je čas, ko je bilo treba organizirati opredelitev za delavsko, napredno, socialistično misel. Glas Komunistične partije je vse bolj prodiral med poštenimi ljudmi. V našem okolišu se je krepilo spoznanje, da bo treba misliti na čas, ko bo prišlo do odločilnega spopada in bo treba obračunati s preteklostjo.

Odnos  
socialistov  
do enotne fronte  
proletariata  
in ljudske fronte  
v tridesetih letih  
na Slovenskem

*MILAN ZVER*

Slovenski socialni demokrati ali socialisti, kot so se sami najpogosteje imenovali, niso bili pogosto predmet zgodovinske ali politološke analize. Zlasti so raziskovalci zaobšli čas od diktature do začetka druge svetovne vojne. To je sicer obdobje zatona slovenske socialne demokracije, obenem pa tudi obdobje kreiranja t. i. nove slovenske politike – politike razrednega in političnega zavezništva na politični levici. Socialisti se v te procese nikakor niso mogli trajneje vključiti. Razprava ima namen analizirati politične in idejne procese, ki so temu botrovali. Temeljni vir, na katerem sloni analiza prispevka, je socialistični tisk, zlasti osrednji časnik Delavska politika, deloma tudi revija Svoboda.

Enotna fronta proletariata je med osrednjimi političnimi in strateškimi vprašanji, ki ga delavsko gibanje od prve svetovne vojne ni najbolj uspešno reševalo. To še posebej velja za slovensko delavsko gibanje, saj so ga procesi cepitve akcijsko precej ohromili. Niti vsejugoslovanska združitev treh socialdemokratskih reformističnih strank decembra 1921 (slovenske JSDS, SDSJ in SRPJ) ni prinesla zaželenega razcveta. Nasprotno, socialistično gibanje je bilo vse do ukinitve stranke, pa tudi po njej<sup>1</sup>, na obrobju političnega življenja tako v Sloveniji kot v drugih delih države. In to navzlic temu, da so nadzorovali pomembne delavske ustanove, med drugim centralno sindikalno zvezo – Strokovno komisijo v Ljubljani.

Slovenski socialisti so bili sestavni del enotne, centralistične Socialistične stranke, ki je v nekem smislu obstajala tudi po formalni razpustitvi leta 1929. Ohranili so svoje sindikalne in kulturne organizacije, tisk in celo strankine organe.

Nedvomno tiči del odgovora na zgoraj postavljeno izhodiščno vprašanje – to je, zakaj so izostali iz odločilnih političnih procesov (konsolidacija slovenskih socialističnih in demokratičnih sil v ljudskofrontnem povezovanju, ustanovitvi Osvobodilne fronte itd.), v burnih idejnopolitičnih procesih v tridesetih letih.

Vendar je treba v zvezi s tem poudariti, da so enostranska tista zavračanja reformistične politične in socialne misli, ki vnaprej izrazito negativno vrednotijo vsako socialdemokratsko idejo. Menim, da imajo socialistične recepcije politične, socialne in gospodarske demokracije, države, kritike fašizma, klerikalizma, korporativizma in stalinizma precejšnjo zgodovinsko in teoretično vrednost v kontekstu razvoja socialistične misli in gibanja.

Slovenski socialisti niso najbolje presodili določenih političnih in teoretičnih vprašanj. Mednje nedvomno sodita odnos do enotne fronte proletariata in ljudskofrontnega povezovanja ter do nacionalnega vprašanja. Skupaj še z nekaterimi drugimi sestavinami socialistične politične doktrine sta omenjeni dejstvi bistveno vplivali na to, da se slovenski socialisti v drugi polovici tridesetih let niso vključili v slovensko ljudsko fronto, kamor bi tudi glede na evropske zgleds sodili.

V razpravi so podvrženi analizi zlasti tisti idejnopolitični procesi v času od diktature do začetka druge svetovne vojne, ki so bistveno določali odnos socialistov do (ne)enotnosti delavskega gibanja.

Delavska politika je 9. januarja 1929 priobčila vest o diktaturi. Ocenila jo je kot logično posledico krize, ki so jo povzročile meščanske stranke z nenehnimi »plemenskimi spori«. Svoje somišljenike je pozvala, naj »ostanejo zvesti svojim lepim sociali-

stičnim idealom« in ohranijo »v teh dneh trdno vero v našo lepšo bodočnost«. <sup>2</sup> Ta poziv je bil podoben tistemu v dneh tik pred vojno, da naj ne demonstrirajo in raje podpro nov (protifašistični) režim, s katerim naj bi šli skupaj »novi dobi nasproti«. <sup>3</sup>

V času diktature so se socialisti načelno borili za demokracijo, neodvisnost svojega gibanja, ideološko samosvojost, socializem itd., pri tem pa se nikoli niso kritično obračali na oblast. Seveda jim je takšna »dvojna« politika koristila. Za izkazano lojalnost ir izvajano politiko (ki ni nasprotovala določbam novih zakonov – se pravi, da ni bila narodnostna, regionalna, verska ali revolucionarna), je vodstvo (bivše) socialistične stranke v Sloveniji (Petejan, Eržen) uživalo tiho podporo režima.

Poleg Viktorja Eržena in Josipa Petejna kaže izmed vidnejših predstavnikov socialističnega gibanja na Slovenskem v tridesetih letih omeniti vsaj še Josipa Ošlaka, Rudolfa Golouha, Lojzeta Sedeja, Filipa Uratnika, Cvetka Kristana, Cirila Štruklja, Franceta Svetka, Boga Teplyja, Celestina Jelenca, Andreja Bahuna ter nekatere aktiviste zunaj glavnih središč Ljubljane in Maribora, predvsem Franca Pliberška in Arha.

Slovenski socialisti so v tridesetih letih sledili idejnim in akcijskim usmeritvam desnega krila Socialistične delavske internacionale in so prav malo kazali znake nekoč tesne zaveznice – avstrijske socialdemokratske stranke. Medtem ko je šel avstromarkizem svojo specifično pot, ki se je bistveno razlikovala od reformističnih strank Socialistične internacionale, so slovenski socialisti navzlic načelni podpori in izrazu simpatij do avstrijskega socialdemokratskega vodstva zagovarjali manj radikalne zahteve. Zato so bili bliže desnici v avstrijski stranki (Rennerju) kot pa, denimo, Ottu Bauerju in Maxu Adlerju. Posebej tesne stike pa so imeli z voditelji mednarodne strokovne in socialistične internacionale ( Brockkere, Thomas, Vandervelde, F. Adler itd.). Vpliv mednarodnih socialističnih ustanov se je izražal zlasti v socialni in gospodarski politiki, na primer v zahtevah po 40-urnem delovnem tedniku, socialnem zavarovanju, starostnem zavarovanju in skrbstvu, podporah za brezposelne itd. Odzivali so se tudi na pobude internacionale po enotni protifašistični agitaciji, skupnih ukrepih proti krščanskosocialnemu režimu v Avstriji po februarskih dogodkih (1934), ko so slovenski (in jugoslovanski) socialisti ustanovili odbor za pomoč beguncem, ki so bežali pred pobesnelimi reakcionarji v Jugoslavijo.

Delavska politika in revija Svoboda sta večkrat objavljali razprave Kautskega, Rennerja, Bauerja, v drugi polovici tridesetih pa tudi Masaryka.

Socialistična revija Svoboda je v okviru svoje tako imenovane marksistične šole (Franc Leskošek jo je na celjskem poimenoval »univerza marksizma«) z agilnim uredništvom, v katerem so sodelovali Ciril Štukelj, Josip Ošlak, Bogo Teply, Rudolf Golouh in drugi, pripravila obsežnejši načrt prevajanja izvirne marksistične literature. Lotili so se celo Marxovega Kapitala. Ob tem kaže poudariti slabost v politični misli socialistov. Marksizem so pojmovali le kot socialno in ekonomsko doktrino. Leninizem in boljševizem pa naj bi le skrajno revidirala marksizem.

Enotna fronta proletariata in ljudska fronta sta pomembni vprašanji v razvoju delavskega in socialističnega gibanja, nastali v različnih zgodovinskih trenutkih, v neenakih družbeno zgodovinskih razmerah, vsaka s svojo zgodovinsko izkušnjo, vendar tako usodno povezani, da ju, predvsem v času njune skupne »eksistence«, ni mogoče proučevati ločeno, vsako zase. To še zlasti velja za obdobje druge polovice tridesetih let.

Zahteva po enotni fronti proletariata je zgodovinsko pogojena z razcepom mednarodnega delavskega gibanja na revolucionaren in reformističen del. Odnosi med krili so se po 1. svetovni vojni tako zaostрили, da je postala enotna, skupna akcija delavskega razreda domala povsod nemogoča. Čeprav sta obe gibanji čutili potrebo po enotni razredni fronti (spomnimo se prizadevanj komunistov-boljševikov na Slovenskem v začetku dvajsetih let<sup>4</sup>), nista nikoli opustili svojega sektaškega odnosa do drugih struj v delavskem gibanju. Odnosi med obema strujama v delavskem gibanju so se izboljšali v času, ko se je pokazala potreba po skupnem nastopu ne le delavskih, ampak vseh demokratičnih sil proti fašizmu in nacizmu, to je v času gibanja ljudske fronte. To gibanje se je razvilo tudi na slovenski politični levici.

Politiko zavezništev pri slovenskih socialistih bi lahko razdelili na tri obdobja.

Prvo traja od diktature do prvih resnejših ponudb komunistov za skupno fronto proti fašizmu, to je srede leta 1934. V tem času je bil poudarek na sindikalnem povezovanju in skupnih sindikalnih akcijah. Pri socialistih je prevladoval izrazit sektaški odnos do drugih delavskih organizacij in gibanj.

Naslednje obdobje je trajalo dve leti. V tem času se je začel proces ljudsko-frontnega povezovanja. Po precej neodločni politiki so se socialisti dokončno odrekli političnemu sodelovanju s krščanskimi socialisti in komunisti.

Tretje obdobje je trajalo od 1936 do 1941, do okupacije. Socialisti so spremenili svojo frontovsko politiko. Poslej so večjo pozornost posvečali povezovanju z meščanskimi političnimi strankami in skupinami kot pa razredno-sindikalnimi. Po krajši »zaroki« z delom slovenske ljud-

ske fronte – s skupino Slovenska zemlja, so počasi, a vztrajno jadrali v desno. Najprej so skupaj z združeno opozicijo sodelovali na podlagi skupnega boja za svobodo in demokracijo (boj za socializem so domala popolnoma izpustili iz svojega političnega besednjaka), tik pred vojno pa so zaradi sodelovanja z vlado generala Simovića »prodali« še ti dve.

### OBDOBJE 1929–1934

Socialisti so v to obdobje prinesli »bridke« izkušnje iz boja za delavska oporišča s krščanskimi socialisti in komunisti. Pod krinko načela enotne fronte »od spodaj« so podobno kot komunisti zahrbtno rovarili v konkurenčnih sindikalnih organizacijah, da bi pridobili v svoje vrste čim več delavcev. Enotna proletarska fronta torej da, toda pod okriljem matične sindikalne ali politične organizacije.<sup>5</sup>

V domala paranoičnem strahu pred konkurenčnimi komunističnimi in krščankosocialističnimi delavskimi organizacijami so se oklenili teze o samorastnosti in samozadostnosti socialističnega delavskega gibanja. Ker so bili mnenja, da je možen skupen nastop edino v razmerah ideološke uniformnosti in organizacijske enotnosti, niso dopustili odstopanj niti v lastnih vrstah. Tako je celo znotraj reformističnih sindikatov prišlo do spora med osrednjima sindikalnima centralama – Topalovićevo URSSJ in Koračevo ORS, v katerem je posredovala tudi Socialistična strokovna internacionala.

Vzpon fašizma in poraza socialne demokracije in komunistov v Nemčiji so ustvarili razmere za prvi skupni politični nastop. O tem je Delavska politika zapisala: »Nemčija je dovoljna šola, da se mora delavstvo začeti baviti z mislijo enotnega delavskega gibanja, toda to vsaj sedaj ni naša naloga, marveč je stvar delavskega mednarodnega gibanja.«<sup>6</sup> Topalović, voditelj jugoslovanskih socialistov, ki je užival neomajno podporo vodstva slovenskega socialističnega gibanja (Viktorja Eržena in Josipa Petejana), je menil, da bi bilo prehitro navezovanje stikov s komunisti prenevarno. V pričakovanju obnove politične stranke je v članku Mi in ruski boljševiki zapisal: »...da ne smemo skrivati prepričanja, da je to pot,

ki jo je treba odklanjati.«<sup>7</sup> Štukelj je v socialistični reviji Svoboda zavzel drugačno stališče do skupne fronte s komunisti. V razpravi Da ne bodo šle noge drugam, kakor hoče glava je zapisal: »Dnevni interesi posameznih delavskih skupin in splošni, končni cilj proletarskega razreda morajo drug drugega spopolnjevati, če se da prednost končnemu cilju pred dnevnimi interesi.«<sup>8</sup> V istem članku je Ciril Štukelj, ki je bil prej sam komunist, zahteval enotnejšo ideološko doktrino delavskega razreda.

Seveda lahko določneje presodimo frontovsko politiko slovenskih socialistov s proučitvijo konkretnega odnosa do drugih levih gibanj, zlasti do komunistov in krščanskih socialistov.

Nespravljiv odnos<sup>9</sup> so imeli zlasti do krščanskih socialistov. »O postulatih slovenskih krščanskih socialistov torej ni mogoč resen razgovor, dokler ne opuste svojega stališča glede narodnosti in varstva ter glede političnega solidarizma z meščanskimi strankami.«<sup>10</sup> (Mišljena je bila seveda Slovenska ljudska stranka, ki je bila skupaj z drugimi strankami prepovedana v času diktature, op. M. Z.). Kmalu zatem so ponovili pogoj za skupno fronto s krščanskimi socialisti, tj. »neodvisnost od vplivov meščanske politike« in »delavska borbenost, brez verskih in nacionalnih primesi«.<sup>11</sup>

Polemiko o verskem vprašanju, ki so jo socialisti in krščanski socialisti precej časa vodili v svojih časopisih Delavski politiki in Delavski pravici, je (najverjetneje) ublažil France Svetek: »Razredne organizacije v nobenem slučaju ne bodo ničesar izgubile, če se postavijo v verskih vprašanjih na stališče prave in iskrene tolerance.«<sup>12</sup>

Splošna vabila krščankosocialističnim delavcem v slogu »pri nas je prostora za vse« tedaj nikakor niso bila namenjena tudi voditeljem krščankosocialističnega gibanja.

Socialisti so krščanskim socialistom očitali, da ne morejo iskreno sprejeti marksizma, če se hkrati ne odpovedo verski netolerantnosti, klerikalni agresivnosti in nacionalnemu fanatizmu, »tudi slovenskemu«. Brez tega, je končal pisec članka,

najraje ostanejo na pozicijah papeževe Rerum Novarum, in pristavil, da spoštujejo poštenega nasprotnika, zaničujejo pa lažnivega in hinavskega prijatelja.<sup>13</sup> Zanimivo je, da so slovenski socialisti do tega zavzeli enako stališče kot klerikalci, saj so menili, da »krščanskega socializma ni. Še manj pa kompromisa. Socialist ali katolik.«<sup>14</sup> Krščanskim socialistom so očitali, da so priznali Pijevo okrožnico Quadregesimo anno.<sup>15</sup> In to navzlic dejstvu, da so prav krščanski socialisti odklonili načela te okrožnice z najtehtnejšimi argumenti in jih na ta način izrinili iz svoje ideologije.<sup>16</sup>

Tudi s komunisti se niso bili pripravljeni spraviti. Franjo Aleš je takoj po uvedbi diktature v članku Potrebno razčiščenje zapisal, kaj je pravzaprav tisto, kar socialiste še posebej loči od komunistov: »Naše stališče je proti diktaturi enega kakor drugega razreda. Mi smo za socialno, to je družabno demokracijo.« Ta socialnodemokratska paradigma, ki je imanentna reformistični konceptiji socializma kot svobodne participativne družbe, je v temelju zavračala vsakršno misel na diktaturo. Gornje stališče je dopolnil s še

eno idejo stalnico pri socialistih, namreč, da je tudi »narodnostni moment nebi-stvena komponenta proletarčevega mišljenja v boju za socialne pravice.«<sup>17</sup>

Socialisti so komunistom očitali, da so se s parolami (kot naj bi bila »diktatura proletariata«<sup>18</sup> itd.) in z »nekonstruktivno« politiko postavili »iz« delavskih množic. Menili so, da so nedorasli razmeram in da ne razumejo »smisla«, boja za novo družbeno ureditev. Zato naj bi komunisti bili cokla v razvoju delavskega gibanja. V pozivu k legalnim oblikam razrednega boja je Delavska politika v značilnem reformističnem tonu dala vedeti, da »zaveden proletariat ne bo izrabljal svoje moči za nepotrebne žrtve in nesmiselne in nekoristne akcije. Merilo neizmerljive moči proletariata je v organizaciji, ki jo je ustvaril proletariat v vseh evropskih državah.«<sup>19</sup>

Zavrnilo so komunistično taktiko dvajsetih let – čim slabše, tem boljše: »Organizirano delavstvo je vedno zametovalo načelo čim slabše, tem boljše, ker je spoznalo, da samo dobro situiran delavec postane tudi zaveden in značajan proletarec, ki se ne bo sramoval svojega zvanja,

<sup>1</sup> Dušan Kermauner je v znani polemiki z Rudolfom Golouhom govoril celo o »zavetju«, ki so ga bili deležni socialisti v času diktature. Več o tem: D. Kermauner, O socialističnem zanikanju narodnega vprašanja, Naši razgledi, št. 2, 1967, str. 28.

<sup>2</sup> Delavska politika, št. 3, 9. 1. 1929, str. 1.

<sup>3</sup> Delavska politika, št. 36, XVI, 1. 4. 1941, str. 1.

<sup>4</sup> D. Anin (D. Gustinčič), Enotna fronta proletariata v Sloveniji, Dunaj, 1923.

<sup>5</sup> Delavska politika, 6. 9. 1930, str. 3.

<sup>6</sup> Delavska politika, št. 55, VIII, 26. 7. 1933, str. 1.

<sup>7</sup> Delavska politika, št. 59, VIII, 9. 8. 1933, str. 1.

<sup>8</sup> Svoboda, št. 11, 1933, str. 415.

<sup>9</sup> J. Prunk, Pot krščanskih socialistov v OF, Ljubljana, 1978, str. 96. V tem delu govori Prunk celo o »nestrpnem« odnosu med gibanjema.

<sup>10</sup> Delavska politika, št. 21, IV, 13. 3. 1929, str. 1.

<sup>11</sup> Delavska politika, št. 27, IV, 3. 4. 1929, str. 1.

<sup>12</sup> Delavska politika, št. 31, IV, 17. 4. 1929, str. 1.

<sup>13</sup> Delavska politika, št. 32, VI, 22. 4. 1931, str. 2.

<sup>14</sup> Delavska politika, št. 77, VI, 26. 9. 1931, str. 2, in Svoboda, št. 1, 1931, str. 343.

<sup>15</sup> Delavska politika, št. 102/3, 23. 12. 1931, str. 4, in št. 96, VIII, 2. 12. 1933, str. 3. Več o tem tudi v J. Prunk, Pot..., 1978, str. 109–111.

<sup>16</sup> M. Zver, Pojmovanje demokracije v slovenski katološki politični misli med vojnama, R 2000, št. 35/36, 1987, str. 178–181.

<sup>17</sup> Delavska politika, št. 52, IV, 26. 6. 1929, str. 1–2.

<sup>18</sup> »Marx sam... si ni tako predstavljal diktature proletariata, kot jo sedaj izvršujejo ruski boljševiki,« Delavska politika, št. 97, 27. 11. 1929, str. 1.

<sup>19</sup> Delavska politika, št. 56, IV, 10. 8. 1929, str. 3.



ki se bo zavedel zgodovinske vloge, ki jo ima proletariat izvršiti v razvoju človeške družbe.«<sup>20</sup> To svojo podmeno so zoperstavili revolucionarnemu načinu osvojitve oblasti delavskega razreda, za kar je po boljševiški koncepciji najprimernejši trenutek tedaj, ko je razredni konflikt na vrhuncu, ta pa se ujema z najbednejšimi življenjskimi razmerami delavskega razreda. Delavska politika je to taktiko označila za »špekulacijo z bedo«.<sup>21</sup>

Navzlic temu so socialisti prve pobude komunistov (gre za nasvete komunistične internacionale nemškim komunistom, naj skupaj s socialnimi demokrati in drugimi delavci sprejmejo enotno fronto v boju proti fašizmu) sprejeli z razumevanjem. V članku Pozno iztreznjenje so zapisali: »Če bi komunisti pred desetimi leti prišli do tega spoznanja, bi danes v Nemčiji ne triumfirala reakcija.«<sup>22</sup>

Pravcati obračun s komunisti pa je leta 1933 opravil (najverjetneje) Andrej Bahun z razpravo Mi in komunisti v Delavski politiki v številkah 51, 52 in 53. Razprava ni bila prvenstveno v funkciji razrednega povezovanja, ampak poskus razčiščenja idejnih nejasnosti, kot je zapisal avtor, v času velike agitacije za ponovno ustanovitev socialistične stranke. Že na začetku je zavrnil vsako možnost sodelovanja s komunisti, češ da sporazum z njimi ne bi bil mogoč. Očital jim je, da so orodje v rokah ruske boljševiške stranke, in pozval delavce, ki so bili pod njihovim vplivom, naj se vprašajo, ali res nimajo pravice delati tako, kot jim to narekujejo njihove lastne potrebe, ne pa potrebe boljševikov. Boljševiško taktiko je označil kot politiko izkoriščanja tujih sil za svoje ozke interese. To pa naj bi delavskemu razredu povzročilo vrsto porazov.<sup>23</sup> V nadaljevanju je komuniste imenoval »puntarski nacionalisti« in »plemenski šovinisti« in jim pripisal, da se zavzemajo za barbarske oblike političnega in razrednega boja in zapostavljajo kulturne.<sup>24</sup> Nacionalizem naj bi jih popeljal na pot fašizma, s katerim so se svoj čas z ramo ob rami borili proti socialni demokraciji.<sup>25</sup>

Ko so komunisti kasneje spremenili svoj odnos do socialne demokracije, slovenski socialisti niso hoteli opustiti nekaterih svojih že inkarniranih ideoloških

konstruktov, ki so dejansko bili ovira za vsakršno »modus vivendi« s komunisti.

Piko na i je znova postavil Živko Topalović, voditelj jugoslovanskih socialistov in reden dopisnik Delavske politike, ki je ponovno odklonil sodelovanje s komunisti.<sup>26</sup>

Dokaj tehtne argumente proti boljševiški politični doktrini je navajal Filip Uratnik: »Možnost evolucije držav v socialističnem pravcu se ne sme izključevati. Ako bi bilo tako, bi bile socialistične parlamentarne stranke brez smisla, ker si drugih ciljev, kakor tega, ne morejo staviti. Za neposredne revolucionarne cilje parlamentarne stranke sploh niso pripraven instrument... Poskusi, da se vežejo ilegalne in legalne akcije v istih organizacijah, so poskusi, ki so delavskemu gibanju in marksističnemu pokretu škodovali. Seveda pa je treba zato iz temelja spremeniti ono predstavo o državi, ki vidi v nesocialistični državi le eksekutivno kapitalističnih podjetnikov – brez ozira na to, če so konkretne razmere res takšne, da opravičujejo te predstave.«<sup>27</sup> Takšne teorije o državi so po mnenju Uratnika psevdomarksistične. Kljub etatistični koncepciji socializma, ki jo je zagovarjal, so nekatere njegove kritike pomembne, zlasti kritika dogmatizma, ki so mu v veliki meri podlegali komunisti.<sup>28</sup>

Zdi se, da so socialisti – predvsem vodstvo okrog Delavske politike – zgradili takšno zaščitno ideološko ogrado, da bi jo kasneje težko podrli, četudi bi to resno poskušali.

Namesto da bi se povezali v enotno demokratično politično gibanje, kot so to storile nekatere socialne demokracije v Evropi, so posvečali drobnemu reformističnemu delu v okviru sindikalnega združenja URSSJ. Njegov slovenski del – Strokovno komisijo v Ljubljani,<sup>29</sup> je ves čas nadzoroval Delavsko zbornico (zbornica ali komora je tipična socialdemokratska ustanova, ki izvira še iz Bismarkove Nemčije; po njej so socialiste včasih imenovali komorashi).

Z neodvisnimi in Jugoslovansko strokovno zvezo, ki je tedaj združevala še krščanskosocialistične delavce in klerikalne sindikalne podružnice, so družno nastopali v različnih akcijah (sklepanje



kolektivnih pogodb, pravno varstvo dela in delavcev, zaščita za brezposelne itd). Toda ta enotnost, ki je bila izkazana ob posamičnih skupnih akcijah v Delavski zbornici, se je kmalu izrodila že za prvim vogalom Miklošičeve.

V tem obdobju še lahko govorimo o relativni idejni in akcijski enotnosti strokovno organiziranega delavskega razreda. Tudi socialisti so še bili relativno homogena celota. O naslednjem obdobju bi tega ne mogli reči. Splet različnih silnic znotraj socialističnega gibanja ne dopušča preproste identifikacije celotnega socialističnega gibanja z njegovo »generalno linijo« oziroma vodstvom stranke okrog Petejana.

### OBDOBJE 1934–1936

Začenja se s prvimi pozivi komunistov k skupnemu nastopu, torej prej, preden se je za to odločila komunistična internacionala na sedmem kongresu leta 1935. Zato so bili to še neuradni pozivi nekaterih vodilnih komunistov, zlasti Dimitrova in Thoreza, ki so uvideli nujnost ljudskofrontnega povezovanja. Drugi so javno izražali dvom o pravilnosti spremenjene komunistične taktike. To je bil tudi eden od razlogov, da po sedmem kongresu, ko govorimo o strateškem zasuku komunistov, socialisti niso verjeli v iskrenost teh ponudb, čeprav si je Dimitrov zelo prizadeval uveljaviti globalnejšo in trajnejšo

spremembo v odnosih med gibanjema, ki bi temeljili na popolnoma enakopravnih osnovah.

Delavska politika je že v juliju 1934 objavila uvodnik z naslovom *Tendenca na levo*. Avtor v njem analizira poziv francoskih komunistov socialistični internacionali, naj francoskim socialistom svetuje sodelovanje v boju zoper reakcijo. Avtor je menil, da bi bilo prav, če bi to vprašanje »lojalno« rešili obe internacionali, saj je cilj, to je »osvoboditev delavstva izpod kapitalističnega jarma«, <sup>30</sup> skupen celotnemu delavskemu mednarodnemu gibanju. Čeprav je predsednik Socialistične internacionale, Vandervelde, podvomil o uspehu spremenjene politike, ponudbe eksplicitno ni zavrnil (skupaj s sekretarjem Adlerjem sta leto pozneje pozdravila sklepe moskovske kominternovske internacionale).

Presenetljivo pripravljenost na sodelovanje zasledimo v razpravi V slogi je moč: »Nesmiselno je, da se delavstvo prepara o metodah in taktikah razrednega boja. Naloga delavskega razreda je, da združen brani svoje interese ter obravnava problem osvoboditve kot celote... Pomembno pa je dejstvo, da delavstvo spoznava združenega sovražnika reakcije in tudi skuša konsolidirati svoje vrste.« <sup>31</sup>

Hkrati je Delavska politika ubrala nekoliko blažji ton do krščanskih socialistov. Pozvala jih je, naj ne podpirajo več

<sup>20</sup> Delavska politika, št. 64, 12. 8. 1931, VI, str. 1.

<sup>21</sup> Delavska politika, št. 27, VII, 2. 4. 1932, str. 1.

<sup>22</sup> Delavska politika, št. 47, VII, 11. 6. 1932, str. 2.

<sup>23</sup> Delavska politika, št. 51, VIII, 28. 6. 1933, str. 1–2 (B).

<sup>24</sup> Delavska politika, št. 53, VIII, 5. 7. 1933, str. 1–2 (nadaljevanje in konec).

<sup>25</sup> Delavska politika, št. 52, VIII, 1. 7. 1933, str. 1–2 (nadaljevanje).

<sup>26</sup> Delavska politika, št. 59, VIII, 26. 7. 1933

<sup>27</sup> Delavska politika, št. 7, IX, 24. 1. 1934, str. 1–2.

<sup>28</sup> Delavska politika, št. 8, IX, 27. 1. 1934, str. 1–2.

<sup>29</sup> Strokovna komisija v Ljubljani je imela vrsto sindikalnih zvez, podzvez, društev in podružnic: Splošna delavska zveza (18 podružnic), Zveza živilskih delavcev (6 podružnic), Osrednje društvo lesnih delavcev (9), Zveza kovinarjev (10), Zedinjeni železničarji (36), Zveza rudarjev (11), Osrednje društvo oblačilnih delavcev (3), Zveza monopolcev (1), Strokovno društvo strojnikov in kurjačev (2), Hotelski, kavarniški in restavracijski uslužbenci (1), Zveza privatnih nameščenec (10), Brivci (1), Zveza stavbincev (1) in Podružnica grafičarjev (1) (po Delavski politiki, št. 71, VI, 5. 9. 1931, str. 1).

<sup>30</sup> Delavska politika, št. 57, IX, 21. 7. 1934, str. 1.

<sup>31</sup> Delavska politika, št. 69, 1. 9. 1934, str. 1.

političnega katolicizma, in jih opozorila, da ni prav, da so hkrati proti vsem in z nikomer.<sup>32</sup>

Kmalu nato so pozdravili sprejetje skupnega akcijskega programa francoskih komunistov in socialistov. Navedli so tudi njihov »minimalni« program in predstavili: »Značilna je ta akcijska pogodba zlasti, ker so se komunisti odločili za obrambo demokratičnih svoboščin... Izrecno poudarjajo, da je delavstvo v demokratičnih državah dolžno braniti demokracijo, v fašističnih deželah pa se boriti zanj.«<sup>33</sup>

Te začetne simpatije do ljudskofrontnega povezovanja je zatrla resolucija tretjega kongresa URSSJ, ki je bil decembra 1934 v Sarajevu. Osrednja sindikalna centrala se je sicer zavzela za »koalicijo vseh svobodnih delavskih in meščanskih organizacij v socialnih ustanovah in za izvedbo akcij splošnega razrednega značaja«, hkrati pa je zavrnila »tista stremeljenja, ki jih skušajo vnašati gotovi, takozvani levičarji pod parolo enotne fronte v strokovni pokret, največkrat seveda podtalno«. Na koncu so v uradni izjavi še zapisali: »Komur je do odkritosrčnega in poštenega dela na osnovi polne notranje demokracije, brez zahrbtnih namenov in ne oziraje se na direktive, ki prihajajo iz središč in ustanov, na katere naš delavski pokret nima vpliva, naj pride v naše vrste. Celišajstva... naše gibanje ni trpelo in ga tudi ne bo v bodoče.«<sup>34</sup> Kongres je torej obnovil staro sektaško stališče, ki je enotno razredno fronto videlo le pod lastno streho. »Duh« sarajevskega kongresa je živel v uredniški politiki osrednjega socialističnega glasila socialistov še nekaj časa. Najprej je udeleženec kongresa (najverjetneje Josip Petejan), ponovil sklep kongresa, da je treba taktiko »levih elementov« odločno odklanjati, saj v »naših razmerah pomenijo le varanje delavcev«.<sup>35</sup>

Zatem je Franc Pliberšek očital komunistom, da »nimajo osnovnega pojma o kolektivni pogodbi in socialni zakonodaji, niti o razrednem boju. Njihova modrost je udrihanje po socialfašistih. S tem geslom agitirajo obenem za 'enotno fronto'«.<sup>36</sup>

Socialisti so med kongresom ravnali

precej netaktično. Kmalu zatem so se namreč odločili za skupen nastop na volitvah v Narodno skupščino – nosilec liste naj bi bil Živko Topalović. Da bi pridobili podporo, so morali ponovno spremeniti odnos do drugih delov delavskega gibanja. »Narod, javnost nas sedaj prav nič ne sprašuje, koliko struj je med nami... vse delovno ljudstvo, ki si želi boljših razmer, hoče le eno: da nastopi enotna delavska lista... Zato poudarjam še enkrat: samo za eno gre – da vsi delavci kot en mož stopimo na plan!«<sup>37</sup>

V marcu je dr. Ivo Štampihar, takrat še sodelavec Delavske politike, polemiziral s krščanskim socialistom Srečkom Žumrom. Polemiko je uredništvo obrnilo v drugo smer. Krščanske socialiste so pozvali, naj pristopijo k enotni delavski listi, »četudi s svojimi kandidati«. »Mi smo v tem primeru pripravljeni do skrajnih koncesij.« Toda če vodstvo krščanskih socialistov ne bo pokazalo dobre volje, je zagrozil pisec članka, potem bo Zveza delovnega ljudstva (kot se je kandidatna lista imenovala) delovala proti Jugoslovanski strokovni zvezi (sindikatu krščanskih socialistov, op. M. Z.) in povabila njene delavce v svoje vrste.<sup>38</sup>

Toda krščanski socialisti in tudi komunisti (zlasti dr. Jože Vilfan v Ljudski pravici) so sodelovanje na Topalovićevi listi odklonili. To pa je bil dovoljšen razlog, da so ponovno začeli ideološko »razčiščenje«. V nekaj besedah je avtor pod psevdonimom »Levičar« v Delavski politiki obudil stare nesporazume s komunisti: »V čim slabšem ekonomskem položaju živi proletariat, tembolj je splošen, zbežan, dezorientiran, tembolj je dostopen demagoškimi frazami fašizmov, tem manj je revolucionarne in odporne sile v njem.«<sup>39</sup> Avtor tudi kritično reflektira boljševisko razumevanje revolucije kot nasilne in prevratne osvojitve oblasti. Meni, da so izkušnje pokazale zgrešenost te taktike, ki je primerna le v izrednih razmerah (elementarne nesreče, vojne itd.), uspešna pa je lahko samo, če v njej sodelujejo množice. Pri nas pa proletariat ni množičen, saj ga je le 10 %. »Kdo bi bil danes tako neumen, da bi delal take račune,« se je vprašal »Levičar«. Na koncu prispevka avtor poudarja pomembno vlogo Sovjet-

ske zveze v boju proti valovom reakcije in izraža misel, »da so bile te besede napisane z željo, da bi nam bil v bodoče prihranjen žalostni razdor prejšnjih let, v katerem smo trčili sile, ki bi jih lahko koristneje uporabili. Dela je za vse dovolj!«<sup>40</sup>

Tudi potem, ko je režim razveljavil Topalovićevo listo za skupščinske volitve, socialisti niso skrivali rahlega pozitivnega odnosa do frontovskega povezovanja: »Izogibati se moramo vsemu, kar loči, in poudarjati tisto, kar združuje v protikapitalistično fronto delavca, kmeta, obrtnika in inteligenta... Ne smemo se več omejevati na socialno-politično delo okrog Delavskih zbornic. Tako se kaže vsepovsod novo vstajenje delavskega gibanja in nastanek močnega ljudskega pokreta za socialni, moralni in kulturni preporod našega naroda.«<sup>41</sup> To je bila misel, ki bi jo težko pripisali komu, ki je kasneje odločno zavračal vse te pobude.

Čprav so francoskim komunistom očitali, da vodijo politiko po direktivah Moskve,<sup>42</sup> so pozdravili spremenjeno sovjetsko zunanjo politiko, ki je podpirala boj delavskega razreda za »nov družabni red«.<sup>43</sup>

Socialisti so še pred celjskim shodom prizadevno ohranjali sicer šibke vezi z morebitnimi zavezniki. V Ljubljani so sklicali konferenco delavskih zaupnikov, na kateri so se dogovorili za skupno glasilo, mesečnik Ljudski glas.<sup>44</sup>

Večje tolerantnosti socialistov do drugih delavskih organizacij v tem času ne gre jemati iz konteksta skupnih priprav

na veliki delavski shod v Celju, ki se ga je udeležilo več kot 10.000 ljudi. Na njem so socialisti ponovno poskušali obnoviti politično stranko, tokrat z imenom Socialistična zveza delovnega ljudstva. V perspektivi naj bi koalicijsko združevala socialistične delavske sile. Dejansko je bi to prvi poskus političnega zbliževanja socialističnih sil (pod taktirko socialistov), ki ni bil neposredno povezan s kakšnimi političnimi volitvami. Shod, ki ga je organizirala delavska kulturna organizacija Svoboda (ban Dinko Puc jo je takoj po zletu razpustil), bi lahko pomenil odločilen korak slovenskih socialistov v ljudskofrontno povezovanje. Javno so zastavili relativno ostre zahteve:

- splošna amnestija vseh političnih zapornikov
- ukinitve zakona o zaščiti države in izrednih sodišč za zaščito države
- neodvisnost sodnikov
- popolna svoboda tiska, zborovanja in političnih ter kulturnih organizacij in strokovnega združevanja
- razpust narodne skupščine
- volilna pravica
- proporcionalni volilni sistem
- priznanje Sovjetske zveze in kolektivna zaščita miru.<sup>45</sup>

Toda socialisti niti po tem dogodku, ki je izražal določeno konvergentno silo na slovenski levici, niso hoteli sodelovati v ljudskofrontnem povezovanju po zgledu nekaterih zahodnoevropskih socialističnih in socialdemokratskih strank. Možnost političnega zavezništva socialističnih sil so videli le v enotni politični organiza-

<sup>32</sup> Delavska politika, št. 69, 1. 9. 1934, str. 1.

<sup>33</sup> Delavska politika, št. 70, 5. 9. 1934, IX, str. 1.

<sup>34</sup> Delavska politika, št. 101, IX, 22. 12. 1934, str. 2.

<sup>35</sup> Delavska politika, št. 2, X, 9. 1. 1935, str. 2.

<sup>36</sup> Delavska politika, št. 6, 23. 1. 1935, str. 3.

<sup>37</sup> Delavska politika, št. 16, X, 27. 2. 1935, str. 1.

<sup>38</sup> Delavska politika, št. 24, X, 27. 3. 1935, str. 1-2.

<sup>39</sup> Delavska politika, št. 26, X, 3. 4. 1935, str. 4.

<sup>40</sup> Delavska politika, prav tam, stran 4.

<sup>41</sup> Delavska politika, št. 37, X, 11. 5. 1935, str. 1.

<sup>42</sup> Delavska politika, št. 40, X, 22. 5. 1935, str. 1.

<sup>43</sup> Delavska politika, št. 41, X, 25. 5. 1935, str. 1.

<sup>44</sup> Delavska politika, št. 43, X, 1. 6. 1935, str. 1.

<sup>45</sup> Delavska politika, št. 54, X, 10. 7. 1935, str. 1.

ciji kot stranki – tako so si predstavljali tudi ustanovljeno Socialistično zvezo delovnega ljudstva. To pa je objektivno zožilo prostor ljudskofrontnemu povezovanju.

Drugi pomemben dogodek v tem letu, ki bi mogel pripeljati do odločnejše ljudskofrontne politike slovenskih naprednih sil, pa je bil že omenjeni sedmi kongres kominterne – kongres tako imenovanega strateškega zasuka komunističnega gibanja. Potek kongresa so pozorno spremljali tudi slovenski socialisti. Na začetku kongresa so povzeli mnenje nemškega komunista Piecka, ki je dejal, da »enotna fronta proletarskih sil sili komuniste, da morajo z vsemi silami braniti tudi najmanjše demokratske svoboščine in pravice parlamentarizma proti fašizmu«. <sup>46</sup> Po tej navedbi so ponovno poudarili, da je komunistična internacionala le instrument v rokah sovjetske zunanje politike. V tem smislu je pisec pravilno poudaril, da načela zunanje politike neke države ne morejo usmerjati boja za socializem v svetu. <sup>47</sup> Ob koncu kongresa je Delavska politika povzela del govora Dimitrova. V komentarju je zapisala, da utegne pomeniti resnično spremembo komunistične politike in pospešiti razvoj socializma. <sup>48</sup>

Kmalu pa so socialisti spremenili to sodbo, s tem pa tudi odnos do ljudskofrontnega gibanja. Konec je bilo »iskrene želje« po sodelovanju, in to prav v trenutku, ko so komunisti pokazali resno pripravljenost za sodelovanje. To so dokazali celo z nekaterimi ideološkimi modifikacijami. Socialisti so na komuniste naslovili obtožbe, znane že iz prejšnjih idejnih spopadov. V prispevku *Enotnost v Delavski politiki* je uvodničar komunistom ostro očital, da so neiskreni in da »od znotraj razbijajo enotnost delavskega razreda«. <sup>49</sup> Ob neuspelem poskusu uveljavitve kolektivne pogodbe v neki ptujski tovarni so v sporu z Ljudsko pravico vso krivdo za nesodelovanje zvalili na komuniste: »Tudi Ljudska pravica in njeni prijatelji postopajo tako, v isti sapi pa pišejo hinavsko o potrebi delavske enotne fronte.« <sup>50</sup>

Protifrontovsko razpoloženje so kazali tudi v konfrontaciji s krščanskimi socialisti, s katerimi so se spopadali zlasti na Gorenjskem (Jesenice, Kranj itd.). Za-

vrnili so krščanskosocialistični poziv k enotni sindikalni fronti, v kateri bi prenehali z vsako protiagitacijo. Avtor članka, podpisal se je Marksist, je poudaril, kot je zapisal, ključno ločnico med gibanjema: krščanski socialisti naj bi se borili le za »nekoliko izboljšanje mizernega položaja delavcev«, medtem ko hoče »marksizem urediti novo brezrazredno družbo«. Končal je z mislijo: »...naš cilj ni fronta, ampak enotnost delavskega razreda.« <sup>61</sup>

V ponovni oceni sedmega kongresa kominterne so zapisali, da gre pač le za spremembo taktike. Sprejeli so torej tisto interpretacijo, ki je sejala nezaupanje med pristaši ljudskofrontnega povezovanja. Dvomili so o iskrenosti ponudene roke. Bali so se, da hočejo komunisti na ta način le »mandat« nad socialisti. Komunisti naj bi spremenili le »jezik, namen pa je ostal isti«. <sup>52</sup> Socialisti so menili, da je kominтерна spremenila taktiko edinole zaradi potreb sovjetske zunanje politike (delno bi to domnevo lahko podkrepili s tedanjo mednarodno politiko Sovjetske zveze: sovjetsko-francoska pogajanja v zvezi z oblikovanjem sistema varnosti v vzhodni Evropi, vstop Sovjetske zveze v Društvo narodov, prizadevanja za obnovo diplomatskih odnosov itd.).

»Svoje« delavce so nenehno svarili pred »agenti in provokatorji«, jih pozivali k trdni disciplini, ki mora »krasiti« socialistično organizacijo. <sup>53</sup> Krščanskim socialistom pa so očitali, da še naprej sedijo na dveh stolih (na socialističnem in katoliškem, op. M. Z.), in jim prerokovali pristanek na tleh. <sup>54</sup>

Socialisti so zavrnilo »zmotno« mnenje Slovence, da sta na levici dve fronti: ena okrog Delavske politike, druga okrog Ljudske pravice. Menili so, da Ljudska pravica ne sodi na levo, kjer naj bi obstajala le ena, to je »fronta svobode«. <sup>55</sup>

Vse bolj je torej postajalo jasno, da se socialisti ne bodo pridružili komunistom, demokratičnemu delu slovenskih mačkovcev in skupini okrog Bojevnika, akterjem tako imenovanega prvega slovenskega ljudskofrontnega povezovanja. Krščanski socialisti se v tistem trenutku še niso pridružili tem skupinam.

Lojze Sedej je napisal obsežen članek z naslovom *Zablode*. Komunistom je oči-

tal hitra taktična manevriranja in v njih razkrival neiskrenost, saj so od prvotno obljubljenе skupne razredne fronte prešli k nacionalni – Slovenski ljudski fronti. To taktično spremembo je imenoval taktični salto mortale. Ponovno je poudaril, da socialisti niso za takšen politični ples skupaj s skupinami okrog Ljudske pravice, Bojevnika, Delavskega Obzornika (komunistični list, ki je takoj, ko je začel izhajati, postavil socialistom ultimativno vprašanje, ali so za ljudsko fronto ali proti njej). Delavski razred bi moral po Sedejevem mnenju takšna »nacionalistična žonglerstva s šlagerji« odločno zavračati. Ta ugovor je razširil v naslednji tezi: »V interesu delavskega razreda ni, da bi se delil in cepil še na slovenske, hrvaške, črnogorske, dalmatinske organizacije, temveč dolžnost socialistične politike je, da brani interese delovnega ljudstva cele Jugoslavije, pa bodisi je država organizirana unitaristično, avtonomistično, federalistično ali konfederalistično«. Sedej je Slovenski ljudski fronti zoperstavil Socialistično zvezo delovnega ljudstva in dodal, da je »samostojna delavska organizacija, ki jo tvorijo prepričani in disciplinirani člani, edina fronta, v kateri more uveljaviti delovno ljudstvo svoje težnje«.<sup>56</sup>

Na začetku 1936 je Sedejeva mnenja podkrepil tudi Josip Petejan. Analiziral je vse ljudskofrontne skupine in jih opozoril, da »silijo v fašizem in pogubo«. Najprej je zavrnil inženirja Štebija in Slovenijo ter jima, podobno kot Sedej, očital skok iz razredne nepomirljivosti v nacionalno. Zoper Književnost je zapisal: »Mi bomo seveda kljub Književnosti še naprej delali

za tretji delavski blok, ki bo po interesih delavskega razreda, demokracije in socializma opredeljeval svoje stališče tako napram različnim opozicionalnim kakor vladajočim meščanskim skupinam.«<sup>57</sup>

Živko Topalović, voditelj jugoslovan-skih socialistov, pa je zahteval celo likvidacijo vseh levičarskih organizacij ter eno članstvo in disciplino, enoten tisk, enake poglede na problem družbene in državne ureditve. Enotno fronto vseh socialističnih sil si je predstavljal pod okriljem enotne, unitaristične socialistične stranke.<sup>58</sup>

Svojo nenačelnost so pokazali kmalu, ko so se povezali z gibanjem, ki so ga poleg komunistov in krščanskih socialistov najbolj zavračali – s slovenskimi mačkovci.

S tem se je končalo to obdobje. V nadaljevanju leta 1936 so socialisti sodelovali s skupino Slovenska zemlja, kar je zbuvalo optimizem v ljudskofrontnem gibanju. Kmalu pa se je pokazalo, da je bila ta zveza le odskočna deska za dokončen skok v meščanski tabor.

#### OBDOBJE 1936–1941

Glede na to, da je večji del obdobja 1934–1936 Delavska politika odklanjala in zavračala sodelovanje v demokratičnih procesih ljudskofrontnega povezovanja, je nedvomno presenetila misel v njeni marčevski številki: »Da se prebijemo skozi te čase fašistovskih zablod in reakcionarnih spletk, moramo socialisti s podvojeno močjo delati ne samo za utrjevanje delavskega gibanja, ampak moramo tudi podpreti vsako demokratično strujo, ki is-

<sup>46</sup> Delavska politika, št. 61, X. 3. 8. 1935, str. 1.

<sup>47</sup> Prav tam, str. 1.

<sup>48</sup> Delavska politika, št. 65, X, 17. 8. 1935, str. 2.

<sup>49</sup> Delavska politika, št. 73, X, 14. 9. 1935, str. 1.

<sup>50</sup> Delavska politika, št. 77, X, 28. 9. 1935, str. 4.

<sup>51</sup> Delavska politika, št. 78, X, 2. 10. 1935, str. 4.

<sup>52</sup> Delavska politika, št. 84, X, 23. 10. 1935, str. 2.

<sup>53</sup> Delavska politika, št. 86, X, 30. 10. 1935, str. 1.

<sup>54</sup> Delavska politika, št. 90, X, 13. 11. 1935, str. 3.

<sup>55</sup> Delavska politika, št. 12, X, 20. 11. 1935, str. 3.

<sup>56</sup> Delavska politika, št. 101, X, 21. 12. 1935, str. 1–2.

<sup>57</sup> Delavska politika, št. 1, XI, 1. 1. 1936, str. 4 (R.).

<sup>58</sup> Delavska politika, št. 3, XI, 8. 1. 1936, str. 1–2.

kreno stremi za tem, da bo vladala v Jugoslaviji resnična demokracija in politična svoboda.«<sup>59</sup> Članek se nato nadaljuje v precej umirjenem tonu (v primerjavi s prejšnjimi članki) o mačkovstvu na Slovenskem. Priobčena je vest, da je imela skupina Slovenska zemlja v Celju zborovanje, ki so se ga udeležili tudi somišljeniki dr. Kukovec, dr. Štampihar in dr. Lončar.<sup>60</sup>

Spet je Josip Petejan naznanil nujnost spremembe taktike. V uvodniku Boj za svobodo in demokracijo je navedel temelja, na katerih se bodo povezovali z drugimi: »Mislimo, da nas čas, v katerem živimo, sili, da to vprašanje tudi sami rešimo in prelomimo s starimi tradicijami in se vživimo v novo nastalo dobo, katera nam diktira vse drugačno taktiko, kakršna je bila primerna v prejšnjih časih.«<sup>61</sup> Dodal je, da se bodo skupaj borili s tistimi skupinami, ki se odkrito bore za njihove ideale, in z osebnostmi, ki se v preteklosti niso kompromitirale v diktatorskih režimih. »Z eno besedo, v poštev pridejo vsi, ki so iskreni in brezkompromisni pristaši svobode in demokracije.«<sup>62</sup>

Nato je pozval vse socialisti, naj dajo pobudo za ustanovitev »skupnega« bloka za svobodo in demokracijo, da bi s tem dokazali, da so »dorasli času«, ki zahteva skupen boj za demokracijo in svobodo.<sup>63</sup>

Seveda so se ob tem postavljala vprašanja: s kom, kako in tudi zakaj ta nenadna sprememba. Možnih odgovorov na slednje vprašanje je več. Do zasuka v politiki socialistov je najprej lahko prišlo na »predlog« beograjskega vodstva, saj je Petejan svoje teze podkrepil s Topalovičevimi. Druga možna razlaga pa je, da je impulz prišel »od spodaj«. Vodstvo ga je sicer sprejelo, kasneje pa obrnilo v »pravo smer«. V prid impulzu od spodaj govori dejstvo, da so tedaj komunisti osvajali pomembne pozicije v reformističnih sindikatih in to bi lahko pomenilo spremembo razmerja sil v korist stališč do ljudske fronte. Pri tem seveda ne gre zanikati ljudskofrontnih teženj avtentičnega članstva (pristaši Josipa Ošlaka, Rudolfa Golouha itd). Josip Ošlak je zelo samokritično zapisal, da se socialna demokracija nikoli pravilno in o pravem času ne odzove na izzive aktualnih proble-

mov.<sup>64</sup> Zaradi teh stališč so ga izrinili iz vodstva stranke, urednikovanja Delavske politike, izgubil pa je tudi mesto ravnatelj mariborske ljudske tiskarne.

Zaradi očitne prevlade desne struje v vodstvu je bila akcijska združitev s skupino Slovenska zemlja le kratka epizoda. Na strani socialistov so 20. julija 1936 združitveno izjavo podpisali Josip Petejan, Viktor Eržen in Celestin Jelenc, za Slovensko zemljo (ki je bila del Mačkove Kmečko-demokratske koalicije) pa Vekoslav Kukovec, Vidmar in Dragotin Lončar. Sprejeli so naslednji akcijski program.

»1. Borba za popolno svobodo, to je za politično in gospodarsko demokracijo za vse državljane in državljanke, takojšen razpust skupščine in razpis svobodnih in tajnih volitev na podlagi proporcionalnega volilnega sistema.

2. Borba proti fašizmu in vsaki diktaturi.

3. Borba za notranjo preureditev države na podlagi enakopravnosti in svobodnega sporazuma Slovencev, Hrvatov in Srbov z upoštevanjem jezikovno-kulturnih pravic narodnih manjših.

4. Borba za svetovni mir in proti vojni.

V vseh drugih svetovno nazorskih, političnih in socialnih vprašanjih ohrani skupina popolno svobodo.«<sup>65</sup>

V pojasnilu k sporazumu je Delavska politika zapisala, da dogovor nima »ekskluzivno strankarsko političnega značaja« in da omogoča pridružitve vseh, ki se zavzemajo za demokratično in sporazumno ureditev države. Vrata pa je zaprla tistim, ki se zavzemajo za diktature.<sup>66</sup>

Kazalo je tudi že na revizijo stališča do nacionalnega vprašanja. Vendar sami niso nikdar zahtevali, recimo, rešitev slovenskega narodnega problema, niti se niso teoretično ukvarjali z njim. Vse, kar so o narodnostnih sporazumih zapisali, je bilo skupno delo z narodnostno usmerjenimi predstavniki Slovenske zemlje ali v funkciji zbliževanja z združeno opozicijo.

V skladu s svojo novo politiko so socialisti spremenili tudi nekatere cilje svojega gibanja. Prednost so namenili boju za svobodo in demokracijo. Šele »v drugo vrsto« so postavili boj za socializem in socialne zahteve delavstva.<sup>67</sup> Nezavedno

so se s tem postavili na enako stališče kot nekateri v komunistični internacionali (Manuilevski), ki so fazno ločili boj za demokracijo in socializem.

V nekem trenutku so celo branili gibanje ljudske fronte pred očitki Slovenca, da je le boljševiska kultura. Nato je Delavska politika zapisala, »da se ljudske fronte pojavljajo iz potrebe in se bodo bolj in bolj pojavljale, če bodo diktature zatirale svobodo misli in besede«. <sup>65</sup> Konec leta je Delavska politika ponovno pozvala vse demokratične sile, naj se pridružijo Kmečko-demokratični koaliciji (Slovenska zemlja) in Socialistični zvezi delovnega ljudstva (domnevna stranka socialistov) v skupnem boju za demokracijo in svobodo. <sup>69</sup> Pozitiven odnos pa so še naprej imeli do francoske ljudske fronte. <sup>70</sup>

Po enem letu je jalova zveza s skupino Slovenska zemlja razpadla. Poslej je Delavska politika zoper njo odprla novo, tokrat bojno fronto, še zlasti proti gibanju dr. Kukovca. Njegovo gibanje je stalo na odločnem narodnem stališču in zahtevalo avtonomno delovanje skupine Slovenska zemlja. S tem pa se ni strinjal Dragotin Lončar, ki je še naprej hotel pokroviteljstvo Mačka in njegove Kmečko-demokratske koalicije. Navzlic temu, da je bila skupna fronta razveljavljena, je Lončarjeva skupina še naprej sodelovala s socialisti.

Delavska politika je skupino dr. Kukovca obtožila nacionalizma in sodelovanja s sovražniki delavskega razreda. Dr. Kukovec pa je za glavni razlog razpada

zveze navedel skrajno unitaristično stališče slovenskih socialistov.

Ta spor je dejansko pomenil začetek dokončnega preobrata politike zavezništva slovenskih socialistov. Še pred zvezo s skupino Slovenska zemlja so socialisti zahtevali povezovanje z legalnimi skupinami (to je zlasti z meščanskimi demokratičnimi silami) in odklanjali druge, zlasti delavsko revolucionarne. V istem prispevku, v katerem so sporočili, da so prekinili stike s skupino Slovenska zemlja, so poudarili: »Z združeno opozicijo, ki jo tvorijo bivše stranke, pa ima naša bivša stranka najboljše odnose. Te odnose bo gojila tudi nadalje in sodelovala s strankami združene opozicije za vzpostavitev resnične demokracije in svobode v državi.« <sup>71</sup>

Po sprejetju nove politične linije so prenehali simpatizirati z ljudskofrontnim gibanjem. Hkrati pa so vse manj zahtevali odločen razredni boj. Še naprej so zavračali sodelovanje s komunisti in krščanskimi socialisti. Zlasti so bili ostri do komunistov po neprijetnem paktu med Nemčijo in Sovjetsko zvezo.

To novo usmeritev je potrdila tudi konferenca mariborskih zaupnikov. Sklenili so, da bodo najtesneje sodelovali z demokratičnimi in opozicijskimi skupinami in »v bodoče sklepali dogovore samo z organiziranimi skupinami, ki nosijo za svoje delo polno odgovornost«. <sup>72</sup> Na ta način so izstopili iz razrednega in ljudskofrontnega gibanja, ki mu v danih razmerah ni bilo moči delovati legalno in »javno odgovorno«. Zato ideal socialistov, poli-

<sup>59</sup> Delavska politika, št. 23, XI, 18. 3. 1936, str. 1.

<sup>60</sup> Delavska politika, št. 28, XI, 4. 4. 1936, str. 3.

<sup>61</sup> Delavska politika, št. 36, XI, 2. 5. 1936, str. 1–2.

<sup>62</sup> Prav tam, str. 2.

<sup>63</sup> Delavska politika, prav tam, str. 2.

<sup>64</sup> Glej Ošlakov članek, napisan za Svobodo, 1936, ki je v celoti objavljen v Golouhovi knjigi: Pol stoletja spominov, 1966 Ljubljana, str. 394–396.

<sup>65</sup> Delavska politika, št. 62, XI, 1. 8. 1936, str. 1.

<sup>66</sup> Delavska politika, prav tam, str. 1.

<sup>67</sup> Delavska politika, št. 67, XI, 19. 8. 1936, str. 1.

<sup>68</sup> Delavska politika, št. 83, XI, 14. 10. 1936, str. 1.

<sup>69</sup> Delavska politika, št. 100, XII, 12. 1936, str. 1.

<sup>70</sup> Delavska politika, št. 53, XII, 3. 7. 1937, str. 1.

<sup>71</sup> Delavska politika, št. 54, 7. 7. 1937, str. 1.

<sup>72</sup> Delavska politika, št. 59, XII, 24. 7. 1937, str. 1.

tična demokracija, ne sme pomeniti le sredstva neodgovornega boja za oblast (kakor so očitali gibanju dr. Kukovca), ampak cilj, ki mu je treba podrediti vse.<sup>73</sup> Očitno pomanjkljivo in preozko tezo uvodničarja v Delavski politiki so dopolnili nekaj dni kasneje: »Višji cilj (kot politična, op. M. Z.) pa je gospodarska demokracija.«<sup>74</sup>

Na konferenci poverjenikov Delavske politike avgusta 1937 v Celju so sprejeli izjavo, v kateri so se izrekli za zvestobo socialistični internacionali in Mednarodni strokovni zvezi. Pokrajinski odbor za Slovenijo bivše Socialistične stranke Jugoslavije (podpisniki so bili Josip Petejan, Viktor Eržen in Celestin Jelenc) pa je nekaj dni pred tem sprejel resolucijo o nekaterih notranjih in zunanje-političnih vprašanjih. V njej so se zavzeli za sporazum demokratičnih sil o skupnem boju proti diktaturi. Sporazum bi moral temeljiti na priznanju zgodovinskih razvojnih posebnosti Srbov, Hrvatov in Slovencev (to je vzeto iz repertoarja opozicijskih strank), na zahtevi po novih skupščinskih volitvah in državni zaščiti revnih ter priznanju pravice organiziranja delovnih slojev. Hkrati bi moral sporazum po mnenju socialistov odločno odklanjati vse stike z nedemokratičnimi silami.<sup>75</sup>

Obenem so pozorno spremljali proces združevanja opozicijskih meščanskih sil (Združene srbske opozicije – Davidović, Jovanović, Trifunović, Groj, Marković, in hrvaške Kmečko-demokratske koalicije, ki jo je vodil Maček).<sup>76</sup> Sporazum o združitvi so podpisali 8. oktobra. Glavni odbor bivše socialistične stranke ga je ocenil kot »važen korak v pravcu vzpostavitve demokracije in ureditve države potom narodnega sporazuma«.<sup>77</sup> To izjavo so potem podpisali vsi glavni odbori po vsej Jugoslaviji (med drugimi Jelenc za ljubljanski odbor in Petejan in Eržen za mariborski).

Da bi se kar najbolj ločili od preostalega delavskega razreda (ta naj bi se pogubljal v raznih nacionalističnih frontah), so spet poudarjali tezo o samoraslosti in samodejnosti socialističnega gibanja: »Mi stojimo na stališču samoraslosti delavskega gibanja. To pa zaradi tega, ker delavsko razredno gibanje (to naj bi pomenilo socialistično-reformistično, op. M.

Z.) nima ideološke skupnosti z drugimi delavskimi gibanji.«<sup>78</sup> Socialistom se je v tem času zdela najpomembnejša »razredna« naloga »kulturalizacija« delavskega razreda. Smisel in bistvo inkulturacijskega procesa, ki naj bi si ga prilastil delavec, so socialisti videli v njegovem zoperstavljanju komunistični (boljševiški) ideologiji. Zagovarjali so stališče, da obe ideologiji nista kompatibilni, da se med seboj okužujeta.<sup>9</sup> Prav premajhna kultiviranost naj bi bila kriva, da je komunistična ideologija vnesla razdor v delavsko gibanje.

Socialisti so na decembrskih volitvah (1938) v narodno skupščino nastopili na listi združene opozicije s svojimi kandidati. Nosilec liste je bil Maček. Vse napredne slovenske politične sile, tudi tiste okrog Slovenske ljudske fronte, s komunisti vred, so na volitvah javno podprle združeno opozicijo. Nov volilni zakon je vnesel spet nekaj več živahnosti v politično življenje, socialistom pa ponovno zbudil upanje na obnovev politične stranke. Toda novi ministrski predsednik Cvetković je prošnjo Topalovića, Eržena in Petejana odklonil.

Pakt med fašistično Nemčijo in boljševiško Sovjetsko zvezo ni bistveno vplival na odnose med socialisti in komunisti, ki so bili že prej skrajno sovražni. Je pa ponudil dodatni argument v boju zoper slovenski komunizem: »Glavni odbor Socialistične stranke Jugoslavije pravi, da je vsled prijateljstva med Sovjetsko Rusijo in nemškim fašističnim režimom potegnjena ostra črta ločnica med socialisti in komunisti po vsem svetu. Politika ljudskih front je politika preteklosti. Napad sedanjega režima Sovjetske Rusije je še poglobil nasprotstva med socialisti in komunisti, ker so se socialisti po načelu samoodločbe narodov in načelnemu odklanjanju vsake napadalne vojne postavili na stran finskega naroda. Tudi v Jugoslaviji so prekinjeni vsi stiki s komunisti. Komunisti gredo brezpogojno za parolami sedanjega moskovskega režima in mu slepo služijo. Socialisti pa so proti vsakemu režimu diktature in to tudi v državah, v katerih bi imelo delavstvo večino, ker bi vsaka taka diktatura bila nazadnje vendarle diktatura nad proletariatom.«<sup>80</sup>



Na to pisanje, katerega poanta je brez dvoma pravilna, so komunisti odgovorili z letaki z agitacijsko vsebino proti socialističnim voditeljem in to je »pozdravil« celo Slovenec. Socialistom je tudi očital, da ne vedo, kakšne hlače bi oblekli.

Konec leta 1940 je režim razpustil svobodne strokovne organizacije.

Ko je padla vlada Cvetković-Maček in jo je zamenjala vlada generala Simovića, je Josip Petejan v članku *Novi dobi nasproti* zapisal: »Mi socialisti se tega preobrata veselimo in pričakujemo, da se bodo tudi delavskemu razredu in našemu gibanju popravile krivice.«<sup>73</sup> V nadaljevanju je pel hvalnice novi vladi, ki naj bi zagotavljala lepšo prihodnost. Delavska politika je v dneh pred napadom na Jugoslavijo pisala o velikih manifestacijah v podporo novi koncentracijski vladi in njeni zastavljeni politiki, čeprav so bile to dejansko velike protirežimske demonstracije. Ko niso več morali slepiti javnosti, so pozvali delavce v novo, najnovejšo fronto, tokrat skupaj z režimom: »Zapomnite si, velika odgovornost leži na vas, resnih in zrelih delavcih in delavkah, da mlada svoboda ne propade. Zavrnite pozive na ustavitev dela, na ulične demonstracije, na temne sestanke, na vsako sodelovanje s političnimi avanturisti ali skupinami, čijih agitacije so se doslej pokazale

iz osnove lažnive in prazne. Novemu režimu nočemo delati težav.«<sup>82</sup>

Tudi v predzadnji številki Delavske politike je desničarsko vodstvo socialističnega gibanja, ki je popolnoma nadzorovalo uredniško politiko osrednjega socialističnega časopisa, ki je izhajal pol drugo desetletje (1926–1941), pozvalo delavce, naj ostanejo mirni.<sup>83</sup>

Četudi so socialisti pozitivno – kolikor in kakor pač so – prispevali tako pri teoretičnem kot praktičnem reformističnem delu v razvoju delavskega in socialističnega gibanja v tridesetih letih, se pri presojanju njihove vloge ne moremo ogniti retrospektivi predvojnih dni, ko so vodili dokaj nečastno politiko. To še zlasti velja za vodstvo socialističnega gibanja. Toda ta politika, kakor je razbrati tudi iz te razprave, ni bila popolnoma naključna. Josip Petejan se je kasneje še z nekaterimi člani vodstva stranke pridružil Narodnemu svetu, v katerem so se meščanske stranke predstavile slovenskemu narodu kot edini legitimni predstavnik.

Poslej je desničarsko vodstvo nastopalo proti Osvobodilni fronti. Zaradi sodelovanja z njo so iz vodstva stranke izrinili Rudolfa Golouha. Ni pa vodstvu uspelo v boj proti Osvobodilni fronti popeljati večjega dela socialističnega gibanja, ki se je odločilo za Osvobodilno fronto in narodnoosvobodilni boj.<sup>84</sup>

<sup>73</sup> Delavska politika, prav tam, str. 1.

<sup>74</sup> Delavska politika, št. 61, XII, 31. 7. 1937, str. 1.

<sup>75</sup> Delavska politika, št. 71, XII, 4. 9. 1937, str. 1.

<sup>76</sup> Delavska politika, št. 75, XII, 18. 9. 1937, str. 1.

<sup>77</sup> Delavska politika, št. 93, XII, 20. 11. 1937, str. 1.

<sup>78</sup> Delavska politika, št. 41, XIII, 14. 5. 1938, str. 1.

<sup>79</sup> Delavska politika, prav tam, str. 1.

<sup>80</sup> Delavska politika, št. 32, XV, 16. 3. 1940, str. 2.

<sup>81</sup> Delavska politika, št. 35, XVI, 29. 3. 1940, str. 1.

<sup>82</sup> Delavska politika, št. 36, XVI, 1. 4. 1941, str. 1.

<sup>83</sup> Delavska politika, št. 37, XVI, 3. 4. 1941, str. 1.

<sup>84</sup> R. Golouh: *Pol stoletja spominov*, 1966, Ljubljana.

## SKLEPNO RAZMIŠLJANJE

V odgovoru na vprašanje, postavljeno na začetku, bom skušal pojasniti tiste idejnopolične procese, ki so določali politiko in odnos slovenskih socialistov do razrednega in političnega povezovanja v času od šestojanuarske diktature do začetka vojne.

Zapleteni politični procesi določajo skupno obravnavo protislovnih socialno-gospodarskih in političnih prepletajočih se in izključujočih dogajanj na slovenski levici v tridesetih letih. Tudi vprašanja enotne fronte proletariata in ljudske fronte se svojevrstno prekrivata; poleg določenih pojavnih različnosti izražata medsebojno prepletenost. Značaj skupne »usodnosti« obeh pojavov se nenazadnje izraža v dejanskem oddaljevanju socialistov od sindikalnega, razrednega in obenem ljudskodemokratskega povezovanja.

Naša naslednja postavka je, da rezultatov te analize, ki je bila narejena na podlagi prispevkov v Delavski politiki, ki jo je popolnoma nadzorovala desnica, ne gre pripisovati vsemu reformističnemu gibanju. Po drugi strani pa prav tako ne smemo popolnoma prezreti dejstva, da je Delavska politika vendarle ustvarjala nekakšno »generalno linijo«, oblikovala doktrino, neki način politike in usmerjala to politiko, ki ni bila povsem brez javne, legitimne podpore socialističnega gibanja. So določeni kazalci, ki kažejo na širšo podporo tej politiki. Zato bi ne bilo prav, če bi politiko, ki smo jo analizirali v tej raziskavi, pripisali zgolj ozkemu krogu okrog Josipa Petejana.

Predlagana razdelitev na tri obdobja ne temelji na spremembah odnosa do drugih delavskih gibanj, ampak na različnih oblikah razrednega in političnega delovanja. V obdobju takoj po diktaturi so socialisti poudarjali zlasti »drobno«, reformistično oziroma komoraško delo v strokovnih, socialnih in kulturnih ustanovah. V drugem obdobju, ko so kar nekajkrat poskušali obnoviti politično stranko, so iskali možnosti političnih zvez s sorodnimi delavskimi organizacijami (na primer s Socialistično zvezo delovnega ljudstva, ki je bila ustanovljena na znanem celjskem shodu, ki pa kot nekakšna koalicijska družbenopolitična organizacija ni nikoli

zaživela). V tretjem obdobju pa so zamenjali organizacijske stike z razrednimi organizacijami in začeli odkrito sodelovati z meščanskimi, »legalnimi« skupinami.

Nedvomno so vsebino in obliko razrednega povezovanja socialistov določali tudi konkretni odnosi do drugih delavskih gibanj, zlasti do komunističnega in krščansko-socialističnega, tj. do akterjev »nove« slovenske politike pred vojno. Na vprašanje, ki se postavlja v zvezi s tem, namreč, kateri so bili tisti razločevalni dejavniki, ki so slovenske socialiste ločili od teh dveh gibanj (in ne le od njiju) in s tem od odločnega razrednega in ljudskofrontnega nastopa, seveda ni mogoče odgovoriti v celoti le z analizo odnosa socialistov do enotne fronte proletariata in ljudske fronte. Lahko pa povzamemo nekatere politične ideje, ki so največkrat bile kamen spotike v odnosu socialistov do komunistov in krščanskih socialistov.

### *Ideološke pregrade med socialisti in komunisti*

#### 1. Koncept diktature proletariata

Socialisti niso zavračali le boljševiške paradigme partijsko-sovjetske vladavine, ampak tudi sam pojem diktatura proletariata (čeprav ga je njihova velika vzornica, avstrijska socialna demokracija, leta 1926 vnesla celo v svoj linški program; seveda ne v smislu boljševiške zasnove). Komunisti so na drugi strani zavračali politično parlamentarno demokracijo (do sedmega kongresa kominterne 1935 v Moskvi), torej to, kar je bil socialistom poleg gospodarske demokracije, najvišji cilj.

#### 2. Koncept socialistične preobrazbe

Socialisti so v skladu s svojo pluralistično participativno vizijo družbe prehodnega obdobja zavračali idejo o proletariatu kot družbenem hegemonu. Zavzemali so se za legitimno, legalno obliko prehoda na oblast in ohranitev oblasti vse dotlej, dokler javnost na svobodnih volitvah ne bo odločila drugače. Delavski razred je v družbi le enak med enakimi. V perspektivi, ko bo najštevilčnejši, bo z demokratičnimi sredstvi ustvarjal novo družbo.

#### 3. »Instrumentalistično« pojmovanje države

Tu gre za različno gledanje na vlogo države predrevolucijskega obdobja. Komunistom so očitali, da v državi vidijo le eksekutivo kapitalističnega razreda (logična konsekvence tega je razbitje in zamenjava). Sami so državo pojmovali kot zgodovinsko razvojni produkt, ki ga je gradil tudi delavski razred in v okviru katerega bi se lahko razvijala tudi socialistična družba. Filip Uratnik se je skliceval celo na Marxa, da v nobeni epohi ne obstaja država v svoji čisti formi, ne da bi bila mešanica različnih družbenih ureditev s »prevladujočo tendenco«.

#### 4. Revolucija kot nasilen prevzem oblasti

Tudi v tem diskriminirajočem kriteriju se slovenski socialisti niso ločili le od komunistov, ampak tudi od avstrijskih kolegov, ki se tako imenovanemu obrambnemu nasilju niso odrekli ne v teoriji ne v praksi. Slovenski socialdemokrati so zagovarjali evolutivno (»Tudi zemlja ni nastala v enem dnevu.«), reformistično delo. Menili so, da je revolucionaren prevzem oblasti v mirnem času popolnoma neprimerna oblika razrednega boja.

#### 5. Strategija razrednega boja

Tu gre zlasti za dve postavki, ki sta bili nenehno predmet napadov socialistov. Sektaško boljševiško razumevanje enotne proletarske fronte, ki jo je treba graditi »od spodaj« (brez voditeljev drugih delavskih organizacij), ki je veljalo vse do srede tridesetih let, so socialisti imenovali »teorija o izkoriščanju tujih sil za uresničitev svojih ciljev«. Ti cilji naj bi ne bili splošno razredni.

Močan adut v ideološkem spopadu s komunisti so imeli socialisti v zgrešeni stalinistični paroli: »Čim slabše, tem boljše«. To je bila poenostavljena, vulgarizirana teza o pavperizaciji. Boljševiki so namreč menili, da bo proletariat na vrhuncu svoje bede izvedel družbeno preobrazbo. Socialisti so zagovarjali nasprotno tezo, da edino dobro situiran, izobražen in kulturno vzgojen delavski razred lahko izvede družbene spremembe. Precej spora je bilo tudi zaradi oblik in načina razrednega boja. Socialisti so v nasprotju s komunisti menili, da lahko delavski razred v razrednem boju uporab-

lja edinole legalna in demokratična sredstva.

#### 6. Taktika razreda proti razredu

Spoprijem s socialno demokracijo, ki so ga boljševiki imenovali boj razreda proti razredu, je močno zaostрил odnose med obema delavskima gibanjima po vsem svetu. Še več, zapustil je težko odpravljive negativne posledice v ljudsko-frontnem povezovanju v drugi polovici tridesetih let, ko so socialisti zelo dvomili o iskrenosti strateškega in taktičnega zasukata komunističnega gibanja. Prav pri nas je bila takšna sektaška politika med ključnimi dejavniki razredne neenotnosti. V zvezi s tem so socialisti očitali komunistom, da so krivi za propad socialdemokracije v Nemčiji in s tem tudi za vzpon fašizma.

#### 7. Narodnostno vprašanje

Slovenski socialisti so bili jugoslovanski unitaristi. Po odhodu Prepeluha iz političnega življenja so prevzeli tisto socialdemokratsko paradigmo, ki pravi, da je narodno vprašanje nebitveno v proletarčevi zavesti. Slovenski socialisti so se oklenili jalovega in preinterpretiranega koncepta narodnega vprašanja še iz časov tivolske resolucije. Po diktaturi so nekateri celo pojem naroda zamenjali s pojmom plemena – o slovenskem narodu so govorili kot o slovenskem plemenu. Komunisti so se v tridesetih letih postavili na odločno narodno stališče. Slovensko ljudsko fronto so socialisti med drugim odklanjali tudi zato, ker je bila slovenska, narodna fronta demokratičnih političnih sil.

Prej smo omenili nekatere glavne ideološke in politične ovire, ki so jih socialisti očitali komunistom in ki naj bi preprečevale sodelovanje med gibanjema. Večina očitkov je dovolj tehtnih za hipotezo o sokrivdi komunistov za neenotnost slovenskega delavskega gibanja navzlic temu, da je to stališče manj prepričljivo v obdobju ljudske fronte (1935–1939), ko so komunisti opustili nekatera prejšnja nedemokratična stališča. Začasno so opustili celo vsako agitacijo za diktaturo proletariata, izrazili pripravljenost za enakopravno sodelovanje z vsemi delavskega razreda in z drugimi demokratičnimi silami v boju zoper reakcijo in faši-

zem. Pri tem tudi niso poudarjali vloge ilegalnih oblik razrednega boja. Na javnih volitvah so podpirali demokratične stranke. Ko so komunisti s temi modifikacijami položili temelje za skupno akcijo, so jim socialisti obrnili hrbet.

### *Ideološki spori s krščanskimi socialisti*

Krščanskim socialistom so socialisti nenehno očitali dvojno politiko. Ta dvojnost naj bi pomenila (sicer nezdružljivo) zavzemanje za socializem in krščanstvo.

Krščanski socialisti so bili deležni kritike predvsem zaradi dveh svojih idejnih in političnih postavk:

#### 1. Versko vprašanje

Vera je bila močan razločevalni dejavnik v odnosih med socialisti in krščanskimi socialisti. To se je zlasti kazalo v številnih časopisnih polemikah, v katerih so socialisti zavzeli skrajno netolerantno stališče. Njihova poglavitna teza je bila, da ne marksizem ne socializem nista združljiva z religioznostjo. Vera naj bi pomenila le znak kulturne zaostalosti (podobno je bilo s priznavanjem nacionalnega vprašanja, ki naj bi pomenilo znak politične reakcionarnosti). S tezo o nekompatibilnosti socializma in krščanstva so se postavili na podobno stališče kot klerikalci.

#### 2. Narodno vprašanje

Podobno kot v odnosu socialistov do komunistov je tudi v njihovem odnosu do krščanskih socialistov narodno vprašanje

igralo vlogo razločevalca obeh gibanj. Krščanskim socialistom so očitali nacionalni fanatizem. Sami so bili, kot smo omenili že zgoraj, unitaristi. Slovenci naj bi bili le del enotnega jugoslovanskega naroda.

Ker so bili krščanski socialisti zelo kritični do sistema meščanske parlamentarne demokracije, so jim socialisti nekajkrat očitali, da so pristaši korporativizma in stanovske ureditve. Ta trditev pa je bila dokaj netočna, saj so v drugi polovici tridesetih let prav krščanski socialisti postali eni od najglasnejših nasprotnikov korporativnega sistema (Zemljak, Stanovnik, Grafenauer itd.).

Slovenski socialisti so bili prepričani, da edino oni predstavljajo pravi marksizem na Slovenskem. K tej njihovi superiornosti drži in njim lastni sektaški netolerantnosti, tako stališče so zavzemali tudi do drugih gibanj, iz katere izhajajo različne ortodoksne marksizma, katerega predstavniki so bili, gre prišteti še izrazit pragmatičen konformizem vodstva socialističnega gibanja. Ta praktična nagnjenost k »neoministerializmu«, ki je včasih presegla vse moralne norme, je dodatno zavirala odločnejšo razredno in ljudskofrontno sodelovanje socialističnega gibanja.

Zato menim, da so omenjeni idejnopolitični dejavniki sicer delili socialistično gibanje od drugih na levi, nikakor pa sami po sebi niso preprečili enotnega razrednega in ljudskofrontnega nastopa.

DR. JANKO PRUNK

*PLURALIZEM V POLITIČNEM ŽIVLJENJU SLOVENCEV V STARI JUGOSLAVIJI*

V prvo jugoslovansko državo je slovenski narod stopil z diferenciranim političnim življenjem. Organizirano je bilo na tri bistveno različne politične tabore oziroma stranke, ki so se oblikovale že v zadnjem desetletju 19. stoletja.

Najmočnejši tabor je bil katoliški politični tabor, ki ga je predstavljala krščansko-socialna Slovenska ljudska stranka (SLS). Njena družbena baza je bil predvsem slovenski kmet, ki je bil večinsko v njenih vrstah, toda že od Krekovega nastopa v slovenskem družbenopolitičnem življenju je ta stranka vključevala tudi dele slovenskega delavstva in meščanstva. Druga stranka je bila liberalna stranka, predstavnica dokaj maloštevilnega slovenskega meščanstva. Tretja pa je bila socialdemokratska stranka, ki je predstavljala politično voljo večjega dela slovenskega delavstva.

Tesnega političnega sodelovanja slovenskih strank, ki je bilo vzpostavljeno ob koncu prve svetovne vojne v boju za nacionalno osvoboditev v Narodnem svetu za Slovenijo in nato v Narodnem viječu Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu, je bilo konec novembra 1918, ko sta katoliška SLS in slovenska liberalna stranka, takrat preimenovana v Jugoslovansko demokratsko stranko (JDS), zastopali vsaka drugačno stališče do združitve s kraljevino Srbijo v veliko jugoslovansko državo in do vprašanja položaja oziroma statusa Slovenije v bodoči jugoslovanski državi. SLS je bila za previdnost in določene pogoje ob združitvi in za ohranitev slovenske narodne individualnosti in avtonomije v bodoči državi. JDS pa se je zavzemala za takojšnjo in brezpogojno združitev ter za jugoslovanski narodni unitarizem in centralizirano državno ureditev.

V začetnem poldrugem letu življenja v jugoslovanski državi, v kateri je bila zakonsko dovoljena široka svoboda političnega organiziranja v parlamentarni demokraciji, so se Slovenci v političnem življenju skušali prilagoditi novim političnim razmeram.

Poleg klasičnih političnih in socialnih motivov za to prilagajanje in opredeljevanje je bil še en v tedanji situaciji zelo pomemben in specifičen moment. To je vprašanje združevanja slovenskih strank s podobnimi strankami v drugih pokrajinah Jugoslavije v vsedrжавne stranke. Najprej so takšno združitev izvedli slovenski liberalci, ki so se že februarja 1919 združili z unitaristično Srbsko-hrvaško koalicijo, z nekaterimi dalmatinskimi in bosanskimi političnimi strujami in s srbskimi Samostojnimi radikali v JDS, ki je bila zagovornica narodne in državne enotnosti in centralizma. Ta stranka je v Začasnem narodnem predstavništvu v Beogradu od marca 1919 naprej imela ravno polovico vseh zastopnikov. Vprašanje združitve je pomenilo enega temeljnih problemov tudi pri slovenskih socialnih demokratih. Ti se aprila 1919, ko je bila ustanovljena Socialistična delavska stranka Jugoslavije (komunistov) – SDSJ, tej niso hoteli pridružiti. Hoteli so obdržati politično in še zlasti finančno organizacijsko samostojnost, saj so v danem trenutku predstavljali v državi skoraj tretjino vsega industrijskega delavstva. Slovensko delavstvo se je pridružilo SDSJ šele po svojem politično organizacijskem razcepu, marca-aprila 1920; pridružili pa so se samo komunisti.

Ob tem dogodku je katoliški Večerni list zapisal tale komentar: »Socialne demokracije na Slovenskem kmalu ne bo več. Iz prejšnjih levičarjev socialne demokracije so postali komunisti. Komunistično naziranje pa ne priznava več demokracije. Mesto demokracije postavlja diktaturo. In če se danes socialistično delavstvo nagiblje h komunizmu, je znamenje, da je izgubilo vero v socialno demokracijo, da je ta odigrala

svojo vlogo v delavskem gibanju... Ni dvoma, da stoji Evropa pred novimi socialnimi boji. Nekrščanski socializem se organizira v novi radikalnejši obliki.« Komentar katoliškega lista je zanimiv, čeprav napoved ni bila v vsem točna. Kljub smrtni prerokbi Večernega lista je slovenski socialni demokraciji uspelo ohraniti se in številčno prevladovati med slovenskim delavstvom vse do okupacije.

Klerikalna stranka je ostala organizacijsko samostojna. Stremela je sicer za ustvaritev močne katoliške vsedržavne stranke, toda zaradi pomanjkanja pravega močnega partnerja na Hrvaškem in v BiH je ostala omejena le na parlamentarno zvezo (Jugoslovanski klub) s klerikalno Hrvatsko pučko stranko.

Slovenski liberalni tabor se je v Sloveniji čutil politično inferioren klerikalnemu, zato je bil proti avtonomiji za Slovenijo, saj je v njej videl instrument katoliške hegemonije. Liberalci so poskušali oslabiliti Slovensko ljudsko stranko z ustanavljanjem svojih podružnic med kmeti in delavstvom. Tako sta bili spomladi 1919 ustanovljeni Samostojna kmetijska stranka (SKS) in v začetku 1920 Narodno socialistična stranka (NSS). Vse te nove stranke, ki so nastopile s svojimi programi pred volitvami za konstituanto, so na teh volitvah novembra 1920 začasno oslabilе moč Slovenske ljudske stranke. Ta je izgubila svojo absolutno večino v Sloveniji, še vedno pa je ohranila relativno večino.

Na volitvah za konstituanto so slovenske stranke dobile naslednje število mandатов. SLS – 14, SKS – 8, Socialisti – 6, Komunisti – 5, JDS – 3 in NSS – 2. V ustavni razpravi so vse slovenske stranke razen SLS zagovarjale unitaristično in centralistično stališče. Takšno njihovo usmeritev je slovenski narod kaznoval že takoj spomladi 1921 na občinskih volitvah v Sloveniji, ki so bile še pred sprejetjem vidovdanske ustave. Volivci so 67% glasov dali Slovenski ljudski stranki, ki je tako po krajši krizi v dveh povojnih letih spet obnovila svojo prejšnjo politično premoč in je kljub različnim zunanjim in notranjim pretresom ni izgubila do konca stare Jugoslavije. Slovenska ljudska stranka je v skupščini bojkotirala glasovanje o vidovdanski ustavi. Komunisti so bili izključeni iz glasovanja, socialisti so zaradi monarhije glasovali proti; druge tri slovenske stranke, SKS, JDS in NSS, pa so glasovale za.

V poldrugem letu po sprejetju ustave so se v političnem življenju na Slovenskem dogodile številne spremembe. SLS je bila v opoziciji, obe liberalni, JDS in SKS, pa sta podpirali režim. Pomembno dejanje v začetku leta 1921 je bil izstop dveh vidnih osebnosti – Albina Prepeluha in dr. Dragotina Lončarja – iz slovenske socialdemokratske stranke zaradi nasprotovanja njenemu narodnemu in državnemu unitarizmu. Oba sta skupaj s še nekaterimi jasno slovenskonacionalno usmerjenimi socialističnimi intelektualci leta 1922 ustanovila avtonomistično gibanje v Sloveniji. Slovenski socialdemokrati pa so se decembra 1921 povezali s sebi podobnimi socialisti v Jugoslaviji v Socialistično stranko Jugoslavije in vztrajali v njej na narodnounitarističnih in socialnopolitičnih skrajno reformističnih pozicijah ves čas stare Jugoslavije ter kar dobro sodelovali z meščanskim režimom. V prvem desetletju, do 1929, so se v Sloveniji velikokrat prav neprincipialno cepili na različne struje in stranke in s tem izgubljali vpliv. Komunisti, ki so bili z zakonom o zaščiti države potisnjeni na rob politične scene, so izgubili veliko članstva in vpliv. Leta 1922 je bila v Celju in okolici ustanovljena Slovenska republikanska stranka (Anton Novačan), ki se je programsko in politično opirala na Hrvatsko republikansko seljačko stranko (HRSS), a je ostala brez večjega in trajnejšega vpliva.

Marca 1923 so sledile nove volitve v narodno skupščino, izvedene po nekakšnem modificiranem proporcionalnem sistemu, njihov izid pa se je potem v glavnem ponavljal vse do konca demokratičnega parlamentarnega vidovdanskega sistema.

Število mandatov Slovenije v narodni skupščini je bilo določeno na 26. Od tega jih je SLS dobila 21, SKS en mandat, JDS dva in Radićeva HRSS tudi dva. Socialisti so ostali brez mandata, prav tako tudi komunisti, ki so nastopali kot Socialistična stranka delovnega ljudstva. Ta stranka je bila kratkotrajna, a zanimiv idejnopolitičen pojav v slovenskem političnem življenju. Nastala je januarja 1923 z združitvijo dela slovenskih

socialistov in slovenskih komunistov, ki se niso hoteli vključiti v tedaj ustanovljeno centralistično vsedrjavno komunistično Neodvisno delavsko stranko. S takšno potezo so se voditelji slovenskih komunistov, ki pa so uživali podporo svojega članstva, pregrešili zoper leninistični kominternovski idejni in organizacijski princip in zoper načelo: v eni državi ena sama komunistična stranka. Že v začetku aprila 1923 so tisti slovenski komunisti, ki so bili za vsedrjavno stranko, s podporo vodstva ilegalne Komunistične partije Jugoslavije iz Beograda v slovenski komunistični organizaciji izvedli protiudar, odstranili vodstvo, ki se je bilo povežalo v Socialistično stranko delovnega ljudstva (Klemenčič in Fabjančič), in ga obtožili pred kominterno za likvidatorstvo leninistične partije v Sloveniji. Klemenčiča in Fabjančiča je kominterna po letu dni izključila iz partije in s tem je bil končan prvi poizkus ustanovitve samostojne slovenske komunistične organizacije. Poizkus, ki so ga slovenski komunisti ponovili še enkrat, leta 1936, z enakim izidom.

Leta 1924 so slovenski avtonomisti in nekateri člani republikanske stranke ustanovili Republikansko stranko kmetov in delavcev, ki se je tudi politično povezovala z Radićevo HRSS. Stranka, ki je ostala žal omejena na manjši krog volivcev, je leta 1925 izdala svoj politični program »Temeljni nauk« Slovske republikske stranke kmetov in delavcev, ki je bil verjetno najbolj moderen slovenski socialni in narodno-politični strankarski program v času pred šestojanuarsko diktaturo. Program razlaga, kaj je bistvo slovskega človeka: »1. njegov jezik; 2. njegovo verstvo; 3. njegov način mišljenja in čustvovanja, s katerim gleda, pojmuje in osvaja svet.« Poleg teh duševnih dobrin se program ozira zlasti tudi na gospodarsko stran življenja, ki nam kaže, da smo Slovenci kmečki in delavski narod. »Na podlagi teh prirodnih in zgodovinskih dejstev si gradimo politično in socialno stavbo v Jugoslaviji, ki naj bo zvezna država na zunaj, z avtonomnimi deli na znotraj. Zahtevamo federativno ureditev države, pri kateri stopajo posamezni deli (pri nas Slovenija) v svobodno zvezo za vse one posle, ki se sporazumno označijo za skupne ter se kot takšni zakonodajno skupno obravnavajo, a njih izvrševanje spada v območje posameznih zveznih držav. Vsa druga javna opravila spadajo zakonodajno in upravno v področje zveznih držav za sebe. Izhajamo s stališča, da je narod izvir in nosilec vse politične moči, to je suveren, zato smo za republikansko državno obliko.« Slovska republikska stranka kmetov in delavcev se je leta 1926 povežala s Samostojno kmečko stranko v Slovsko kmetosko stranko in s tem del slovskih demokratično usmerjenih kmetov prepeljala na slovske narodne in federalistične pozicije. Slovska kmečka stranka je do šestojanuarske diktature tesno sodelovala z Radićevo HRSS za federativno preoblikovanje države.

Leta 1927 se je Slovska ljudska stranka povežala s srbsko radikalno stranko in prestopila na stran režima, pristala je na vidovdanski sistem, proti kateremu se je borila vsa leta, in začela popuščati v svojem boju za samoodločbo Slovenije. Slovski liberalci so bili izrinjeni iz režima, toda še nadalje in še močneje so poudarjali narodni in državni unitarizem; leta 1928 se je z njimi organizacijsko združila Narodno socialistična stranka.

Šestojanuarska diktatura, ki je poskušala končati mednacionalne boje, je suspendirala ustavo, parlament in prepovedane so bile vse politične stranke. Toda kot po vsej državi so tudi v Sloveniji stranke ilegalno obstajale naprej in vplivale na politično življenje s svojim tiskom in s svojimi stanovskimi (Kmečka zveza), strokovnimi (sindikati), gospodarskimi (Zadružna zveza) in kulturnimi organizacijami (Prosvetna zveza, Zveza prosvetnih organizacij, Svoboda).

Po nekaj letih brezuspešnih poskusov pridobiti ljudstvo za podporo osebnim kraljevim diktaturam je moral kralj Aleksander leta 1931 znova dovoliti ustavo, parlament in več političnih svoboščin. Še vedno pa ni bilo dovoljeno ustanavljati političnih strank na nacionalni, verski ali razredni podlagi, tako da vse drugo desetletje obstoja prve jugoslovanske države ni bilo več pravega svobodnega političnega življenja in pravega parlamentarizma. Leta 1933 je bila ustanovljena vsedrjavna režimska stranka Jugoslovanska nacionalna stranka (JSN), ki je temeljila na poudarjanju skonstruirane narodne

jugoslovanske in državne enotnosti in centralizma. V stranko so se v Sloveniji vključili bivši unitaristični in karieristični elementi, to je pristaši bivše liberalne in oportunistični voditelji bivše Samostojne kmetijske stranke. Drugi Slovenci so še naprej ostali v svojih starih strankah, ki so delovale, čeprav formalno niso bile dovoljene – najmočnejša je bila še vedno bivša Slovenska ljudska stranka.

Po letu 1932 se je začel na Slovenskem deloma zaradi določil oktroirane ustave, deloma zaradi hitrega gospodarskega socialnega in idejnopolitičnega razvoja in vpliva, ki je pljuskal iz Evrope, razmah tako imenovanih političnih gibanj. Ta gibanja so bila pretežno politična združenja s svojo organizacijsko mrežo in tiskom; zaradi zakonodaje pa se niso mogla registrirati kot politične stranke. Z improvizirano organizacijo in vsakdanjim plebiscitarnim odločanjem članstva, da vztraja v njih, pa so ohranjala močan demokratičen značaj. Nekaj teh gibanj, npr. krščanski socialisti, je bilo že starih in so se v tem času pravzaprav samo odcepila od svojih prejšnjih političnih strank (od SLS), druga pa so nastala na novo. Slovenska politična gibanja, ki so glavna značilnost slovenskega političnega življenja v drugem desetletju jugoslovanske države, so nastajala v območju vseh tradicionalnih idejnopolitičnih taborov od konservativno-katoliškega, narodno-liberalnega do delavsko-marksističnega. Nekatera teh gibanj so se skušala opirati na politične notice v svojem taboru, npr. katoliški Stražarji in Mladci ali Pohod in Borba v nacionalno-liberalnem taboru. Druga gibanja pa so eno svojih osnovnih nalog videla prav v emancipaciji in ločitvi svojega članstva in gibanja od starih političnih matic (npr. krščanski socialisti, gibanje okrog lista Slovenija ali okrog intelektualcev, ki je izstopil iz Ljubljanskega zvona in začel izdajati revijo Sodobnost, ali nekateri voditelji in pristaši bivše Slovenske kmečke stranke, ki so začeli izdajati časopis Slovenska zemlja). Vsa ta gibanja so cepila in slabila stare znane slovenske politične tabore, zlasti klerikalnega in liberalnega, in prispevala k pravemu idejnemu in političnemu pluralizmu na Slovenskem. V marksističnem taboru pa ni bilo zametkov novih originalnih svežih političnih gibanj. Socialistično politično delavsko gibanje je še naprej čvrsto vztrajalo pri precejšnji idejni in politični predstavi in negibnosti in je bil trdno v rokah svojega starega vodstva iz dvajsetih let, ki je izdajalo politično glasilo Delavska politika in sindikalno glasilo Delavec. Vodstvo in članstvo si je prizadevalo celo desetletje stranko legalizirati. Komunisti so bili v ilegali, in ko so obnovili svojo v diktaturi razbito organizacijo, so jo popolnoma podredili vsejugoslovanskemu organizacijskemu in kominternovskemu idejnemu in političnemu vodstvu. Vsa njihova gibanja, ki so nastajala ob njihovih taktičnih povezavah z različnimi levimi demokratičnimi političnimi gibanji na Slovenskem, so dobivala pobude oziroma blagoslov iz kominterne (npr. gibanje Slovenskih narodnih revolucionarjev v letih 1933/1934).

Pomembno prelomnico oziroma kristalizacijo v političnem življenju in organiziranju je na Slovenskem pomenilo leto 1935. Po petomajskih volitvah, ki jih je bivša SLS bojkotirala in na katerih je klavirno zmagala slovenska liberalna unitaristična buržoazija, vključena v JNS, se je v začetku poletja SLS s svojim voditeljem dr. Antonom Korošcem vključila v novoustanovljeno režimsko Jugoslovansko radikalno zajednico (JRZ), ki je postala nov nosilec unitarističnega in centralističnega režima v državi, ki se je v socialni politiki poskušal organizirati tudi stanovsko korporativistično.

S takšno povezavo se je bivša SLS precej kompromitirala, pokazala je reakcionarna socialnopolitična nagnjenja in opustila načelni borbeni avtonomizem. Politične fronte na Slovenskem so postale jasnejše. SLS je po povezavi v JRZ večinsko gospodovala v političnem življenju. Osvojila je celo nekatere do tedaj nikoli osvojene politične in gospodarske pozicije (npr. mesto ljubljanskega župana).

Zagrizeno unitaristično centralistična slovenska liberalna buržoazija, povezana v JNS, je doživela hude politične izgube in je vse bolj tonila. Po letu 1935 so se ji začele upirati tudi posamezne podružnice njene telovadno-prosvetne organizacije Sokol, ki so nastopale zoper unitarizem in centralizem.

Za nadaljnji razvoj slovenske politike pa je bilo zlasti pomembno povezovanje



demokratskih levih sil po evropskem vzoru v ljudsko fronto. Vse te sile so bile vsaka zase premajhne za samostojen nastop. Niso se organizirale kot stranke, saj jim režim tega ni dovoljeval, pa tudi zato ne, ker v večstrankarski razcepljenosti niso videle dobrobiti in perspektive slovenskega narodnega razvoja. Ohranjale so – kot politična gibanja – svojo identiteto in poskušale sodelovati med seboj v tesnejših ali manj čvrstih povezavah pri skupnem političnem cilju – vzpostavitvi politične demokracije, socialnem in gospodarskem napredku na Slovenskem in samoodločbi slovenskega naroda; rešitev za to so videle v preoblikovanju Jugoslavije v federacijo. Med temi malimi levimi silami je bila Komunistična partija Jugoslavije v Sloveniji organizirana kot strogo centralistična stranka, vezana na disciplino Komunistične partije Jugoslavije in na kominterno. Prva leva ljudskofrontna povezava je bilo Kmečko delavsko gibanje, od jeseni 1935, v katerega so se povezali komunisti in demokratični deli bivše Slovenske kmečke stranke. Občasno so s Kmečkim delavskim gibanjem sodelovali tudi krščanski socialisti in socialisti (npr. na občinskih volitvah v Sloveniji poleti 1936).

Spomladi 1937 so slovenski komunisti dobili organizacijsko avtonomno Komunistično partijo Slovenije, ki je ob svoji ustanovitvi sprejela znameniti manifest Slovenskega naroda. V tem manifestu, ki je eno največjih in najbolj pozitivnih dejanj komunizma na Slovenskem, so se slovenski komunisti zavzeli za Zedinjeno Slovenijo, za samoodločbo slovenskega naroda v obliki jugoslovanske federacije, za demokracijo in za politično in idejno spoštovanje in enakopravnost političnih zaveznikov na Slovenskem. Ponudili so vse svoje sile v službo slovenskemu narodu v njegovem boju.

Takšna platforma je stimulirala nadaljnje povezovanje demokratičnih sil na levi, iz katerega pa so v jeseni 1937 izstopili socialisti, ki so se znova sporekli s komunisti, podpirali pa tudi niso slovenske narodne samoodločbe. Povezali so se z njihovimi največjimi nasprotniki, slovensko JNS, in si s tem zapečatili usodo v slovenskem narodu.

Ljudska fronta, ki so jo sestavljali komunisti, krščanski socialisti in deli Slovenske kmečke stranke ter neodvisni, je postavila svojo volilno listo za parlamentarne volitve v Sloveniji decembra 1938 in požela kar dober uspeh; dobila je približno 12 % glasov, toliko kot drugi blok opozicije – unitaristični liberalci JNS, povezani s socialisti. Odločilno zmago, 75 %, je pridobila JRZ, seveda ob dejstvu, da so bile volitve javne, torej režimsko nadzorovane.

Ljudskofrontna povezava je imela uspeh tudi v sindikalnem povezovanju v obrambo sindikalnih svoboščin, ki jih je z razpustitvijo Delavske zbornice ogrožal režim JRZ: Ljudskofrontno povezovanje je bilo uspešno tudi med študenti v tako imenovanem narodnoobrambnem bloku, zlasti spomladi ob Hitlerjevi zasedbi Češkoslovaške.

Poleti 1939 je Komunistična partija Slovenije dala pobudo za še tesnejšo povezavo levih demokratičnih političnih skupin v Zvezo delovnega ljudstva Slovenije (ZDLS). Predlagala je, da naj bo Zveza demokratičnih sil enakopravna ljudskofrontna povezava, v kateri bodo vse skupine ohranjale svojo identiteto in svoj program. Ponudba je imela dober odmev med slovenskim kmečkim gibanjem bivše Slovenske kmečke stranke. Njeni voditelji so privolili v vstop v ZDLS. Za takšen vstop so se pogovarjali tudi krščanski socialisti, ki so bili organizirani v močan delavski sindikat Jugoslovanska strokovna zveza, niso pa razmišljali o ustanovitvi lastne politične stranke.

V tem trenutku pa je prišlo do nenapadnega pakta Hitler-Stalin in do spremembe v ljudskofrontni politiki kominterne. Ta sprememba je odsevala tudi v politiki Komunistične partije Slovenije. Nenadoma je ta opustila ljudskofrontne zveze in poskušala spremeniti ZDLS v svojo legalno stranko, v kateri bi se morali vsi njeni člani podrediti strankarskemu programu in disciplini. To spremembo v konceptiji komunistov je moč ugotoviti iz analize razlik med osnutkom oklica ZDLS, sprejetimi na prvem sestanku v Celju, in oklicem, objavljenim v začetku novembra 1939. Sprememba, njeni vzroki in motivi do danes v slovenskem zgodovinskem raziskovanju še niso raziskani v vsej globini. Toda osnovni potek problema in učinek je dobro predstavila pokojna Alenka Nedog v svoji odlični študiji Ljudsko frontno gibanje v Sloveniji

(Ljubljana 1978, cit. str. 147–167). Zaradi spremenjenega koncepta komunistov so se od ZDLS z javnimi izjavami distancirali vidni voditelji kmečkega gibanja dr. Fedor Gradišnik, Vladimir Kreft in Tine Horvatič.

Leve demokratične skupine so se znašle pred dilemo, kam in kako naprej. Razočaranje nad spremenljivo taktiko komunistov jih je pahnilo v odločitev, da se poskušajo organizirati kot samostojne politične stranke in tako zavarovati svojo identiteto in program. Tako so kmetijci okrog dr. Lončarja in Gradišnika na občnem zboru v Zagrebu 12. novembra 1939 ustanovili Slovensko kmečko delavsko stranko, katere predsednik je bil kmet Franc Jevšnik s Kozjega. Stranka je imela kar precej pristašev po Sloveniji, saj se je celo ustanovnega sestanka v Zagrebu udeležilo 237 delegatov. Politično se je tesno naslanjala na HSS in njenega voditelja Vlatka Mačka. Po tej izkušnji s Komunistično partijo Slovenije so poskušali lastno stranko ustanoviti tudi krščanski socialisti skupaj z nekaterimi demokratičnimi avtonomistično usmerjenimi posamezniki bivše SLS. Konec leta 1939 so izdali prvo šapirografirano številko svojega glasila Slovenska politika, v kateri so ocenili dotedanjo slovensko politiko in predstavili svoj program. Npr.: »Vse dosedanje politične stranke Slovencev so se več ali manj vdinjale objestnosti ali bojazni pred tujimi, Slovencem nasprotnimi duhovnimi in političnimi silami. Danes smo toliko močni in zreli, da ne smemo več delati razlike med klerikalizmom, liberalizmom in socialno demokracijo. Mi brez izjeme obsojamo dosedanjo politiko Slovencev in njihove stranke...« in nato, »Mi, ki vam ta vestnik pošiljamo, smo se združili med seboj v politično tovarištvo, ki naj postavi temelje novemu slovenskemu političnemu gibanju. Mi hočemo politično organizirati slovensko delovno ljudstvo na podlagi slovenskega narodnega načela, demokratične in socialne ideje... Obenem s tem naziranjem pa bomo vedno hranili svoje lastno in neodvisno politično organizacijo. Zakon političnega življenja pravi, da uspehe dosega le tista formacija, ki ima v sebi zanesljivo duhovno neustrašenost. Svoje politično delo postavljamo na vrednoto neokrnjene človeške osebe, na zaklad prave krščanske kulture in za podobo slovenskega genija.« (Glej J. Prunk: Slovenski narodni programi, str. 104–106 in 252–255.)

Podobno iniciativo za registracijo politične stranke so dali tudi slovenski socialisti. Režim se je obotavljal pri dovolitvi strank. Dobrega pol leta je na levi slovenskega političnega življenja besnel hud prepir, ki so ga s svojo sektaško kominternovsko politiko netili predvsem komunisti, drugi pa jim niso ostali dolžni. Toda sredi poletja 1940 se je Komunistična partija Slovenije ovedela položaja, utišala svoje napade in privolila v politično akcijsko sodelovanje s kulturnimi delavci, krščanskimi socialisti in v začetku 1941 s Sokoli in Društvu prijateljev Sovjetske zveze, ki je bilo predhodnica Osvobodilne fronte – ljudskofrontne povezave različnih samostojnih političnih nestrankskih subjektov (razen Komunistične partije Slovenije) v skupnem političnem cilju.



*Za zidom nad vasjo ležiš  
v posvečeni zemlji,  
med križi,  
kjer vsak dan odmeva  
PULVER ES  
IN MISERERE,  
kjer sleherno oko  
se ustavlja na gomili  
in ugiba ceno rož in kamna.*

*Rajši v hosti bi ostala,  
kjer dohitela te je krogla.  
Gomila zdaj bila bi tam  
neznaten griček  
sredi trav in smrek.  
Morda bi poleg tebe  
si mravlje našle dom,  
mogoče zajklja bi imela mlade  
v grmu poleg tebe,  
gnezdo bi si spletla ptica,  
v vejah nad teboj.*

*Privedla pot bi  
lovca mimo:  
kdo le tu leži?  
Otroci z lončki borovnic  
zašli bi v skriti kot:  
katera izmed pravljic  
tukaj spi?  
Prišel bi jaz,  
nihče ne vedel bi  
za mojo pot,  
sam bi bil s teboj.  
Prekril bi grob ti  
z vejo mlade bukve,  
ki je čez noč ozelenela.  
Z grozdom češnjevih cvetov,  
ko so čez noč vzcveteli,  
s plavicami, zlaticami,  
ki jih natrgal bi gredoč.*

*In varna bi bila gomila  
pred očmi sveta,  
pred sodbo dneva,  
vrtnarja dež in sonce bi bila,  
z zelenjem, s cvetjem  
ti zaljšala bi grob,  
sneg s prebelim prtom v zimi.  
Le srna, lovec kdaj,  
otrok  
zašli bi v skriti kot  
in jaz.  
Nobena dnevna pot  
vodila ne bi več  
čez tebe.*

*Kaj naj ti v dar prinesem  
za pomladni praznik najin?  
Pravljic knjigo?  
Kje so tvoje  
sončne, mile že oči.  
Pest malisnic?  
Kje že tvoje ustne so,  
pomaranče krhelj.  
Naj ti rož prinesem?  
Kje že tvoji drobni,  
beli prsti so.*

*Kaj za praznik  
najin naj prinesem?  
Zlat obroč za v lase,  
srebrn pas,  
bele čeveljce,  
za zapestje bisern okras?  
Kje že tvoji so lasje,  
svetli kakor klas,  
kje tvoj stas,  
kje nežna, bela  
stopala tvojih nog,  
kje zapestje drobno...*

*Reka let.  
Sled  
se v čas gubi.*

*Le enkrat je človek.  
Nič ga ne zamenja,  
nihče se več ne ponovi.*

#### OPOMBA

Pesem Cvetka Zagorskega *Rekviem za partizanko* je bila objavljena v avtobiografski knjigi *Vračanje k sebi* (Založba Borec, 1988). Kritika je posebno lepo sprejela prav to pesem. O njej, kakor tudi o drugih pesmih, je na primer recenzent Ivan Žigart v mariborskem *Večeru* zapisal: »Nekatere pesmi (*Rekviem za partizanko*) bi vsekakor sodile v antologijski okvir enobejevskega pesništva.« Pesem je bila napisana v spominjanju na partizanko Vojko Napokoj (fotografija na strani 843), ki si je, obkoljena od esesovcev, sama pognala kroglo v sence. Sprva so jo pokopali blizu Izlak za nekim plotom, zdaj je njen grob v družinski grobnici v Moravčah. Po njej se imenuje tamkajšnji vrtec.

STANKO JANEŽ

## IGOR TORKAR – DEDIČ KLASIČNEGA IZROČILA IN AVANTGARDIST

OD BLAZNEGA KRONOSA DO BALADE O SMEHU

Ko je leta 1940 izšla Torkarjeva zbirka satiričnih sonetov *Blazni kronos* z 20 umetniškimi risbami Nikolaja Pirnata, uglednega grafika, slikarja, kiparja, pesnika, pisatelja, feljtonista, humorista in poklicnega risarja, je tedanji študent kemije (njegovo pravo ime je Boris Fakin) na tehnični fakulteti v Ljubljani že imel pokazati več pozornost zbujaajočih literarnih začetnih del. Med napredno študentsko mladino je bil znan kot član Slovenskega kluba in urednik študentskega glasila »1551«, kot urednik brošure *Naši pogledi*, kot leposlovni podlistkar v *Ponedeljskem Jutru*, kot sodelavec *Sodobnosti*, v kateri je izšlo nekaj pesmi in njegova prva novela *Štiri* in dvajset ur Milana Ponikvarja (1939), a tudi kot sodelavec *Mladega Prekmurca* (1938).

S pesnitvijo *Nova slikarija* (*Jutro* 1939, št. 258, str. 4) je po zgledu na Prešernovo *Novo* pisarijo opozoril na razmah novih močno uveljavljajočih se umetniških slikarskih talentov levo usmerjenih slikarjev, pripadajočih Klubu neodvisnih (France Mihelič, brata Boris in Zdenko Kalin, brata Drago in Nande Vidmar, Nikolaj Pirnat, Nikolaj Omerza, Karel Putrih, Evgen Sajovic).

Predvsem pa je opozoril nase z zbirko *Blazni kronos*, ki je leto pred začetkom druge svetovne vojne pri nas izšla v samozaložbi in jo je tedanji ban »dravske banovine« prepovedal prodajati. Avtor je za to prepoved zvedel komaj dan pred prihodom policije, ki naj bi knjigo zaplenila, a dobila ni nobenega izvoda več, ker je avtor lahko prej vso zalogo poskril. Nato pa jo je Lado Košak, lastnik gostilne in ljubitelj umetnikov, na skrivaj, izpod točilne mize v svojem gostišču v Čopovi ulici blizu pošte prodajal prijateljem in znancem. Knjiga je bila v mesecu dni razgrabljena in je, kajpak, doživela s tem lep knjigotrški uspeh, da knjige pozneje zlepa nisi mogel dobiti.

Maloprej je skoraj podobno usodo doživelo drugo delo te predvojne »generacije pred zaprtimi vrati«: bibliofilska knjiga liričnih družbenokritičnih socialnih pravljic Ludvika Mrzela Bog v Trbovljah (1937). Tudi ta zbirka je izšla v samozaložbi in bila opremljena z umetniškimi socialnimi risbami, izdelal pa jih je drugi član tedanje skupine Kluba neodvisnih, Maksim Sedej. Knjiga je za las ušla zaplembi, zakaj umetniško je podčrtavala in družbeno kritično prikazovala moreče ozračje tedanje družbene ureditve ter preroško naznanjala viharne družbene spremembe.

V zvezi s političnim ozračjem in zbiranjem posebnih združenj literatov je treba omeniti dva kluba. V Umetniškem klubu (doslej še ne omenjenem v literarnih priročnikih), ki se je osnoval in predložil svoja Pravila policiji 9. marca 1940, so se z namenom, da bodo po Sloveniji prirejali literarne večere, združili Ludvik Mrzel, Nikolaj Pirnat, Vladimir Bartol, Jože Kranjc, Igor Torkar in Ladislav Kiauta, vzporedno s tem klubom pa so uveljavljali pred vojno svoj glas tudi pripadniki krščansko-socialistično usmerjenega Literarnega kluba: Ivan Čampa, Bogomir Magajna, Severin Šali, Jože Dular, Jože Kastelic, Dušan Ludvik, France Novšak. Člani obeh klubov so vsak po svoje povezovali svojo usodo z usodo svojega ljudstva v trpljenju in boju za svobodo: Ivan Čampa je padel kot talec julija 1942, v italijanskih ječah in taboriščih so bili Ludvik Mrzel, Jože Kranjc, Bogomir Magajna, Nikolaj Pirnat, narodnoosvobodilnega boja so se udeležili Nikolaj Pirnat, Jože Kranjc, Ladislav Kiauta, Bogomir Magajna, Ludvik Mrzel, zadnji je bil nazadnje v nemškem taborišču Dachau in doživljal še nadaljnje zaplete svoje usode, prav tako Igor Torkar (inž. Boris Fakin), ki je okušal med drugim taborišče v Dachau in Sachsenhausnu.

Vsi omenjeni slovenski pisatelji so pred vojno in nekateri tudi po njej prispevali bolj ali manj pomenljiv umetniški delež v slovensko kulturno zakladnico – mnogih ni več med živimi, da bi pričali o svojem času, a so vsak po svoje živi s svojim posebnim duhovnim svetom in umetniškim dejanjem: partizanski grafik Nikolaj Pirnat (umrl 1948), čustveni romantik humanist Bogomir Magajna (umrl 1963), psihoanalitik Vladimir Bartol (umrl 1965), socialni realista Jože Kranjc (umrl 1966), humanistični lirik in socialni pravljicar Ludvik Mrzel (umrl 1972). Iz delovanja Umetniškega kluba pred vojno pa bi bilo treba poudariti delež njegovih članov v širjenju protifašistične miselnosti ljudske fronte proti zajedalcem delovnega ljudstva. Člani društva so se s svojimi simpatizerji redno zbirali v takem posebnem akvariju, kakršen je bil med drugimi (glej Juš Kozak, novela *Akvariji*) v Ljubljani bife pri Pezdirju v Gradišču nasproti Drame. Sem so na dopoldanski ali popoldanski prigrizek in čašo vina po opravljenem delu prihajali prijatelji in znanci, med njimi predavatelji z univerze in bližnjih srednjih šol, zlasti takratne trgovske šole in trgovske akademije, dramski igralci, časnikarji in uredniki. Tu so se zaupno pretresali sodobni dogodki z bojišč španske državljanske vojne, dogodki v zvezi z nacističnimi osvojitvami Avstrije, Češkoslovaške, Poljske, Danske, Norveške, Francije in v zvezi z notranjo jugoslovansko politiko. Skratka, tu je bilo središče najnovejših novic, velikokrat se je zbrana družba iz sprednjih prostorov bifeja preselila v zadnji prostor na dvorišču in tam nadaljevala zaupne pogovore.

V takem razpoloženju je dne 14. marca 1940 Slovenski narod poročal o pripravljajočem se literarnem večeru Umetniškega kluba pod naslovom *Vzdušje* je težko, toda vztrajati moramo, ter navajal Kaj bodo brali pisatelji Bartol, Mrzel, Kranjc, Kiauta in Torkar:

»Literarni večer te skupine pisateljev, ki so zastopniki naše mlade generacije, zasluži vso pozornost ne samo zaradi tega, ker je literarni večer prvi v tej glede takih kulturnih prireditvev zelo skromni sezoni, temveč tudi zato, ker je večina del, ki jih bodo avtorji sami čitali, nastala v težkih, nenavadnih časih. Kdo ni radoveden, kako so odjeknili usodni svetovni dogodki, ki smo jim priča, v dušah mladih oblikovalcev slovenske besede in iskalcev novih vrednot v času hude duhovne krize?«

Poročilo v *Jutru* (16. marca 1940) navaja kot osrednjo osebnost večera Ludvika Mrzela, o katerem pravi poročevalec: »Vsekako je prvi hip presenetljivo, da se je ta fini črtičar in prozni pesnik iz luči ob cesti in moderni, ironični zaostreni pravljicar iz Boga v Trbovljah lotil dramskega oblikovanja literarne snovi.« Mrzel je namreč bral dva odlomka iz svoje nedovršene komedije, odlomka, ki sta zbujala željo po celoti te igre. Toda avtor tega dela zavoljo izjemnih življenjskih razmer ni utegnil nikoli dokončati.

Jože Kranjc je bral socialno Pravljico o dveh psih, razkrivajoč v nji socialno poudarjeno nasprotje: dvojica otrok iz kletnega stanovanja sanjari o lepi vili z vrtom nekje ob robu mesta, med travniki.

Vladimir Bartol je, kakor navaja poročevalec – poleg Mrzela najbolj izgrajena in osebnostno najmočnejša individualnost med peterico – bral *Zgodbo o ciankaliiju* in *bombah*, v nji pa pred poslušalci razgrnil predvojni nemir in razkroj v človeških dušah v osebi upornika Sarodonepala Belleta – podobi tedanjega časa in njegovih nasprotij.

Pred javnost sta prvič stopila: Igor Torkar, ki je bral tri satirične sonete: *Umetnikom*, *Slovenska umetnost* in *zadnja ura ter proza Dva starca*, in Ladislav Kiauta, ki je bral odlomek iz daljše novele *Drevo v viharju*.

Jutro je navajalo, da se je večer spremenil v toplo manifestacijo za našo mlado literaturo, Slovenski narod pa je poročal: »Dvorana Delavske zbornice je bila skoraj polna. Prišli so književniki, ki so v svojem pisateljskem delu sodobno usmerjeni, ker so jim pisateljske moči obrnjene k socialnim problemom in k problemom posameznika, svobodnega človeka, v odnosu do zajednice.« Temu večeru so sledili še literarni večeri Umetniškega kluba v Mariboru, na Jesenicah, Ptuj, v Kranju, na Golniku in v Logatcu. Od preživelih in še živih članov tedanjega Umetniškega kluba se je Ladislav

Kiauta po vojni razkril kot nadarjen humorist s knjigo humoresk, kot pisec mladinske povesti Dogodivščine črnobelega muca, obširne dokumentarne knjige Na bojni črti osemnajste in memoarske knjige Zaklenjena samota, Igor Torkar pa razvil nadarjenost kot eden izmed pomembnejših slovenskih dramatikov po drugi svetovni vojni (z več kot 20 dramami, radijskimi igrami in TV dramami), kot pisec memoarske knjige o predvojni pisateljski »generaciji pred zaprtimi vrati« z naslovom Deseti bratje, zdi pa se, da je izpovedno jedro vsega njegovega literarnega snovanja v njegovih štirih pesniških knjigah, ki so vsaka zase mejnik na življenjski in umetniški poti tega besednega ustvarjalca: BLAZNI KRONOS (1940), KURENT (1946), JETNIŠKI SONETI (1974) in BALADA O SMEHU (1977).

# I.

Zbirka 40 satiričnih sonetov v knjigi BLAZNI KRONOS je v razvojni črti slovenske pesniške satire (Prešeren, Stritar, Župančič, Vodušek) vnovič vredna pozornosti že zategadelj, ker je kakor pred štirimi desetletji nedvomno močno sodobna tudi še v zadnji četrtini tega stoletja – stoletja, ki ga je umetniško zaznamoval pesnik Matej Bor v pesnitvi *Šel je popotnik skozi atomski vek*. Zakaj *Ponoreli čas* je prejkone v resnici čas, v katerem živi sodobno človeštvo z vsemi svojimi protislovji – v občudovanju neustavljivega napredka sodobnih ved, in posebej sodobne tehnike, pa v strahu pred vseuničevalno močjo nove tehnike.

Komaj 26-letni avtor te zbirke, mlad brezposelni inženir kemije, stroke, ki se je pred vojno stiskala v kletnih prostorih tedanjega poslopja realke v Vegovi ulici in kjer je bilo gnezdo revolucionarnih študentov kemikov marksistov (med njimi je bil študent kemije Boris Kidrič), je desetletno obdobje pred drugo svetovno vojno doživljal kot napreden študent ljubljanske univerze z vsemi njenimi zapleti boja za samostojno, neodvisno slovensko univerzo: tedaj je šlo za zgraditev poslopja univerzitetne knjižnice, študentje so pod vodstvom levičarskih skupin burno demonstrirali proti tedanjim režimom (monarho-fašistična diktatura, režim Jugoslovanske nacionalne stranke, režim Jugoslovanske radikalne zajednice, Cvetković-Mačkov režim), na podeželju so iz odpora proti fašizmu in nacizmu, ki je bil na osvajalskem pohodu, in proti domači reakciji nastajali zametki ljudske fronte pa društva slovenskih kmečkih fantov in deklet. Številni ilegalni borci so bili tedaj po ječah, delavstvo je zajemal val stavk, napredna, zlasti levičarska mladina pa se je združevala v študentski organizaciji Slovenski klub in se v akademskem listu »1551« zavzemala za temeljite družbene spremembe – da ne omenjamo revij, kot so bile: Književnost, Sodobnost, Ljubljanski zvon in Dejanje.

V obdobju morečega ozračja, ki ga je pesniško razpoloženjsko zaznamovala Župančičeva pesem *Obup*, je Torkarjeva zbirka satiričnih sonetov odkritosrčno in bojevito kazala na zablude tedanjega časa in seveda naletela na »hud odpor« pri tedanjih družbenih upraviteljih. V ozračju brezizhodnosti in v težnji po ohranitvi človečnosti, svobode, narodnosti, neodvisnosti, kulture in umetnosti ter iz odpora proti nasilju in nečlovečnosti je pesnik tedanji čas zaznamoval v galeriji satiričnih sonetno oblikovanih besednih upodobitev – resda z različno učinkovitostjo, vendar pa vselej s poudarjeno družbeno kritično ostjo.

Pesnikova satirična ogorčenost je rasla iz protesta proti nečlovečnosti, nepoštenosti, svetohlinstvu, kramarstvu, šušmarstvu v umetnosti, proti suženjstvu, larpurlartizmu in esteticizmu. Pesnik se v zavzemanju za duhovne vrednote, kakor so odkritosrčnost, svoboda, pravica, umetnost, očitno postavlja v vrsto človečansko usmerjenih ustvarjalcev, zagovornikov srčne omike v družbenih razmerjih, proti slehernemu nasilju in računarški uporabi makiavelističnih pripomočkov, skratka pripada smeri, kakršno so zagovarjali sodelavci Ljubljanskega zvena Juš Kozak, Bratko Kreft, Ivo Brnčič, v hrvaškem in jugoslovanskem prostoru pa Miroslav Krleža, in kakor jo je prejkone začrtal tudi dubrovniški predvojni kongres Pen kluba – toda očitno je bilo, da vojaško napredujočega nacizma in fašizma ne bo mogla ustaviti in streti samo idealistična



volja, marveč le močnejši vojaški stroj in duhovna premoč, žal, neskončnih žrtev zatiranih človeških skupnosti. In tako se je dogodilo, da je pesnik Torkar z BLAZNIM KRONOSOM med slovenskimi besednimi ustvarjalci izstrelil prvi z močno miselno napredno bojno ostjo opremljeni naboj proti čedalje bolj pobesneli nečlovečnosti, ki je tik pred vojno sejala v ljudeh razklanost, in to – umetniški naboj v obliki satiričnih sonetov, ki so budili odpor proti totalitarnemu vojaškemu sistemu in vojni.

Miselno jedro BLAZNEGA KRONOSA vsebuje spoznanje, da bo življenje, čeprav do kraja poraženo, naposled zmagalo, pa naj bo v še tako izničeni obliki. Ta pesnikova vera v življenje in v moč umetnosti naj bi dobro leto pred drugo svetovno vojno – zdaj pa človeštvo spet trepeta, da ne bi prišlo do nove, še hujše, tretje – torej bila »izzivalna satirična kretnja«, vsakovrstne družbene, kulturne in нравstvene zablode pa naj bi v celoti bile »politični in kulturni škandal«, vzdevek, ki ga je kritik Mitja Mejak prilepil – namesto tem zablodam – tej satirični pesniški knjigi, kar seveda, utegne zveneti dvosmiselno. Pesnitev se lahko meri z *Desetim bratom* (1938), pesniško travestijo po Jurčičevem romanu, delom duhovitega humorista Ivana Roba, sodobnika in sopotnika »generacije pred zaprtimi vrati«. Tudi to delo je ilustriral Nikolaj Pirnat. In kakor je Rob v »enajstem sinu-bratu« v humoristično satirični, tu in tam tragično komični, lahko rečemo, tudi groteskni obliki razkrival svoja doživetja vojne in okupacije ter njenega zla na slovenskih tleh, hkrati pa pokazal tudi trpljenje ljudstva in naposled zmago nad sovražnikom in doživetje svobode, tako je Torkar v štiridesetih satiričnih sonetih drugo za drugo nanizal pesniške obtožnice in obsodbe predvojnemu času, na koncu pa pokazal, da je proti krvoloku Titanu vendarle zmagalo – življenje.

V prvem sonetu *Haron* pesnik ugotavlja, da je leto 1940 čas, ko umirajo ljudje po evropskih bojiščih, to dogajanje pa se je z grozotnostjo približevalo slovenskemu prostoru. Z nečlovečnostjo v tem sonetu je v zvezi tipična podoba nosilca tedanje družbene ureditve: tolsti buržuj se ljubezensko poigrava z revnim dekletom v cinični pesnikovi karikaturi (*Pomladni večer*). Logičen sad buržoazne kulture in tedanje kulture sploh je propad človečanstva (*Samomor* 1940). Zlasti je zoprn, če tako imenovani salonski ljudje prazno besedičijo o kulturi, kulturno delo pač ne trpi dvoličnosti (*Dve rdeči barvi*). Nesnažni prostor, ki v njem životari slovenska umetnost, bi mogle in morale razčistiti le »gnojne vile«, zakaj »pri nas le upognjen hrbet slave žar obsije« (*Slovenska umetnost*). Tudi med slovenskimi znanstveniki, ne samo med slovenskimi umetniki, so ljudje z netrdno hrbtenico (*Slovenski učenjaki*). Tipična slovenska lastnost je nečednost poslovanja raznih poklicev (mlekar, branjevec, trgovec, davkar, advokat, politik), ki pa se pri maši vsi po vrsti delajo plahe golobe in pošteno podpirajo cerkev (*Slovenski sonet*). Ob politični leporečnosti, objestnosti in cirkuškem žonglerstvu slovenskih liberalcev se poraja spoznanje, da je za take politike edino zdravilo – krepka kmečka pest (*Slovenski liberalce*). Pesnik dopoveduje fanatiku, da je iz morečega stanja izhod, če nehaš gluho in slepo služiti gospodarju (*Fanatik*). Mlad človek golobjega srca ne strpi v neznosnem družbenem ozračju in napravi samomor, pesnik pa razume njegovo dejanje, češ, kako naj golob živi z jastrebi, in sprašuje: Ni boljše mrtev kakor živ trohneti? (*Sonet o mladem človeku*.) V »naši hiši« so se zaredili črni ščurki in toliko jih je, da »se naša hiša kmalu bo podrla, / če ne napeljemo luči, če peta čvrsta ne bo vseh črnih ščurkov brž potrla«. . . (*Ščurki* 1940). Želimo si idealnih politikov, poštenih trgovcev, zvestih božjih svečnikov, nesebičnih županov, složnih Slovencev, želimo tudi, da ne bi bilo več Judežev – a pesnik spozna, da so bile te želje samo sanje, zakaj prebudil se je ves prepoten (*Veseli sonet*). V meščanski družbi zmaguje v razmerju med spoloma družbena veljavnost: zavoljo nje je dekle prevarala pesnika, »čez teden z ovnom drugim se je poročila«, postala je »gospa doktorjeva« in »za njegovo čast spodobno se je skrila« (*Gospa doktorjeva*). Zgolj umetniško šušmarstvo je, če je umetniku vse samo forma, misli v delu pa so »revne igrčke« (*Modernim pesnikom*). Dogodilo se je, da je »vrt naše kulture zablalen« in poln mrčesa, ni pa rok, ki bi ta mrčes pobile (*Naš vrt*). Humanistično nadahnen pesnik je prepričan, da je genij umetnosti več kot mina, strojnica, tank ali zračne sile, zato kliče človeštvu, naj

spregleda in reši pogube »poginjajočega genija umetnosti«: ubit je jezdec Človek in Smrt rezgeta. . . (*Naš dan*). Med obtožbami, svarili in opozorili so štiri videnja – vizije, o letu 1940. – Prvo videnje: Žid kupčuje z orožjem, kakor bi prodajal igračke, in ko razproda vse zaloge, se hvali satanu, da se ne boji, če bi ga kdo napadel, saj bo vse napadalce kupil z njihovim lastnim zlatom (*Vizija 1940*). Drugo videnje: Takšen je ta čas in ta svet – Smrt se je spajdašila s Satanom in z njim porodila milijon hčerá, ki bodo spet rodile, saj bo še tisti dan za vsako dobila moža (*Vizija 1940*). Tretje videnje: Pijani moderni Dioniz gre v norem pohodu čez svet – prikazujejo se mu vojske v raznih oblikah – mogočnik Silen pa se opija s človeško krvjo in zaželi si je tudi režeči se Dioniz (*Vizija 1940*). Četrto in sklepno videnje: Planet je krvava bojna planjava – kralj Titan je življenju napovedal totalno vojno – slavi zmago, vse je upepelil, zato vkleka: »Življenje sem premagal!« Toda: »Četrty dan je krvoloka spanec zmagal, / a iz pepela prav pod nos mu ríje, klijé – / zelen bršljan . . . Moj zvonki smeh planet oblije.« (*Vizija 1940*)

Pesnikova satirična govorica je stvarna in ni v zadregi, kadar je treba vzeti iz vsakdanjega govora ustrezne primere in prisposodobé (npr.: kot Kerber zvest je volji gospodarja; kot meče v cirkusu žongler v zabavo goreče bakle, / meče on izraze); razkačeno izražanje podkrepljujejo neiskani olepševalni pridevki (npr. rdeča tunika, mrtvaški smrad, porcelanasta igrača, petrolejsko vime, žvepleni smeh, razpenjen žrebec, plinske maske, blazni smeh, požgan planet, plašč groze ipd.); pesnikov izraz barvajo izrazi iz antičnega sveta in mitologije (npr. Aheron, Haron, Hades, Mars) in modne tujke: štrajk, koketa, reflektor, eter, kavč, parfem, madame kultura, šminka, problemi, žongler, raketa, torpedo, magnet, cisterna, barikade, tank, mitraljez, vezir, maske).

V slovenskem pesništvu zavzema Torkarjeva pogumna in obtožujoča satirična beseda posebno mesto ob filozofski Župančičevi satiri *Jerala* ali ob Voduškovih moralističnih pesniških satiričnih sonetih. Dokumentarično vredna je kot prvo knjižno delo začetnika in kot umetniško grafično opremljena knjiga z duhovitimi in groszovsko priostrenimi satiričnimi risbami Nikolaja Pirnata.

## II.

KURENT (1946), drugo Torkarjevo pesniško delo, ki je izšlo v knjižni obliki – v obliki mape, je obširna pripovedno lirski pesnitev, napisana v tercinah in temelječa delno na ljudski pripovedi o Kurentu, simbolu iz ljudskega bajeslovja, pri starih Slovanih bogu veselja, delno pa na Cankarjevi zgodbi o ljudskem godcu. Te prvine splošno ljudske postave je pesnik domišljijsko prepletel s pripovedjo o dogajanju v internaciji in pri partizanih, vse pa pretkal s krepkimi alegoričnimi poudarki in povezal s časom. Kot ponazoritvena spremljava pa osvetljujejo pesnikovo razgibano tercinsko pripoved Pirnatove ilustracije.

Zdaj žalostne, zdaj vesele, vendar zvečine bolj žalostne, in če hočete, tudi nekoliko groteskne dogodke in prizore ponazarja razgibana, živahna, za dramatično dogajanje primerna oblika terčine z vrsticami, ki jih prepaja in razgibava štiristopni amfribraški ritem – le-ta teče skozi 374 verzov ali skozi skupno 123 tercin in eno kvintino – skozi pripoved, ki je v celoti jasna in nazorna.

V tej pesnitvi je pesnik pripovedniško opisno s toplino poveljal trpljenje slovenskih ljudi med vojno, hkrati pa izrazil uporniško misel proti zverinski nečlovečnosti in ovčji krotkosti. Lahko bi jo postavili ob Aškerčevo *Staro pravdo*, v kateri je pesnik upodobil – kakor v izklesanih kvadrh – slovenskega uporniškega duha in izpovedal končno vero, da za Velikim petkom (porazom) pride Vstajenje (zmaga), nekoliko pa je v nji tudi Župančičevega spoznanja o potrebi, da se pesnik zavé svojega dolga do svojega ljudstva (Veš, poet, svoj dolg?). Pesnik je namreč v spretno obvladani obliki terčine in plesno poskočnega ritma razkril, kako se uporniški piščalkar razvije v ljudskega godca – tolažnika, nato pa v zavestnega borca proti nečlovečnosti in nasilju, in kako

za seboj povede v boj vse ljudstvo. Po Župančičevem geslu: »Zob za zob – glavo za glavo.«

Sama po sebi se nam vsiljuje primerjava s pripovedno pesnitvijo Ivana Gorana Kovačiča *Jama* in z vso njeno svinčeno težko grozljivo čustveno in miselno predstavno gmoto. Medtem ko v le-tej vse vre iz hudine prvobitnega doživetja in čustva, je v KURENTU čutiti razumsko shemo, izraženo v sicer spretni domislici: »Sem druga si zgnetel iz goste noči...«

Kurent se pesniku, zaprtemu med štiri stene, v sanjah razodene kot enajsti sin iz Lačne vasi, kot pastir, ki je šel po svetu s trebuhom za kruhom, le s piščaljo v roki in s trdno željo, da bo znal s pesmijo tolažiti trpeče in jim piskati o soncu in cvetu. Pozneje je piščal zamenjal za gosli, iz njih pa izvabljal čudežne glasove o vsem, o čemer pojo ljudske pesmi. Pesnik roma z njim prek slovenske zemlje, Kurent pa gode, igra in tolaži trpeče ljudi: v črnino zavite matere, može ob tabornem ognju v roških gozdovih (iz le-teh bo nastal »cel gozd partizanov«, / ki bodo »kot bori na skali obstali / in rasli za novo krajino sveta« /, tolaži z godbo otroke na požganih pogoriščih domov, ljudi po taboriščih, lačne in žive mrličke, mrtve v krstah oživlja, da presrečni zažive doma v slovenski vasi. Toda prehuda je žalost, strune obmolknejo, samo lasje mu vihrajo, ko se poslavlja od rabskih žrtev in se napoti na Nemško – v dachausko taborišče. Tam sta priči trpljenju jetnikov in surovostim nacistov.

*Glej, nemške zveri iz barak so pognale  
jetnike: ljudi brez obleke na mraz,  
čez tisoč na zbornem mestu jih zbrale:  
vsi v vrstah po pet, do obraza obraz,  
karé nagih mož: sam skelet do skeleta...  
In grize, mraz grize od pete do las  
in z bičem iz trnja po hrbtih opleta...  
»Los, vode!« zalajajo v noč nemški psi.*

Kurent vidi grozoto: kapetan požene s strojnico tisoč ljudi iz lagerja v močvirje, da se v njem pogreza; od groze sključen se Kurent napoti proti domačim gozdovom. Na tej poti reši partizanko iz smrtne nevarnosti, ubije Nemca, mu vzame strojnico in postane borec. V spoznanju prejšnje zmote zakliče, da bo poslej s strojnico igral na boj domovini. Prerojen po partizankinem poljubu se starčevski Kurent napoti »na borbo čez dole in hrib«. Za njim odhajajo v boj množice ljudi, saj »skozi borbe v svobodo, v svetlobo skoz mrak / še mehke otročje nožice je gnalo«. Pesnitev se konča s Kurentovo preobrazbo: iz godca postane borec, ki »na ustnah žari mu Svobode smehlaj«.

S takim koncem je pesnitev pravzaprav po zmagi nad fašizmom in nacizmom v spretni pripovedi opevala že opravljeno delo osvoboditve, Prešeren bi zato morda dejal, da je opravil le metrično nalogo, toda pravi pomen Torkarjevega KURENTA je slej ko prej v nekaterih odlomkih, ki so obtožba nacističnih zverstev in prikaz ljudskega trpljenja; v teh odlomkih pa je pesnik tudi umetniško prepričljiv. Zavoljo takih okoliščin delo v vsesplošnem povojnem kipenju v trenutkih omamljenosti spričo zmage ni bilo deležno posebne pozornosti: po zmagi namreč ni bilo treba ljudstva več buditi k boju, a človeška prirojena težnja je tudi, da se človek nerad spominja strahot; bralec bi pač na kraju pričakoval kako kleno Kurentovo oporoko, kakor jo je povedal prihodnjim rodovom Jurčič-Levstikov Tugomer, zakaj »svobode smehlaj« na borčevih ustnah je sicer psihološko razumljiv, opravičljiv in prepričljiv, je pa tudi znamenje prelahkotnega samozadovoljstva. To je pač treba reči ob Torkarjevem KURENTU, zakaj marsikatero poznejše upodobitve te splošno ljudske postave v slovenski književnosti so polne grotesknosti. Treba pa je tudi reči, da je vera v življenje nekaj velikega – duhovna vrednota, ki je dragoceno sporočilo prihodnjim rodovom.

## III.

Tretja Torkarjeva pesniška knjiga, zbirka JETNIŠKI SONETI (1974), je izšla skoraj tri desetletja po Kurentu (1946) in je njena nenavadna usoda – zapoznel izid – pač v zvezi s prav tako nenavadno pesnikovo usodo (o tem piše Taras Kermauner v eseju *Krivda brez krivde* k Torkarjevi knjigi *Pisana žoga*, 1972, str. 271–316), ki vsebuje pet Torkarjevih dram: *Pisana žoga*, *Pozabljeni ljudje*, *Balada o črnem noju*, *Balada o taščici*, *Zlata mladina*. JETNIŠKE SONETE spremlja več grotesknih ilustracij Franceta Miheliča in beseda Mitje Mejaka: *Humanizem protesta*.

Zbirka je že zavoljo omenjene okoliščine za Slovence poseben literarni dokument: pesnik, ki je med vojno v taborišču pač zrl smrti v oči, okušal trpljenje, pa vendar vztrajal v življenju, upornosti in stvariteljskem zagonu, v 41 sonetih, v tej umirjeni obliki (ta pa je na zunaj zabrisana – brez kitic, v sklenjenih kosih po 14 verzov), nekoliko kronistično, nekoliko s prizvokom humorja, ironije in tudi grotesknosti govori o dogodkih, občutkih, doživetjih, razmišljanjih, čustvu hrepenenja, ljubezni, razpoloženjih – v nemškem taborišču (Dachau, Sachsenhausen) med vojno pa v zaporih po vojni (nedvomno bi bila mikavna primerjava s pesnitvijo angleškega pesnika Oscarja Wilda *Ječa v Readingu*).

Torkarjevi pesniški jetniški zapiski, urejeni v pet enot (*Novoletni dan v zaporu*, *Soneti iz Dachaua*, *Meseci v zaporu*, *Dnevi v zaporu in Silvestrova noč v zaporu*), ne samo da ohranjajo umetniško oblikovane izpovedi, kakršne so prvobitna težnja političnih obsojencev kaznjencev, da bi duhovno preživeli, marveč dokazuje poleg te volje tudi izrazito umetniško izpovedno oblikovalno noto, erudicijo pa globino in moč doživljanja.

Pesnik poskuša nekoliko pojasniti navdih za JETNIŠKE SONETE: morda je bil to smeh, morda obup zavoljo nesmiselne resničnosti, na katero je bil obsojen, okolica pa misli, da so morda porojeni iz donkihotskega klovnovstva. Vendar pa se je po tej uvodni izpovedi in po lestvici doživetij in spoznanj, kakršnih v tej obliki in orkestraciji pred njim ni izrazil slovenski pesnik, naposled oprijel starodavnega spoznanja, kakor ga je podobno izpovedal Anton Aškerc o usodi svobodne misli s pesmijo *Prva mučenica*. Torkar pa je to misel, potem ko je četrtič v ječi sam slavil Silvestra, izrazil v nekoliko predrugačeni obliki, zavedajoč se tudi Prešernovega spoznanja o poslanstvu pesnika (»Stanu se svojega spomni, / trpi brez miru«), – takole:

»Od vekomaj je pesnik v ječi črni,  
a misel neminljiva in bogata,  
ki mu vzletava kot metulj srebrni,  
svobodna gre skozi vsa zaprta vrata!«

Miselno jedro 39 sonetnih enot vsebuje duhovno sporočilo, ki je po satiričnem Blaznem kronosu in alegorično lirske epskem Kurentu najbolj osebno, skušenjsko zrelo in vključeno v določene poudarke spoznanj o tem svetu.

Lirska govorica teh sonetov se spričo nesmiselne situacije, ki se v nji skuša ohraniti pesnikov duh, omejuje resda bolj na oris in opis spominov, doživetij, spoznanj, čustev, veselja, obupa, besa in razočaranja, na nekak prevodnik zgodovine življenja dachauskih taboriščnikov in pozneje tudi jetnikov zavoljo nesmiselnih potov justice, zato resda ta govorica ni niti »sentimentalno objokovanje lastne usode«, ne more biti niti obtožba, ker kratko malo kaj takega ni mogla biti, pač pa je za slovenskega bralca v slovenskih okoliščinah edinstven in nenavaden dokument literarnega ustvarjanja; kot tak namreč govori o »liričnem simbolu« življenjskega boja, z vrhom v »veseli pripovedki o ognju« in njegovi toploti, ki »svobodna gre skozi vsa zaprta vrata«!

In če je tako spoznanje za te sonete v razvoju slovenskega sonetizma in druge slovenske poezije in avantgardističnih poskusov dovolj tehtno, jih je med 39 jetniškimi soneti v resnici nekaj, ki so več kot lirični utrinki in več kot le bežno zapisano razmišljanje o duševnih stanjih, o muhi v temnici, dveh vrabčkih, črni školjki sreče,

pravljici svobode, gnitju brezdelnih sil, zidni plesni, pajku in črepu orehovitih luščin, ugaslem srcu v beli celici, jesenskem dežju, sončni lisi v zazidani tišini, prividih zlatih kaktej, o sončnem žarku na počenem vrču prazne duše. Iz tega pesniškega tkanja je treba vsekakor izluščiti dvojce, troje jedrovitih pesniških sporočil: *Dachauski večer*, *Zlata mrzlica* in *Pomladni dan v Dachauu*.

V prvi pesnik v mračnem ozračju taborišča zaman išče »lepih podob« : čuti, da »tudi nebo je brezbrežno morišče«, »kjer luna kot glava mrliča leži / in zvezde so . . . strjene kaplje krvi . . .« V drugi je pesnika sram, ko zre pokol »devetsto židov« in se nad morilce, »v poživinjene ljudi«, ni mogel vreči z golimi pestmi . . . V tretji se pesnik (in to oznamovanje mu že zavoljo te pesmi častno pripada v orkestru slovenskega pesništva) odpoveduje nežnemu čustvu spricho prebujenih lepot pomladanske narave, »ko bratov tisoč ljubezni mre povsod –«. Komu drugemu kakor prihodnjim rodovom veljaj pesnikovo retorično vprašanje, ko je že sto dvajset dni čemel v bunkerju:

»Kaj ni človeškega nič več na sveti,  
kaj res se da življenje samo vjeti,  
ubiti na skrivaj v kamniti kleti?«

Zeleni smeh

In kakor vsebuje Župančičev napis, vklesan na Spomeniku narodnih herojev v Ljubljani, razmišljanja vredno sporočilo o tem, da »Bodočnost je vera! / Kdor zanjo umira, / se vzdigne v življenje / ko pade v smrt«, prav tako je vsega poudarka vredno tudi spoznanje o krvavo realistični resnici in nato o poveljevanju surrealističnih sanj. Spoznanje, kakor ga izpoveduje pesnik, ko se mu je v prividu na mah zazdelo, da sliši vesel smeh in da vidi zlate kakteje, ko ga v ječi »že tristo dni nihče ni zaslísal« in »že tristo dni besede ni slišal« (*Privid*). In ko očitno že petstoto noč leži v temnici po krivdi nesmiselnega dogajanja, proti kateremu ne zaležejo ne »protesti humanizma« ne »humanistični protesti« (izraz Mitje Mejaka), zakaj stvar juridične psihiatrije bi pač bila, da nadrobneje človečansko preuči te pesniške izpovedi o dožemanju jetniške stvarnosti, »spet se nemo mi reži le škrbast zid«, »in spet zahrbtni molk mrazi mi pleča in veter dež jesenski v dušo pljuska . . .« (*Vlak*) in o nezmagljivi veri v svetlobo (*Počen vrč*). Po petindvajsetih mesecih samice jetniku–pesniku odpove živčni sistem ob spominu, da proslavljajo zunaj prvi maj in da je »prav s temi, ki so ga izdali, velikokrat pobožno prvi maj slavil« . . . A dali so mu injekcijo z morfijem in tedaj se je »srečen« skril »v mrtvaški spanec . . .« (*Prvi maj*).

Navzlic vsemu trpljenju preveva pesnika vera v življenje, zakaj nazadnje zmaga vse ogenj, njegova toplota in pesnikova »neminljiva in bogata misel«.

#### IV.

Četrta Torkarjeva pesniška knjiga – BALADA O SMEHU s podnaslovom Ljudska pravljica (1977), napisana v 767 verzih (191 štirivrstičnih kiticah in eni kitici s tremi verzi), je nedvomno ena izmed daljših slovenskih umetnih pripovednih pesnitev. Posebnost kitic so lihi verzi z osmerci – s štirimi jambi in sodi verzi s sedmerci, v katerih je zadnji jamb nepopoln, s tem pa ustvarja pesnik pripovedni ritem, ki teče lahko, razgibano, živahno. Tak je ritem v Prešernovem prevodu Bürgerjeve balade Lenora:

*Lenora*

*Lenora, ko se zazori  
iz strašnih sanj se splaši:  
»Zvest nis', al' živ več, Vilhelm ti!  
Od kod tak dolg odlaši?«*

*Je kralja Miroslava roj  
pred Prag ji vnesel bil ga boj,  
al' zdrav je, kar se ločil,  
ni pisal, ne poročil.*

v ´ / v - / v - / v ´ /  
v ´ / v ´ / v ´ / v

*Balada o smehu*

*Ko gozd in polje, sol in kruh  
tlačanom bič je meril  
in se rabelj, ovaduh,  
v mučilnici šopiril  
vesel pisar je domoval  
v vasici pod graščino,  
kjer grof Črnuh si je jemal  
po dvakrat desetino.*

v ´ / v ´ / v ´ / v ´ /  
v ´ / v ´ / v ´ / v

Očitno je, da je pesnik BALADE O SMEHU izbral za svojo alegorično pripoved o svoji življenjski usodi ustrezno umetniško ritmično obliko: štiristopni jamb, uporabil ustrezne trope in v izrazu posnel zven in melodijo ljudske pesmi.

V tej »ljudski pravljici« je pesnik oživil stare ljudske predstave o boju med dobrim in zlim in izpovedal nazor, da je oboje: zlo in dobro na tem svetu, neuničljivo, zakaj »mir ljudi, ovac in njiv« slej ko prej ogroža »volk iz goščave«.

Pesnikovo pojmovanje smeha je doživelo menda višjo zrelejšo stopnjo spoznanja: v Blaznem kronosu zmaguje nad tiranom Življenje (zato pesniku »zvonki smeh planet oblike«), v Kurentu na koncu pesnitve, ko iz godca postane borec in vodnik ljudstva, »na ustnaih žari mu Svobode smehlaj«, v Jetniških sonetih na koncu »misel neminljiva in bogata ... svobodna gre skoz vsa zaprta vrata«, v BALADI O SMEHU pa se v pisarju, ki je zavoljo smeha, ki ga je bil prepovedal grof Črnuh, v ječi pretrpel različna mučenja, doživel kmečki upor in grofovo smrt, vžiga zdaj upanje, da bo svet boljši, zdaj pa ga spet grize dvom, »da so lepši svet le sanje«, zakaj po grofovi smrti ga pretrese skrivnostni smehlaj na obrazu mrtvega grofa, saj mu prej z ničimer ni bilo mogoče zbuditi smeha, šele v hudi bolezni pa si je zaželel, da ga pisar ozdravi s smehom in mu odpusti mučenja. Vračarica mu je namreč napovedovala, da ga bo na smrt bolnega ozdravil samo njegov lastni smeh:

*»Saj smeh je zdravje, o graščak,  
a mrkost je bolezen  
in piškav jalovec je vsak,  
ki je zadrtn in jezen!«*

Pisarjev smeh pa je očitno globljega sociološkega pomena, njemu smeh niso le petje in smešnice, marveč sprememba družbenega reda. Zategadelj zahteva od na smrt bolnega grofa, naj tlačanom zbriše tlako, ta sklep pa naj jim potrdi z listino in jim vrne tudi svobodo do smeha. Že misel na kaj takega, še bolj pa taka zahteva grofa zgrozi, da se mu obraz spremeni v režečo spako (zobje so v ustih ko beli črvi) in celo za nekaj časa omedli. Tedaj prestrašeni pisar izrabi zmešnjavo na gradu, izgine v noč, naslednje jutro pa se dogajanje razplete. . . Grof se v razbesnelosti znesel nad tlačani (kjer koli kdo se le smehlja, / ga grajski bič doseže), v tlačanih naposled trpljenje prekipi v punt in obračun z grofom:

*In punt v vihar se spremeni  
in z burjo vse odpiha ...  
in grof na tleh ubit leži  
in mrtev se – nasmihá ...*

In kakor se je pisar prej smehljal, sta mu zdaj »telo in duša led«, njegov pogled na svet je »brez smeha«, zakaj svet se mu kaže kriv, razdiralen, spačen. Ujet v blodnje strašnih prividov, pisar roma skozi groteskni svet:

*»Oblaki žolti, kopasti,  
ko rabljev kres gorijo  
in dež so kapljice krvi,  
ki na ljudi pršijo...«*

V blodnjah se mu prikaže boso dekle, privid prijazne smrti s koso, vidi razne prikazni in naposled starčka, ki se smehlja od sreče, da »sončni žarek na dlaneh/ v naročju pozibava...«. Le v tej sreči je za pisarja modrost in spoznanje. V pisarju se poraja predstava o vedno prenavljajočem se svetu zla: »da vrtiljak ta svet je, / da bodo spet za dol in grič / prepirali se kmetje, / da najmočnejši svobodnjak / bo spet zlata nagrabil, / na vasi spet postal veljak / in revščino pozabil, / pozabil punt in čast in kri, / ko dosti ran je skupil. / In z bičem in prevarami / bo spet oblast si kupil!«

V sklepnem akordu pesnitve odmeva v pisarju spoznanje o »novem grofu Črnuhu«, o bobnarju, ki bo spet razbobnal med tlačane razglas o prepovedanem smehu in o kazni v graščinski ječi,

*»kjer klešče, bat, kolesa  
in vrv in mučilni tram  
so lojtrice v nebesa!«*

Kakor je z BALADO O SMEHU pesnik družbenokritično v obliki alegorije izpovedal svoje pojmovanje duhovnih vrednot in morale in potrdil misli, ki jih je že prej razkrival v Blaznem kronosu, Kurentu in Jetniških sonetih, tako podobno življenjsko spoznanje razglaša v dramskih delih. V drami Pravljica o smehu v imenu duhovnih vrednot prepričuje gledalca, da »so golobje hkrati uporniki«, v drami Požar pa se »igralec klovna« upre birokraciji in nesmiselnemu posiljevanju svobodne ustvarjalne osebnosti. Podobno misel izpoveduje Sonet o mladem človeku iz Blaznega kronosa: da »golob ne more z jastrebi živeti...« in »v iperitu cvet ne zna cveteti«.

Tako pojmovanje smeha v Torkarjevem pesniškem in dramskem delu je ploden ustvarjalni navdih njegovega besednega ustvarjanja, njegova filozofska izpoved, pogled na družbeno dogajanje v svetu, slej ko prej pa izpoved njegovih lastnih življenjskih skušenj in njegovega umetništva – nekaj, kar je ena izmed pretresljivih značilnosti sedanjega časa – režeča se maska.

#### PRIPIS

Pričujoče besedilo obravnava celotno pesniško delo Igorja Torkarja do leta 1979 – zanj je bil avtor tedaj naprošen in je z založbo Partizanska knjiga (tedanji ravnatelj Brane Grabeljšek) tudi sklenil Pričujoče besedilo obravnava celotno pesniško delo Igorja Torkarja do leta 1979 – zanj je bil avtor tedaj naprošen in je z založbo Partizanska knjiga (tedanji ravnatelj Igor Grabeljšek) tudi sklenil avtorsko pogodbo, a je besedilo deset let ležalo v predalu, kar je značilna usoda tega pisanja. Zato je avtor naposled besedilo izročil uredništvu Borca, to pa ga objavlja brez sprememb. K besedilu si avtor dovoljuje dodati dopolnilo, zapis o novi izdaji Blaznega kronosa 1940 pri Partizanski založbi v Ljubljani (z letnico 1989, oblikovalec Vlasto Kopač, za založbo Metka Pipan, natisnil Beno Jakupovič, spremno besedilo Filip Kalan in Janez Mesesnel). Poleg tega prispeva tudi prikaz zbirke satiričnih stihov Igorja Torkarja z naslovom Zlatoustova pratika, katere prva izdaja je v žepni knjigi izšla pri Mladinski knjigi v Ljubljani v nakladi 6000 izvodov leta 1981.

Namesto Torkarjevega celotnega pesniškega dela, kot je bilo zamišljeno pred desetimi leti, je Partizanska knjiga letos, se pravi, v času, ki v marsičem spominja na predvojne dogodke, izdala od celotnega pesniškega Torkarjevega dela samo predvojno (Torkajevo/Pirnatovo) ilustrirano pesniško besedilo BLAZNI KRONOS, in, kajpada, to pot s spremnim besedilom Filipa Kalana in Janeza Mesesnela.

Izid dela je doživel več javnih odmevov: tiskovno konferenco v umetniškem ateljeju na Starem trgu v Ljubljani, pogovor je vodil tovariš Hudeček z vodjom založbe, s pesnikom, piscema spremnega besedila in povabljenimi udeleženci, priporočljiva za delo pa je bila tudi šolska radijska oddaja Radia-Ljubljana in še časopisna poročila. Pisec sam je, če se povrnemo k tiskovni konferenci, prebral nekaj še danes sodobnih učinkovitih sonetov:

Tako v sonetu *Današnji dan* kliče družbi: »Rešimo cvet umetnosti pogina, / ki nam, ker majhni smo, je več kot mina / in strojnica in tank in zračna sila!«

V sonetu *Fanatik* svari predvojnega revolucionarja, ki slepo se udinja ideji, da »je kot lakaj, ki le ukaze ljubi, / z njim gospodar ravna kot z mehom svinja!« Zato »Na cestah v boljše čase se ne gubi, naj ti ne bo fanatičnost boginja, / naj Kominterne tvoj razum ne ljubi!«

V *Sonetu o mladem človeku* razkriva pesnik usodo mladega občutljivega človeka, ki ne prenese trde resničnosti in napravi samomor (»Vem, slavec res ne more z jastrebi živeti«).

V *Viziji 1940* je preroško (v sanjah) videl, da »planet krvava bojna je planjava« in da »objestni kralj Titan je napovedal totalno vojno...« Vendar se je Titan zmotil; ni premagal življenja, »iz pepela tja pod nos mu klije zelen bršljan...«

Filip Kalan je v spremni besedi z naslovom *Živeti in preživeti* esejistično oživil mladostno podobo Igorja Torkarja in trideseta leta, ko so se, kakor pravi, najmlajši med piščiči prebijali iz anonimnosti v javno življenje. V »novorealistični ihti«, pravi, jim je bilo poglavitno in izzivalno geslo – »življenje«, iskanje svoje lastne identitete, beseda umetnost pa jim je v »anarhoidni krizi tridesetih let« prehajala iz »individualne sfere v kulturnopolitični aktivizem«. O tem so odločale tedanje družbene okoliščine – v zvezi z akcijami univerzitetne mladine (1933/1934), z izhajanjem akademskega lista »1551« (izhajal je do prepovedi 1938), in z delovanjem proti unitarizmu in centralizmu usmerjenega Slovenskega kluba, katerega geslo je bilo *Ne Rim ne Moskva – Ljubljana* v obrambi slovenske samobitnosti in v odporu proti sleherni dogmatičnosti, a tudi *okoliščine* v zvezi s tedanjo svetovno stisko, z vojaškimi pohodi nemškega nacizma, italijanskega fašizma in tragedijo španske državljanske vojne (z njenim koncem aprila 1939). Tedanje razmere so torej predmet Torkarjevega knjižnega prvenca, knjižice štiridesetih satiričnih sonetov z naslovom BLAZNI KRONOS 1940, in dvajsetih sorodnih risb Nikolaja Pirnata.

V sedemdesetih letih rehabilitiranega Igorja Torkarja, ki je med tem svojo življenjsko pot romansirano upodobil v dveh proznih delih: *Deseti bratje* in *Umiranje na obroke*, so v esejih kot satirika in umetnika osvetlili vidnejši slovenski esejisti: Taras Kermauner (v eseju k izbranim Torkarjevim dramam v knjigi Pisana žoga, 1972), Mitja Mejak (Uvod k Jetniškim sonetom, 1974), Matjaž Kmecl (esej k Baladi o smehu, 1977) in Filip Kalan (v spremni besedi k Blaznemu kronosu iz leta 1989: *Živeti ali preživeti*). Esejist, umetnostni zgodovinar Janez Mesesnel pa stvarno oznamenjuje Nikolaja Pirnata, kiparja, slikarja, grafika in umetnika – borca, ki se »... povzpneja do duhovnih družbeno osveščenega človeka edino vrednih zadoščenj (str. 57).

V.

Po grotesknih doživetjih predvojnega časa, boleče odrinjenosti »rodu pred zaprtimi vrati« (glej roman *Deseti bratje* Igorja Torkarja), zatem po preživetju taboriščnega trpljenja v Dachauu in drugod med drugo vojno, po preživetju povojne obsojenosti v zvezi z dachauskimi procesi (glej Torkarjev roman *Umiranje na obroke*) pa še po razkritju politično zamolčevanih nesmislov, krivic in zablod in pravno potrjenih



rehabilitacijah – po vsem tem se preživeli pesnik Blaznega kronosa, Kurenta, Jetniških sonetov, Balade o smehu zdaj kot Zlatoust sprošča v epigramski obliki svojih stihov in s pomočjo ironije in satire ustvarja z njimi sodobnikom namenjeno satirično podobo dogodkov in prizorov, ljudi in značajev. Zato je treba k prejšnji literarni podobi avtorja neogibno dodati zbirko satiričnih pesmi in humoresk ZLATOUSTOVA PRATIKA (Mladinska knjiga 1981).

Vsebinska pričujoče zbirke na natanko 208 straneh takoj uvodoma opozarja bralca, da se avtor satiričnih pesmi in humoresk zaveda donkihotovstva svojega početja in da se tovarišem želi opravičiti, ker je še vedno živ in ker jim bere »levite«. Zbirka deluje s pestrimi in zanimivimi razdelki kot zaokrožena in razumno premišljena celota: prvi razdelek *Obrabljeni dnevi* dvainpetdesetih tednov v osmih osemvrstičnih kiticah z rimo abcdadee in v devetzložnih stihih najprej na splošno oznamuje dneve, ki nam delijo »življenja blišč in bedo«, zatem pa v domiselnih prebliskih ugotavlja, zakaj označuje ponedeljek »siv obraz«, torek »voden obraz«, zakaj je sreda »previdna ritka«, četrtek dan, ko se oprezno delajo različni »delovni načrti«, petek je »dvoobrazni mežnar«, sobota pa »lahkomiselna deklina«, ki si »želi smeha, plesa, vina«, nedelja je »nališpana gosposodična«.

Razdelek o mesecih vsebuje najprej pesem o vsakem mesecu, ta pa obsega dve kitici po štiri jamske 11-zložne verze z žensko rimo aabb cdcd. Sledi kolednica (6. januar) v dveh kiticah: abab cddcd o svetih Treh kraljih in 14-vrstična pesem, posvečena poroki sodobne »device« Marije (23. januar), z dodanimi epigrami, ki jih je za 27. januar zapisal Janez Zlatoust, satirični učenik; na primer, o čudežu v Kani Slovenski, o prihodnosti slovenske kulture pa še o pomenljivih dneh v januarju. Sleherni razdelek se končuje s prevzgojenimi slovenskimi pregovori (Kdor pri nas laže, mu je laže). Sleherni mesec kakor koli domiselno povezuje s srcem: v januarju, na primer, »se mraz plazi v srce«, v februarju »srce pod masko skriva lice«, v marcu »srce kot roža sanj diši«.

Prav kakor v prvi pratiki bereš v tej zbirki duhovite prikoničene bodice na politike, različne družbene modrijane, literarne kritike, gledališnike, javne delavce, na različne nepravilnosti, šege in navade, strelice letijo na delo plavih angelov varuhov, na družbene zablode, na nepotrebna sestankovanja, na nepravilnosti v samoupravljanju, pri tem pa satiriku pomaga ostro oko odkrivati nesmisle in poroga vredne zablode. V naslednjih razdelkih postreže satirik z »vzorci pesmic za spominsko knjigo«, s »kuharskimi recepti«, s »poučnimi verzi za stenske prtičke v kuhinji«, s »sodobnimi napisi za nagrobne kamne«, njegova satira ne prizanese področju, kot je »prva pomoč v neugodah« (z nasveti frazerjem, brbljavim aktivistom, nekritičnim oblastnikom, idejnim fanatikom, zmrlim na vodilnih položajih). V treh humoreskah za sodobne »slovenske večernice« si privošči pamet kulturne ustanove (*Uvoženi režiser*), lažno napredno in nagrajevano gospodarstvo (*Izvoženi inženir*) in zlo dogmatske cenzure v »napredni dolini florjanski« (*Umetniški navdih*). Z bodico in strelico pa s porogljivo označitvijo ne zanemari take oblike satiričnega pogovora z bralcem, kot ga daje horoskop ljubim Slovincem na poti »od krsta h krsti« vse od stance v znamenju kozoroga, vodnarja pa do tehtnice, škorpionja, strelca, vendar na koncu svetuje Slovincem, naj se ne zmenijo za njegove »levite« in naj rajši nazdravijo lepoti, ustvarjalni moči in odrešilnemu vinu (»K hudiču žalosti kompleks, izpijmo eks!!«) Prav na koncu k satiričnim pesmim in humoreskam ZLATOUSTOVA PRATIKA dodaja avtor v Dodatku »dragocen podatek za slovensko literarno zgodovino«, vendar se zdi, da nekoliko po svoje pojmuje predmet literarne zgodovine v tem smislu, da naj bi le-ta brskala tudi po osebnih ozadjih literarnih del, ko pa novodobni strukturalisti vedo za njeno bolj znanstveno poslanstvo: raziskavo besedila kot besedne umetnine.

»Pripravljen bodi – to je vse!«  
(Shakespeare, Hamlet – Oton Župančič)

Sklepna misel: prejkone velja trditev, da je Igor Torkar dedič klasičnega izročila; v pesništvu izpoveduje človečanske vrednote, kakor so se ohranile v naprednem človeštvu in kakor jih je pred dvesto leti zapisala francoska revolucija v Listini o človečanskih pravicah in svoboščinah, klasično izročilo pa je vidno tudi v njegovem pesniškem izrazu, ki uporablja vezano pesniško obliko, rimo, sonet, tercino idr.). Avantgardist je v dramskem in proznem delu; v odrskih besedilih in v romaneskni obliki s pesniško prispodobo in alegorijo odkriva sodobne družbene nesmisle (anomalije), človeško stisko in večkrat žalostno-smešno, groteskno podobo sodobnega družbenega dogajanja. Podobo, ki v bojazni pred negotovo prihodnostjo, privzema videz – režeče se maske.

Stanko Janež

## MAG. VIDA DEŽELAK-BARIČ

## FAŠISTI BREZ KRINKE

V času, ki postaja vse manj naklonjen izdajanju tiste vrste historične literature in dokumentacije, ki ne pomeni neposrednega odziva na trenutne aktualne družbene interese in vprašanja, temveč je rezultat dolgoročnega, načrtnega prizadevanja posameznika, ustanove ali stroke, smo še toliko bolj zadovoljni, da tako delo vendarle izide. V mislih imamo delo, s katerim se prof. dr. Tone Ferenc vnovič predstavlja širši javnosti in ki že s svojim naslovom zbujata radovednost – FAŠISTI BREZ KRINKE.

Delo, ki obravnava italijanski okupacijski sistem v Ljubljanski pokrajini, je po notranji zgradbi izrazito dvodelno. V prvem delu razprave avtor na približno sto straneh v sistematični in strnjeni obliki predstavi vzpostavljanje, razvoj in poglobitve značilnosti okupacijskega sistema na ozemlju, ki ga je italijanski okupator zasedel aprila 1941, ga organiziral v eno upravno enoto, Ljubljansko pokrajino (v večji del Notranjske, Dolenjske in mesto Ljubljana) in ga zapustil po kapitulaciji Italije septembra 1943. S tem delom razprave je v veliki meri zapolnjena še ena bela lisa slovenskega zgodovinopisja o drugi svetovni vojni na naših tleh, čeprav ostajajo nekatera vprašanja še najprej odprta ali vsaj ne dovolj razčiščena, na kar opozarja tudi avtor. Na drugi strani pa je dr. Ferenc (pa tudi drugi avtorji) nekatere vidike okupatorjeve dejavnosti izčrpnije obdelal že ob drugih priložnostih (npr. racije v Ljubljani leta 1942, velika italijanska ofenziva poleti in jeseni 1942 itd.), preučitev drugih pa še načrtuje, tako da o tem vprašanju prav gotovo še nismo slišali njegove zadnje besede. Ta študija je rezultat izjemno bogatega poznavanja arhivskega gradiva, kar ugotav-

ljamo pri slehernem Ferenčevem delu, ki tako še naprej ostaja zvest svojemu načelu – dokumenti naj govorijo!

V uvodu študije avtor prikaže odnos med Kraljevino Italijo in Kraljevino Jugoslavijo v zadnjih letih pred vojno v kontekstu širše mednarodne politične konstelacije, odnos, za katerega je bila značilna izrazita dvoilična politika Italije do Jugoslavije in ki je postopoma pripeljal do oblikovanja scenarija, ki se je začel uresničevati aprila 1941. Sledi nazorna predstavitev poteka okupacije v aprilski vojni in enot, ki so sodelovale v njej, ter kratkotrajne vzpostavitev vojaške uprave.

Iz različnih razlogov je fašistična Italija zelo pohitela s priključitvijo zasedenega ozemlja h Kraljevini Italiji, saj je to storila že 3. maja 1941 in pri tem Slovencem iz propagandističnih razlogov obljubila določeno mero avtonomije, ki se je na zunaj manifestirala v poimenovanju izvajalca državne oblasti v pokrajini (visoki komisar namesto prefekt), posvetovalnem organu sosvetu (konzulta), uvedbi dvojezičnosti in v tem, da so bili slovenski fantje oproščeni vojaške službe.

Okupacija in razkosanje Slovenije sta gospodarstvu in oskrbi prebivalstva povzročila veliko težav, saj so bile nasilno presekane gospodarske vezi med pokrajinami in gospodarskimi panogami, temu pa je treba dodati še neugodno menjavo dinarja za liro in inflacijo. Raziskovanje gospodarskega stanja in problemov, zlasti prehrane, in dognanja, ki jih je dalo, pomenijo pomemben preboj v zgodovinopisju tega obdobja, saj je ta problematika vse do danes bila precej zapostavljena.

Vrhovno civilno oblast je v pokrajini prevzel človek z dolgoletnim stažem v fašistični stranki in »dober« znanec primorskih Slovencev, ki je med drugim opravljal vidne funkcije tudi v stranki na Krasu in Trstu – Emilio Grazioli. Obdržal je organizacijsko shemo oddelkov in uradov banske uprave, ustanovil pa je še nekaj novih, kakršne so mu narekovala potrebe fašističnega režima in vojne razmere. Obdržal je tudi slovensko uradništvo iz preprostega razloga, ker mu Italija ni mogla zagotoviti ustreznega usposobljenega kadra. Ob sebi je imel konzulto kot posvetovalni organ, ki pa je ni jemal resno

in jo je sklical le na pet sej. Na nižji ravni je ohranil vse okraje (čeprav Italija te upravne enote ni poznala) in na njihovo čelo postavil same fašiste. Tudi števila občin ni spreminjal, vendar jim je ukinil samoupravo, pustil pa jim je – vsaj na začetku – slovenske župane. Za vzdrževanje javnega reda in mira je imela civilna uprava na voljo lastne oborožene oddelke, nekaj časa pa je lahko uporabljala tudi redne vojaške enote, čeprav te niso sodile pod njeno pristojnost. V sodstvu so v precejšnji meri še naprej ostala v veljavi določila jugoslovanske zakonodaje, bistveno spremembo pa sta pomenila Graziolijska odredba septembra 1941 o uvedbi konfinacije in smrtni kazni in naslednji mesec ustanovljeno vojaško vojno sodišče 2. armade (novembra so ustanovili njegov oddelek tudi v Ljubljani). Pristojnost tega sodišča je bila obravnavati političnih kazenskih zadev – v razmerah okupacije in narodnoosvobodilnega boja je bilo torej prvenstveno naperjeno proti pripadnikom narodnoosvobodilnega boja in je do kapitulacije Italije obravnavalo več kot 13.000 Slovencev.

Med pglavitne cilje italijanskega okupatorja sta nedvomno sodili italijanizacija in fašizacija pokrajine, le da je ta cilj skušal doseči, kakor ugotavlja dr. Ferenc, »po daljši in zato fizično manj kruti poti« kot nemški okupator, torej sta se razlikovala le po taktičnih prijemih. Izmed ukrepov, ki naj bi pripeljali do cilja, omenimo uvedbo dvojezičnosti v upravi in javnem življenju, spodbujanje učenja italijanščine, uvajanje rimskega pozdrava, fašizacija zlasti slovenske mladine, delavskih strokovnih organizacij itd. Odločilna vloga pri usmerjanju celotnega življenja je pripadla fašistični stranki in njenim organizacijam.

Zadnji problemski sklop, ki ga obravnava avtor, zadeva vojsko. Ves čas je italijanski okupator v Ljubljanski pokrajini vzdrževal veliko število vojaštva, ki bi ga sicer nujno potreboval na drugih bojiščih, a mu razmere, ki jih je narodnoosvobodilni boj vedno bolj zaostroval, tega niso dovoljevale. Ljubljanska pokrajina je bila ves čas operativno območje 11. armadnega zbora, podrejenega poveljstvu 2. armade s sedežem na Sušaku. Njegov

poveljnik je bil leta 1941 in 1942 general Mario Robotti, »eden najbolj cinčnih in krvoločnih italijanskih generalov« v Jugoslaviji med drugo svetovno vojno. Med najpomembnejšo nalogo vojske je nedvomno sodilo varovanje prometnih komunikacij in s tem zagotavljanje varnega prevoza vojaštva in romunske nafte, z nastankom in razvojem partizanske vojske pa je postajal vse pomembnejši prav boj proti njej. Ker je bila spočetka za varovanje in obrambo javnega reda in miru odgovorna policija, torej civilna oblast, razmere pa so postajale za okupatorja vse bolj nenormalne, so bili odnosi med civilno in vojaško oblastjo vse bolj napeti. Vojska si je prizadevala dobiti na tem področju čim večja pooblastila in januarja 1942 ji je Mussolini zaupal obrambo javnega reda, maja 1942 pa tudi varovanje.

Za pomlad 1942 so vojaške oblasti pravilno predvidevale razmah dejavnosti partizanskih enot, zato so v skladu z načrtom Primavera, datiranim iz prvih dni februarja 1942, sklenile zadržati le strateško najpomembnejše komunikacije in postojanke, čeprav so razpolagale z okrog 45.000 možmi. Takšno defenzivno ravnanje je gotovo dodatno pripomoglo k osvoboditvi velikega dela Ljubljanske pokrajine in vsesplošnemu razmahu narodnoosvobodilnega boja. Z veliko, skoraj štiri mesece trajajočo italijansko ofenzivo (torej je med vsemi sovražnimi ofenzivami v Jugoslaviji trajala najdlje!), v kateri je posredno ali neposredno sodelovalo okrog 65.000 mož (do nedavna je veljalo število 80.000), je bil ta razvoj začasno sicer prekinjen, toda preurejena partizanska vojska je bila sposobna takoj po ofenzivi preiti v natanko štiri mesece dolgo protiofenzivo, v kateri je nasprotniku prizadejala nekaj hudih izgub. Slovensko bojišče je torej ves čas vezalo nase precejšnje vojaške sile, ki so tudi po priznanju okupacijske vojske bojevale prave boje, v katerih je imela precej žrtev. Dr. Ferenc je prvi doslej podal oceno izgub italijanskega okupatorja (okrog 1200 padlih, 2000 ranjenih in 300 pogrešanih), kar je nedvomno pomemben prispevek k zgodovini.

Vso to problematiko nazorno ilustrira

izbor 109 dokumentov, ki jih je dr. Ferenc zbral ob pregledovanju obsežnega arhivskega gradiva v domačih in tujih arhivih. Dokumenti, razvrščeni po kronološkem principu, so opremljeni z bogatim kritičnim aparatom (vseh opomb je okrog 1000), avtor na mnogih mestih razčlenjuje in pojasnjuje posamezne probleme v obliki pravih malih razprav, dopolnjuje posamezne dokumente z opozarjanjem na druge dokumente, z izvlečki vsebine ali delnimi objavami pomembnejših dokumentov, ki jih zaradi omejenega prostora ni mogel uvrstiti v glavni izbor, opozarja na literaturo itd. Dokumenti so časovno omejeni od aprila 1941 na eni strani do decembra 1942 na drugi. Za kasnejši čas, pravi dr. Ferenc, da ni našel pomembnejših dokumentov oziroma da okupator ni uveljavljal v okupacijskem sistemu bistvenih novosti. Skupni vsebinski imenoalec dokumentov so okupatorjevi ukrepi proti Slovincem in narodnoosvobodilnemu boju, po zvrsti pa gre v prvi vrsti za zapiske in zapisnike sestankov Robottija in Graziolija na različnih instancah, za spomenice, povelja, navodila itd.

Vodilna značilnost, ki se prepleta skozi dokumente iz začetnega obdobja, je »blagohotna« pripravljenost okupatorja, da spoštuje »lastnino, šege in navade« Slovencev, da jim bo vladal pravično, v zameno pa zahteva »samo« spoštovanje vsega tistega, kar predstavlja fašistično Italijo. V bistvu je šlo za zahrbtno taktiko, ki ni razkrivala bistva okupacijskega sistema. Ko pa so se začele razmere zaostrovali in odnosi razjasnjevati, ko je postal narodnoosvobodilni boj Slovencev v vseh svojih pojavnih oblikah dejstvo, je bilo prebivalstvo v bistvu degradirano v prebivalstvo druge kategorije, vsak njegov odpor pa zveden na raven terorizma, banditizma. Čeprav je na primer bivši ban dr. Marko Natlačen takoj po okupaciji izrazil italijanskim oblastem »živo željo prebivalstva Slovenije, da bi bilo deležno visoke blagohotnosti Dučēja in zaščitne fašistične Italije«, je okupator moral priznati, da ga je prebivalstvo sprejelo »hladno vljudno«, in ni minilo veliko časa, ko je že opozarjal na izrazite in številne znake odpora, kmalu na to pa tudi na oborožen upor.

Ko pa je okupator sprejel narodnoosvobodilni boj kot dejstvo, ga je skušal čimbolj diskvalificirati s tem, da je izključno vodilno vlogo v njem pripisoval »brezvestnim, zločinskim« komunistom, ki so se jim pridružili avanturizma željna mladina, stremuhi in nezadovoljnejši, ki so računali na privilegije v prihodnosti, in strahopetci, ki so se ustrašili komunističnih zločinov. A je pri tem treba poudariti, da italijanski okupator precej časa ni razpolagal s konkretnimi podatki o organiziranosti Komunistične partije Slovenije (za razliko od nemškega!) in da je do njih prišel šele proti koncu leta 1941.

Okupator si je po prvotnem prepričanju, da bo brez večjih težav lahko zagotovil red in mir, samo da bo uničil »virus comunisti«, kmalu moral priznati, da je prišel v sovražno deželo, med prebivalstvo, ki vse manj sprejema njegovo »velikodušnost«, ki ga je celo pripravljeno »predržno« napadati in je zmožno »nesluteneга zanos«, da torej postajajo razmere vse bolj izjemne in da jih bo mogoče obvladati le z izjemnimi ukrepi. Pobudnica ostrega kurza je bila mnogokrat prav vojska (najbolj drastično se je to pokazalo med veliko italijansko ofenzivo) in civilna oblast v bistvu temu ni nasprotovala, le pri njegovem izvajanju je imela veliko bolj zvezane roke, saj je morala upoštevati gospodarske in druge interese.

V dokumentih so predstavljene številne partizanske akcije in druge oblike odpora oziroma dejavnosti. Nekaterim je namenjena še posebna pozornost, npr. napadu Krimskega bataljona na Lož in Bezuljak oktobra 1941, napadu na preserski most decembra 1941, množičnim demonstrativnim akcijam Osvobodilne fronte 1941/1942 itd.

V poseben vsebinski sklop sodi kompetenčni spor med obema vodilnima možema v pokrajini, izzvan med drugim tudi z borbo za primat in prestiž, v katerem sta valila krivdo za neuspehe drug na drugega in v katerem je krajši konec potegnil visoki komisar.

Nadaljnji obsežen problemski sklop zadeva problematiko uresničevanja načrta Primavera, ki se je v razvoju dogodkov spremenil iz vsaj delno ofenzivne zamisli v popolno defenzivno udejanjenje,

posledica tega pa je bila, kakor se je slikovito izrazil Mussolini, da je uporniška tovarna začela delati z vso paro. Podatek, ki ga je 9. junija 1942 sporočil visoki komisar, je dovolj zgovoren – od 1936 krajev naj bi jih »uporniki« nadzorovali kar 1900 ali skoraj dve tretjini prebivalstva.

Med dokumenti, ki govorijo o načrtovanju in poteku velike ofenzive poleti in jeseni 1942, je treba posebej poudariti načrt izvajanja ofenzive, ki je bil do sedaj neznan in priča, kako korenito so ga morali njegovi načrtovalci med ofenzivo spreminjati. Dokumenti iz tega vsebinskega sklopa potrjujejo, da je bila ofenziva zamišljena kot totalna, vojska naj bi prečesala sleherno ped pokrajine, nobenemu uporniku naj ne bi bilo prizaneseno z najhujšo, to je smrtno kaznijo, osumljence naj bi uničili, uspeh pa merili samo po številu mrtvih upornikov.

V poseben sklop sodijo dokumenti, ki razgrinjajo okupatorjev represivni sistem. Ta se je začel izrazito zaostroovati na pomlad 1942 (ograditev Ljubljane z žico, množične internacije, požigi, streljanje talcev, omejevanje gibanja in dejavnosti, tudi gospodarske itd.), vrhunec pa je dosegel prav med veliko ofenzivo.

Okupacijske oblasti so se neverjetno veliko ukvarjale same s sabo. V mnogih dokumentih lahko beremo navodila o doseganju čim boljše bojne in psihološke pripravljenosti vojakov, oborožitvi, disciplini, zunanji urejenosti vojakov, varčevanju pri raznih izdatkih za vojsko, izvajanju propagandne dejavnosti itd.

Dokumente je celostno seveda nemogoče predstaviti, saj obravnavajo širok spekter problematike, od primarne voja-

ško-politične pa, če hočete, vse do problematike javnih hiš. Zatrđimo pa lahko – čeprav pri objavi dokumentov običajno rečemo, da so namenjeni predvsem uporabi (torej strokovnjakom in ne širokemu krogu bralcev), da tokratni izbor pomeni resnično zanimivo branje. K temu prispevajo tako vsebina dokumentov kot pestrost jezikovnega izraza z izrazito psihološko intonacijo in nenazadnje stilno izredno profiliran slovenski prevod. Čeprav so dokumenti nastajali pod peresom okupatorjeve roke in v glavah pogosto kar bolešno v poslanstvo fašistične Italije zaverovanih mož, pomenijo svojevrstno priznanje slovenskemu narodnoosvobodilnemu boju in potrditev, kako resno je okupator jemal vsakršno obliko odpora, da se je mnogokrat počutil kar smešno negotovega oziroma nemočnega, saj ni obvladoval situacije, da pa je v trenutkih zmagoslavja ali nemočnega besa bil enako krut kot nemški, da je imel enake načrte in mu prav tako ni bila tuja ideja usklajevanja etnične meje s politično.

Naj dodamo, da vsebuje knjiga tudi dragocene priloge (o upravnopolitični razdelitvi Ljubljanske pokrajine, o zasedbenih območjih italijanske vojske, o postojankah italijanskih oboroženih sil, o njihovi organizacijski sestavi itd.), bogato fotografsko gradivo in osebna, krajevna in stvarna kazala.

Končamo lahko z mislijo, da bo ob danes aktualnih težnjah prevrednotenja zgodovinopisja tega časa (tako s pozitivnim kot negativnim predznakom) pričujoča knjiga nepogrešljivo čtivo. Z njo pa so tudi presežene nekatere dosedanje napačne in stereotipne predstave o dogajanjih, odnosih in osebah tistega časa.

## DR. TONE FERENC

NOVI, ODLIČNI SPOMINI IZ  
NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA

Zgodovinarji smo zelo veseli izida slehernih spominov, v katerih si pisec prizadeva prikazati dogajanja tako, kot jih je videl takrat. Takšni spomini so in še bodo dobrodošel zgodovinski vir, in to ne glede na to, na kateri ravni je njihov pisec delal, krajevni, območni, nacionalni ali jugoslovanski, saj zgodovine ne pišemo samo na eni ravni.

Osolnikovi spomini so dobrodošel zgodovinski vir za več ravni slovenskega zgodovinskega v usodnem, prelomnem obdobju zgodovine slovenskega naroda. Kot goreč aktivist Osvobodilne fronte je namreč delal na raznih ravneh in tudi na raznih območjih. Začel je v Novem mestu in kmalu prerasel krajevene razmere, postal podokrožni, nato okrožni in pokrajinski aktivist Osvobodilne fronte. Tvorno je sodeloval tudi pri pripravi takšnih osrednjih manifestacij narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem, kot je bil edinstveni zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju.

Osolnikove spomine v dvajsetih, po strogem časovnem zaporedju napisanih poglavjih (enaindvajseto poglavje je spremna beseda) na 325 straneh in ustrezno ilustrirane s fotografijami bi lahko razdelili na pet delov, in to 1. na mladostna leta pri starših in študiju, 2. na bivanje v jugoslovanski kraljevski vojski in italijanskem ujetništvu, 3. na delo v narodnoosvobodilnem gibanju na Dolenjskem, 4. na Gorenjskem in 5. v Prekmurju. Največ pozornosti in tudi strani je Osolnik v tej knjigi spominov posvetil seveda Dolenjski, saj je tam deloval tudi največ časa, vse do marca 1944. Za bralca bo zlasti zanimiv opis dogajanj v letu 1942, ko so slovenski partizani izbojevali obsežno

svobodno ozemlje in ko so ga nato v veliki italijanski ofenzivi – najbrž najdaljši sovrtažnikovi ofenzivi v Jugoslaviji – tudi izgubili. Osolnik je bil takrat aktivist Osvobodilne fronte v mirnopaškem podokrožju in novomeškem okrožju. Zatem je pozimi 1942–1943 le za kratek čas okusil tudi življenje partizana v slovenski narodnoosvobodilni brigadi, bil je namreč namestnik političnega komisarja Tomšičeve brigade. Vendar ga je bolj potreboval teren in postal je sekretar okrožnih organov narodnoosvobodilnega gibanja za Stično, kjer je italijanska ofenziva zapustila največje razvaline političnega kadra Osvobodilne fronte. Kmalu pa je postal tudi sekretar dolenskega poverjenišтва centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije in izvršnega odbora Osvobodilne fronte za Dolenjsko in po njegovi ukinitvi inštruktor izvršnega odbora Osvobodilne fronte za Dolenjsko.

Posebno poglavje Osolnikovega delovanja pomeni njegovo sodelovanje v t. i. partizanski diplomaciji ali v diplomaciji v gozdu, kot so publicisti po vojni razlaševali takšno dejavnost. Imel je dva pogovora z italijanskim generalom Guidom Cerrutijem iz Novega mesta. Kot aktivist Osvobodilne fronte, ki je užival popolno zaupanje vodstva, še zlasti pa Borisa Kidriča, je kmalu po italijanski kapitulaciji postal sekretar prvega stalnega upravnega organa ljudske oblasti na Slovenskem, tj. upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje, in tudi načelnik njegovega občega odseka. Poleg tega je sodeloval pri pripravi in vodenju zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju (bil je delovni predsednik).

Kot že izkušen pokrajinski aktivist Osvobodilne fronte je moral Osolnik marca 1944 oditi za leto dni na Gorenjsko za sekretarja oblastnega komiteja Komunistične partije Slovenije; tam je jeseni 1944 postal tudi v. d. sekretarja pokrajinskega odbora Osvobodilne fronte. Končno so mu po zelo kratkem urednikovanju Ljudske pravice določili delo v še eni slovenski pokrajini, v oddaljenem, vendar že svobodnem Prekmurju; bil je član delegacije Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta. Tam je tudi dočakal zlom nacistične Nemčije, vendar še preden je

na Slovenskem potihnil bojni hrup, je bil z omenjeno delegacijo v Mariboru, kjer se je zanj, 25-letnega mladeniča, zares končala druga svetovna vojna.

To je precej skromno prikazan okvir, v katerega so vpeti dosti bolj zanimivi in razgibano ter berljivo napisani spomini partizanskega aktivista Osvobodilne fronte. Zanj in za večino slovenskega naroda, ki so ga fašistični okupatorji obsodili na smrt kot etnično enoto, je bila vojna kruti čas. Vendar pravi, da je šel skozenj z ljubeznijo. V spremni besedi je pojasnil, kako je nastal naslov njegovih spominov Z LJUBEZNIJO SKOZI KRUTI ČAS. Ko me je kot zgodovinarja narodnoosvobodilnega boja vprašal, ali naj ohrani takšen naslov ali ga spremeni, sem mu odgovoril, da naj ga ohrani. V petintridesetih letih prizadevnega raziskovalnega dela na področju zgodovine narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem si človek ustvari tudi svojo podobo o ljudeh, ki so ta boj vodili ali so se v njem kako drugače izkazovali. Priznati moram, da o Osolniku še nisem slišal pritožbe čez njegovo delo in vedenje v narodnoosvobodilnem boju. On je res šel z ljubeznijo skozi surovi čas, in to z veliko ljubeznijo do trpečega naroda in ljudi, ki jih je srečaval, predvsem do dolenjskih ljudi, na svoji bojni poti, na kateri se je bojeval bolj z besedo kot s puško. O njegovi ljubezni se bo bralec prepričal, ko bo bral tople opise mnogih dolenjskih aktivistov Osvobodilne fronte in domačinov, ki so jim pomagali pri ne ravno lahkem delu, prepričal se bo tudi, ko bo na strani 88 bral o ukazu nekega neusmiljenega odrednega poveljnika o ustrelitvi mladega partizanskega ubežnika, ki ga Osolnikovo posredovanje ni moglo rešiti smrti.

Mislim, da je tako za zgodovinopisje kot za bralce najdragocenejši del spominov tisti z Dolenjskega. Iz te pokrajine imamo namreč razmeroma še malo zgodovinskih del o narodnoosvobodilnem gibanju na terenu, več imamo zgodovinskih del – in to dobrih – o tamkajšnjih partizanskih enotah, največ izpod peresa Lada Ambrožiča. Malo je doslej tudi spominske literature iz te pokrajine. Svoj dolg je pred Osolnikom izpolnil predvsem žal prezgodaj umrli Radko Polič. Seveda je

treba upoštevati, da so mnogi Osolnikovi sodelavci – aktivisti Osvobodilne fronte iz novomeškega okrožja – Dušan Jereb, Vinko Paderšič, Vinko Kos, Jože Slak, Maks Stermecki in še nekaj jih je – padli že 1942. in 1943. leta. Iz te pokrajine so Osolnikovi spominski prikazi oseb in dogodkov tudi najbolj neposredni in topli, odondod je tudi največ osebnih človeških, bolj intimnih izpovedi, npr. o zbližanju s partizanko Maro, poroki in rojstvu nune otoka – male Katke, ki pripoved še bolj poživijo in prikazujejo tudi tisto plat življenja v partizanih, ki jo zgodovinska literatura navadno pušča ob strani, etnološka pa se je loteva šele v poslednjih letih.

Osolnik svoje spomine uokvirja v splošno dogajanje na Slovenskem, ki ga pozna kot udeleženec narodnoosvobodilnega boja in tudi iz povojne zgodovinske literature, iz katere pa ne prepisuje in zna splošnemu okviru odmeriti tudi pravo mero. V dobro mu je škoditi tudi to, da – drugače kot nekateri drugi udeleženci narodnoosvobodilnega boja – ne poskuša nastopati kot zgodovinar in se ne razpisuje o dogodkih, ki se jih ni udeležil. Čeprav imamo o nekaterih temah, v katerih je imel Osolnik vidno vlogo, npr. zlasti o upravni komisiji za osvobojeno slovensko ozemlje, že zgodovinsko literaturo, je Osolnikovo pričevanje (poglavje: Izvirnost slovenske partizanske uprave) kljub temu dobrodošlo, saj ima njegov opis precej. t. i. osebne note.

V svojih spominih izpričuje Osolnik globoko privrženost ciljem osvoboditve slovenskega naroda. V prvih dveh poglavjih bo bralec videl, ob čem je pred vojno zorel del slovenske mladine in kaj sta zanj pomenila zlom prve jugoslovanske države in fašistična okupacija, zvedel bo za vse motive, ki so sina liberalnega malega mestnega uradnika pripeljali do aktivista Osvobodilne fronte in nato tudi Komunistične partije Slovenije. Svojih nazaranj o upravičenosti narodnoosvobodilnega boja v usodnih letih slovenske zgodovine po več kot štiridesetih letih Osolnik ni spremenil. Njegova pripoved je polna, neposredna, stvarna, brez političnega frazarjenja, brez pretiravanj in olepševanj. Ne zamolči niti nekaterih napak



in pomanjkljivosti narodnoosvobodilnega gibanja, zlasti na osvobojenem ozemlju 1942. leta, čeprav mu pero laže piše o svetli in lepi plati narodnoosvobodilnega boja. Zaman pa bi bralec iskal kakšne srhljive pripovedi, iskanje samo temnih strani, izgrediv in ekscesov, obtožb in obračunov itd., kot je to »moderno« pri nekaterih bivših politikih zunaj Slovenije ali pri nekaterih publicistih in novinarjih tudi pri nas. V spremni besedi je povedal, da se spominja predvsem lepega in dobrega in govori tudi o morebitni enostranskosti, navezanosti na preteklost.

Osolnikova pripoved je zanimiva, ja-

sna in lepo berljiva. Slog je razgiban, jezik je lep, čist in razumljiv. Bralec bo dobil lepo in neizmaličeno podobo o delovanju aktivista Osvobodilne fronte na precejšnjem delu slovenskega ozemlja in o njegovem sodelovanju pri nekaterih dogodkih vseslovenskega pomena. Slovensko zgodovinopisje je dobilo pomemben zgodovinski vir, še zlasti za bodoče monografske obdelave zgodovine narodnoosvobodilnega boja na omenjenih območjih. Zato smo mu lahko hvaležni tako bralci kot zgodovinarji, in ko mu za ta uspeh toplo čestitamo, hkrati izražamo željo, da bi ga še kdo posnemal.

## JANEZ GRADIŠNIK

## MESSNERJEVE GORŠE STORIJE

Dosti let je že tega, kar je Janko Messner izdal pri mariborskih Obzorjih knjigo z naslovom *Skurne storije* (1971). Skurne storije pomeni po koroško grde zgodbe, sedanji naslov pa je dvoumen, saj naš Pravopis izraz »gorši« razlaga takole: 1. slabši, hujši, 2. zaljši, lepši. A kdor knjigo prebere, bo prepričan, da je avtor mislil prvi pomen, ali kvečjemu ironično drugega. Sicer pa ima knjiga svojo zgodovino, ker te zgodbe niso povsem nove. Nekaj jih je bilo še v nemški knjigi *Kärntner Heimatbuch*, ki je izšla v Trstu leta 1980. S skoraj enakim naslovom, *Ein Kärntner Heimatbuch*, je Messnerjeve zgodbe leta 1986 izdala ugledna založba Europa Verlag na Dunaju. V knjigo je v celoti prevzeta tržaška izdaja, dodanih pa je toliko novih, da je prejšnjih le pičila polovica. Obe knjigi želita avtorja in problematiko, ki jo obravnava, predstaviti nemško beročemu občinstvu. Dunajska izdaja ima precej podatkov o tem, kje so posamezni spisi prvič izšli (to je zlasti koristno pri številnih »odprtih pismih« na koncu knjige), in dodana ji je tudi avtorjeva bibliografija. Kratko, pa pristržno spremno besedo je knjigi napisal avstrijski pisatelj Peter Turrini.

Vse to je bilo potrebno povedati v zvezi z GORŠIMI STORIJAMI, zakaj te se spet vsebinsko v precejšnji meri ujemajo z drugo izmed nemških knjig. Razumljivo je, da je pisatelj želel predstaviti podobno zbirko svojih proznih spisov tudi slovenskemu občinstvu. Škoda le, da knjiga ne daje prav nobenega podatka o tem, kdaj so ti spisi nastali in kje so bili že objavljeni (ko je v knjigi ostal cel prazen list in bi bilo tudi na ovitku dosti prostora). Kdor želi kaj zvedeti o tem, mora potem izdaji primerjati in bo dognal, da je kakih 20

zgodb v obeh, marsikaj iz nemške knjige (tako menda vsa odprta pisma) je izpuščeno, dodanih pa je več novih reči, zlasti na koncu knjige. Da vse te spremembe niso nič dokumentirane, se mi zdi huda pomanjkljivost slovenske knjige.

Če je kdo po naključju od vseh Messnerjevih knjig najprej dobil v roke njegov mladostni dnevnik *Živela Nemčija*, o katerem sem že poročal, si bo mel oči, če bo pozneje prebiral GORŠE STORIJE, in se bo vpraševal, ali je mogoče, da je oboje napisal isti človek. Težko bo najbrž razbrati, koliko so krive posebne koroške razmere, koliko pa pisateljeve osebne izkušnje, da se je Messner iz mehkobnega domoljuba in pobožnega mladeniča prelevil v ostro polemičnega pisatelja, ki v svoji sveti jezi res ne izbira besed in ne priznava nobenih spodobnostnih mej. V tej svoji gorečnosti si je v teku let nakopal vrsto sovražnikov na raznih koncih. Vsa čast razsodnikom v Trstu, ki so bili pripravljeni pozabiti vse poznejše razprtije in so Messnerju za knjigo *Živela Nemčija* podelili letošnjo velikonočno nagrado Vstajenje.

Na strani 277 GORŠIH STORIJI pravi Messner: »Eden mojih prijaznih recenzentov je nekoč nekje zapisal, da je vsa moja literatura v jedru avtobiografska in politična, izvirajoča iz življenjske ogroženosti slovenskega naroda na Koroškem. Zadel je žebelj na glavo.« To je gotovo res, res pa je tudi, da življenjska ogroženost Slovencev na Koroškem lahko pri posameznikih zbujajo različne odzive. Messnerjevi najostrejši odzivi so zbrani v prvem razdelku knjige s simboličnim naslovom *Podoba iz sanj*, vzetim od Cankarja najbrž zato, ker nekatere teh zgodb prikazujejo vojne dogodke ali njihove posledice v poznejšem življenju. Nekaj pa je vmes tudi pravih sanjskih mor, ki se končujejo šele, ko »zakikirika Komatarjev petelin«. Marsikomu te zgodbe ne bodo povšeči – nekatere tudi meni niso, zlasti tista o buteljnih in nosovih ne, in ne morem se ubraniti vtisa, da je Messner v času, ko jih je pisal, bral preveč Kafka in še zlasti Rabelaisa, pa to njegovem pisanju ni bilo v prid. Tudi prenos v žensko duševnost v zgodbi Amanda, ki naj bi jo pripovedovala ženska se ni posebno posrečil.

Za moj občutek najboljši del knjige je naslednji razdelek z naslovom *Na trdih tleh*. To je 27 zgodb, dolgih povečini le dve do tri strani: avtobiografični zapiski iz raznih dob, nekateri iz mladosti, drugi iz vojnih časov, nekaj tudi poznejših. Spet druge so skice za portrete, tudi kak izdelan portret, in celota bi bila še bolj zadovoljiva, ko se avtor ne bi ponekod spet preveč predal svoji nagnjenosti k satiričnosti in grotesknosti, ki mu pokvari marsikak dober učinek.

Zadnji razdelek ima naslov *Iz ljubezni do bližnjega* in vsebuje precej raznovrstno gradivo, ki temu naslovu gotovo nič ne ustreza, je pač mišljen ironično. Vmes je razprava *O nekem položaju*, ki vsebuje tudi tale stavek (tu skrajšan): »... dokler neki literatje niso pisali samo še nemško, kajti izšli so iz Gimnazije za Slovence, kjer je bil pogovorni jezik v odmorih na hodnikih v glavnem nemški, saj so tudi njihovi učitelji stavek začenjali slovensko, zaključevali pa nemško.« Zaradi usode koroških Slovencev upam, da to ni res. Sicer pa je na tej gimnaziji poučeval tudi Messner in prav gotovo ni bil tak. Nasprotno, od več njegovih nekdanjih učencev sem slišal, koliko se mu imajo zahvaliti kot profesorju slovenščine. Bil je zavzet za svoj predmet, zato se ni čuditi, da se v zgodbi *Težave z nekim vrhom* pritožuje nad svojo prezgodnjo upokojitvijo.

Pravkar povedano daje misliti, da morajo biti GORŠE STORIJE jezikovno bogata in besedno ter slogovno dognana knjiga, obogatena s številnimi narečnimi izrazi in z avtorjevimi jezikovnimi »pogrontavščinami«. Res je takšna, a kje je

delo, ki bi nas v jezikovnem pogledu povsem zadovoljilo? Med pogrontavščinami so tudi nekatere manj posrečene, in med »normalne« besede je ušla tudi kaka manj všečna, recimo »raznoraznih« (str. 234), »se tudi za njegov zaključek poslužim« (246), tudi o »inkvojih« (230, 233) jaz rajši ne bi bral, čeprav sem uganil, kaj je mišljeno (intelligenčni kvocient). Je pa knjiga, v kateri tako rekoč ne najdeš tiskovne pomote, razen če moram šteti za takšno kuriozno zmoto v zadnji vrsti na str. 231 »Alah mu vera« namesto »Alal mu vera«. Tu bi človek skoraj vzkliknil: *Se non è vero, è ben trovato*.

Kaj se lahko primeri novim besedam, ko pridejo v drugo okolje, pa kaže stavek na strani 203: »...bral moj prijatelj P. Turrini. Šesto nadaljevanko svoje Alpske sage, zgodbo o Mariji v času nacizma.« Kajpada je bilo mišljeno šesto nadaljevanje nadaljevanke.

Mogoče smemo o tej knjigi reči, da je takšna, kakor je Messner na strani 260 zapisal o današnji koroški literaturi: »neučakana, pohlepna po priznanju, alarmantna in šokantna, da ne rečem kričava, pa tudi trmasta in ujedljiva«. Ob vsem, kar je mogoče reči kritičnega o njej, ne moremo in ne smemo prezreti, kje se Messnerjevo pisanje napaja. Morda je to najlepše izrazil Peter Turrini v spremni besedi k spredaj navedeni nemški knjigi: »Kdor hoče razumeti Jankov obupni boj za ohranitev slovenščine, mora vedeti, kaj je zanj povezano s tem: obstoj zgodovine in sedanjosti, dostojanstva in samospoštovanja slovensko govorečih Korošcev.«

## POEZIJA, KI ZVENI SRCU

REFLEKSIJE OB PREBIRANJU BERGLESOVE POEZIJE V BORCU

Odkar ljudje pomnijo, se je človek odzival poeziji. Verjel ji je. Nagonsko je občutil, da je žlahtno dete ljubezni do vsega, kar smo, kar je, spočeto v trenutku globoke iskrenosti, potrebe po dajanju samega sebe, samozavedanja, doseženega stanja in stopnje doumetja razodevajočega se.

Kajti poezija, ki ni razodetje, ni poezija.

Zato je resnična poezija vedno znova, vsakič; dar, na videz krhek, a v bistvu neizmerljive moči. Nevidno, neslišno, neopazno prenika v nas in nas poji s svojo bogato lepoto. Ta je v zvokih, ki zadonijo v nas, ko se sproži proces iskrenja med sprejemnikom in poezijo (pesnikom) in je v barvah, ki se razprostro v nas, ko prevzemamo, kar nam je izročeno. Če vsega tega ni, če se namesto živahnega, živega pretoka ulega v nas sivina kot pajčevine, srce pa ostaja gluho, duša nema, moramo pač sami pošteno in po vesti odločiti, na čigavi strani je krivda.

Pri tem seveda ne smemo zanemariti ne zapostaviti tako tujega kot lastnega strokovno-čustvenega odnosa in vidika.

V povodnji tako imenovanih iskanj, zaresnih, ponarejenih, pristnih, nepristnih, je naravnost osupljivo vznemirljivo – najsi se nam dozdeva, da nas ne more presenetiti čisto nič več – če naletiš na poezijo, ki govori z jezikom, kot si želiš, z govorico na tvoji valovni dolžini, ki brez velikih, donečih besed spregovarja o bistvenih, temeljnih, eshatoloških rečeh. Pristna, prepričljiva, neobrabrana, neizpraznjenih besed, katerih slednja je kot pribita, pomensko naspodbitna, del organizma, ki mu zmore pesnikov ustvarjalni napor vdihniti njegovo lastno življenje in s tem usodo.

Ko sem prebirala poletno dvojno številko revije Borec za leto 1986, so me na tak način prevzele pesmi, razvrščene pod skupnim naslovom Ellis Island. Iz njih je zvenelo nekaj, kar me je zadržalo ob njih. Pele so na neki nov način o starem, starem problemu slovenstva, o odhajanju na tuje, zlasti onkraj velike luže, v objubljeno deželo Ameriko. Pele in govorile so na neki magičen način o pričakovanjih, razočaranjih, čakanju, dolgem nekaj rodov, o novih krajih, o znoju in hrepenenju po starem domu, o koreninah in presajenih bilkah, kakor so se bodisi prijele, bodisi usahnile tam v daljni deželi, ki so jo tudi naši ljudje šli poselit, da bi se najedli kruha.

Poezija, ki se zareže naravnost v srce, obremeni dušo, vzdrami vase sesedene plasti vednosti, spominov, zgodovinskih dejstev; ki poraja žalostna, a na molk namesto na odgovor obsojena vprašanja.

Poezija, ki je zajela celo dolgo obdobje slovesov naših izseljencev, in sam zgodovinski spomin, Slovenija zadnjega stoletja in Amerika v svojem iskanju prihodnosti po državljanski vojni, po prvi vojni. Resnica o tukaj in tam, resnica o potrutih in strtih srcih, o rožmarinu in o izvezenem domačem prtu, o pokopaliških nagrobnikih, o sanjah do poslednjega dne.

Avtor: Ciril Bergles.

Neznan, a zrel pesnik. S pesniškim instrumentarijem, kot si ga je mogoče samo želeti.

Naslednje leto je bil v dvojni (8/9) številki revije Borec objavljen »rekviem za padlim bratom«... in ptica je odletela. Klena beseda, težka misel pesnika Cirila Berglesa. Spregovoril je glas vojne, kakor jo danes podoživlja pesnik, ki je bil tedaj, ko je brat odhajal v partizane, še otrok.

Včasih smo prepričani, da je bilo o vsem, zlasti o vojnih časih, povedano že vse. Tudi v verzih, tudi z besedami in v vseh odtenkih misli in čustev, odnosov, pojmovanj,

pogledov. Vendar je Berglesova beseda odkrila nove, takšne, ki neopazno presunejo na nov način. Mogoče zato, ker je njihov razpoznavni znak – in odlika hkrati – neka globlja zračenost s pesniško besedo, z govorico, nekaj, kar učinkuje že s samo skrajno mirno preprostostjo, s katero pa Bergles kar nekako uroči bralca, ga prisili, da stopi z njim v sled, sprejema, kar se mu ponuja. Urok, začaranost izvira tudi iz tega, ker pesnik s posebno, višjo, preseženo zrelostjo in modrostjo govori o časih, ko je bilo »hujše kakor hudo«, ko neslišno hodi za mrtvim bratom, to ptico, ki je morala odleteti... neslišno in z grozo in svetim občudovanjem, pobožno spoštljivostjo, ki sta nagrobni napis vsem padlim za svobodo, resnico, za tako našo deželo, za kakršno je vredno dati tudi svojih zgodnjih, mladih sedemnajst let.

Toliko je imel ta pesnikov brat, eden od treh, ki se niso vrnili domov, ko so ga Nemci obesili.

Cikel je bil vzet iz zasnovane pesniške zbirke Termopile.

Lani (1988) je Književna mladina Slovenije izdala pesniško zbirko Ellis Island dvojezično, slovensko-angleško. Prevajalski del je dobro opravil avstralski izseljenec Jože Žohar. Zbirka je druga po vrsti, prva so Vaje za svetlobo, izšla v samozaložbi leta 1984. Termopile bodo torej zbirka, kar dokazuje izredno ustvarjalno zagnanost Cirila Berglesa, pa tudi izpovedno nujo, ki je morala počakati na čas, ko si bo lahko dala duška.

Ta čas je tu.

Iz cikla Termopile, kakor je pred nami, v dvojni (5/6) številki revije Borec, se nam odpira pogled v istoimensko zbirko. Ali obratno, iz nje, njenega zgodovinskega temelja se pesnik obrača v naš čas, v polpretekle grozote vojne, v dileme, kot so se kopičile v ljudeh v letih našega narodnoosvobodilnega boja in se porajajo vselej v prelomnih, usodnih časih. To so dileme herojstva in izdajstva; rasti novega, razkrajanja starega; resnice in laži; vere in brezupa; maščevanja in odpuščanja. Dileme, kot jih je poznala stara Grčija, opevane v težkih, večnih verzih velikih pevcev, razčlenjene v premišljanjih najmodrejših modrecev. Dileme, značilne za vsak čas, za vsak narod, za posameznika in ljudstva, pogostoma nerazvzljive, uzirane v vsakem času iz drugačnega zornega kota, a v bistvu obvezujoče moralo in etiko vsakogar in vseh.

Zato ker gre za večne, časovno neomejene dileme, je tudi pojem Termopil večen, nenehno odprt problem, ki je burkal ljudi, zlasti udeležence termopilskih bitk, vseh časov.

Osebna prizadetost pesnika Cirila Berglesa kot ustvarjalna spodbuda bi bila seveda veliko premalo. Bila je le gibalno prebujene pesniške zavesti, da je treba spregovoriti o nezacelejenih ranah, brazgotinah, o vsem, kar je minulosť nekega obdobja sicer presekala, ostalo pa je še nepovedano, morebiti celo zamolčano, pa tudi neizpovedano; in da je treba marsikaj na novo premisliti, oceniti. Se zamisliti nad vprašanji krivstva in nekrivstva. Posledic enega in drugega.

Skratka – Termopile se ponavljajo, termopilska tragedija se ne bo nehala, dokler se človek, človeštvo ne bosta odpovedala sovraštvu in koristoljubju, krutosti, nesmiselnosti smrti pa umiranja na bojiščih, preminevanja zaradi tuje volje in nasilnosti, tega razvrednotenja človeka, človeštva samega.

Cikel, ki se nam ponuja v tej številki revije Borec, je obet. Človek našega časa mora prevzemati duha preteklosti, ne more biti in bi nikakor ne smel biti brezbrizen, nezainteresiran za tisto, kar je zunaj njegovega ozko načrtanega kroga vsakdanjosti, pozornosti, potrebe in sposobnosti, volje, moči in hotenj. V časih, ko se tehtnica nagiblje na to stran, je čutiti odmev gluhotе, kar je strašljiv znak.

In v takem času je poezija, ki zveni srcu prav zaradi svojega ustvarjalnega naboja in ker jo poraja izkristalizirana misel, ki nezmotljivo izbira prave, dobre, žlahtne, res polnovredne besede, lahko zanesljiv vodnik zmedenemu, zavozlanemu pojmu, kaj je zares človeško in človečno, kaj pa ni in ne more biti.

Poezija Cirila Berglesa je prav to. Razodetje ljubezni, človečnosti, možnosti življenja brez groze, naj bo takšne ali drugačne vrste.

## MARTIN IVANIČ

## ZAPIS O VELIKEM ČASU IN LJUDEH

Knjiga o 32. diviziji Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, ki jo predstavljamo slovenskemu prostoru, zbuja spoštovanje. Najprej spoštovanje zaradi tega, kar obravnava. Odveč bi bilo ponavljati misli o človeški plemenitosti in patriotičnosti zavednosti ljudi, ki so se po svoji svobodni volji odločili zastaviti največ, kar človek premore, za svojo človeško in narodno svobodo in dostojanstvo. Spoštovanje pa zbuja tudi sama po sebi. Njeno branje nam razkriva veliko vztrajnost in težko izmerljivo požrtvovalno delo, s katerima so vsi njeni sodelavci, od urednikov, avtorjev, pričevalcev, lektorjev in številnih neimenovanih sotrudnikov zbrali, preverili, obdelali in uredili številna dejstva, fotografije, karte in indekse ter iz globin desetletij izbrskali vrsto drobnih, a pomembnih in zanimivih podatkov in nam jih nazorno nanizali v zgovorno podobo območja, vojaške enote, razmer, v katerih se je bojevala oziroma jih je morala skrajno resno upoštevati, pa vse do junaških in pretresljivih ali celo človeško tragičnih usod nekaterih posameznikov. Navsezadnje terja priznanje tudi sposobnost sodelavcev te knjige, da jim je, čeprav zagotovo tudi z velikimi težavami, uspelo doseči takšno mobilizacijo posameznikov in številnih ustanov, da je knjiga naposled, čeprav že kot 3. dopolnjena izdaja, ob malem, 45. jubileju divizije, uzrla luč sveta kot dostojno delo, ki se ga ustvarjalcem kljub nekaterim pomanjkljivostim v ničemer ni treba sramovati.

O povsem strokovnih pripombah in primerjavah bo bolj poklicno govoril mag. Damjan Guštin, sam pa želim prispevati k splošnemu vtisu nekaj razmišljanj in vprašanj, ki se na knjigo vežejo v ožjem ali širšem smislu besede. Naj

takoj povem, da z njimi ne želim spodbuditi kakšnih dvomov o navedenih dejstvih ali interpretacijah. Preprosto se mi zdi bistveno to, da o zadevah, ki se nanašajo na našo skupno zgodovino in na naš odnos do nje, svobodno in radovedno razmišljamo. Zato upam, da bodo moji vtisi in razmišljanja naleteli na razumevanje.

Med prvimi vprašanji se mi je porodilo vprašanje o tem, kaj je (poleg dveh predhodnih, seveda bolj nepopolnih objav) botrovalo uspešni izvedbi tako obsežne in zahtevne naloge. Mar bolj urejene družbene razmere in tisto, čemur pravimo družbeno ozračje, ki gredo na roko takšnemu delu, ali pa je to prej posledica nadnormalne zagnanosti in tudi družbenega statusa in vpliva avtorjev knjige? Če je predvsem slednje, me kljub prijetnemu vtisu ob knjigi skrbi, da v takšnih razmerah pri nas izgubljam občutek za relevantnost zgodovinskih tem, ali povedano drugače, manjkajo mehanizmi, ki bi spodbujali in zagotavljali načrtno obravnavo ključnih zgodovinskih tem.

Nedvomno je pohvalno, da se je v nastajanje knjige tako ali drugače vključilo toliko dejavnikov, od posameznikov prek 25 občin do nekaterih republiških ustanov. To je lahko spodbudno tudi za druga dela, ki terjajo sodelovanje in dobro voljo na široki regijski ravni.

Svoje konkretne vtise bom v nadaljevanju navedel nekoliko nesistematično, za to je krivo večno pomanjkanje časa, pa tudi, če hočete, moja premajhna izkušnost.

Ta knjiga govori o tem, česar nikakor ne smemo pozabiti. A obenem moramo misliti tudi na to, da je preteklost, najsi bo še tako sijajna in poučna, samo ena od komponent sedanjosti. Knjiga budi in krepi naš zgodovinski spomin, povzdiguje našo samozavest, kar je danes, ko večkrat dvomimo o samih sebi, zares pomembno.

Ob listanju knjige (moja opazanja v resnici bolj slonijo na listanju kot na študiju) ni moč mimo dejstva, ki se mi zdi povsem normalno: delu se pozna, da so njegovi avtorji borci. Bolj kot pri zbiranju gradiva in podatkov (to je treba posebej pohvaliti) se to pozna pri interpretaciji oziroma presojanju procesov, dogodkov in posameznikov. Naj to ilustriрам samo

z nekaterimi slogovnimi zgledi, kot so oznake junaški borci, sijajne zmage, dostojno maščevanje ipd. To razliko, ki se kaže v primerjavi med piscem borcem in piscem poklicnim zgodovinarjem, moramo upoštevati in spoštovati.

Pri tem se nam seveda postavlja vprašanje klasifikacije tovrstnih del. Zdi se mi umestno, da avtorji (če sem jih seveda prav razumel) svojega dela ne štejejo za znanstveno monografijo (a ta ambicija pogosto muči prav takšne avtorje), temveč je to res vzorna, že kar celostna podlaga za znanstveno monografijo, se pravi za kritično, analitično historiografsko obravnavo. To torej je monografija, ni pa še znanstvena, in sploh se sprašujem, ali so znanstvene monografije posameznih partizanskih enot nujne, saj je partizanska vojska kot takšna zaokrožena celota za znanstveno-monografsko raziskavo. Hkrati je knjiga več kot le »vojno-politično delo«, je knjiga živih, človeško toplih utrinkov in usod, k čemur bistveno prispeva resnično humana poteza živih borcev, da padlih soborcev ne obravnavajo le statistično.

Ta knjiga kljub svoji bogati dejstveni (podatkovni) vrednosti za raziskovalce seveda ne more nikomur pomeniti več, kot pomeni borcem divizije, namreč kot edini pravi spomenik njenim padlim junakom, pa tudi svojcem borcev in seveda prebivalstvu krajev, v katerih je divizija častno opravljala svoje svobodoljubno poslanstvo. Vendar jo pristržno pozdravljamo tudi na Slovenskem, med drugim zaradi neposrednega sosledstva in marsikatero podobnosti (ne da bi govoril podrobneje, je bilo operativno območje divizije v marsičem zelo podobno slovenskim, a z očitno razliko v ustaškem elementu). Z veseljem jo jemljemo v roke z njenimi odlikami in pomanjkljivostmi, tudi nam v spodbudo in poduk.

Delo odlikuje, poleg omenjenega, uporaba bogatega literarnega, arhivskega in spominskega gradiva. Poklicni zgodovinar pa se seveda takoj vpraša, kaj je z uporabo arhivskega gradiva sovražnega izvora, ki je tu uporabljeno skrajno skopo, samo v obliki nekaj fragmentarnih bojnih poročil. Kaj je od tega sploh ohranjeno,

ali so na primer na razpolago sovražni-kova politična poročila – denimo o razpoloženju prebivalstva in preusmerjanju njegove politične volje ipd. Zgodovinarju se prav tako zastavlja neizogibno vprašanje o kritični oceni oziroma analizi tega bogatega gradiva, ki je uporabljeno.

Naj na tem mestu omenim, da je pohvale vreden delež fotografij in zemljevidov v celotnem gradivu, vendar tudi fotografsko gradivo potrjuje splošen vtis, ki sem ga dobil ob pregledovanju knjige. Besedilo in fotografije (razen ene ali dveh izjem) zelo malo govorijo o odnosih in stikih divizije oziroma njenih enot s prebivalstvom operativnega območja. Mogoče je ta moj vtis varljiv, a če ni, me bega. Končno je to partizanska enota, življenjsko odvisna od razpoloženja in odnosa prebivalstva, in ta se kaže v marsičem, zlasti pri preskrbi in namestitvi partizanske vojske, verjetno tudi saniteti, obveščanju, morebiti tudi pri zvezah in podobno. Resda govorim dokaj laično, a tudi drugače se mi zdi, da se knjiga z okoljem, v katerem je enota nastala, se iz njega v znatni meri regenerirala, operirala znotraj njega itd., premalo ukvarja. Prevladuje občutek, da se delo omejuje na notranji krog divizije, premalo pa pove o njenih zunanjih povezavah.

Uvodoma je sicer podan skop oris geografskih, socialnih in deloma političnih razmer na območju divizije, a očitno bi bil podrobnejši prikaz politične pripadnosti prebivalstva, njegovega odnosa do Nezavisne države Hrvatske (NDH), spreminjanja njegove politične usmeritve, že poprejšnjega vpliva in moči Komunistične partije Hrvaške ipd., zelo ilustrativen. Na ta način bi bolj dojel, zlasti manj poučeni bralci, razmere in okoliščine, v katerih je divizija nastajala in se bojevala. Osebnost sem pogrešal tudi jasnejšo oceno razmer in osvobodilnega gibanja v letu 1941 oziroma predstavitev organske rasti družbene podlage 32. divizije, ki je nasploh sama dovolj impresiven pojav. K temu pa moram dodati prepričanje, da opiranje knjige na trdno dokumentarno podlago preprečuje črno-belo slikanje, dasi ravno povsem mimo tega delo le ni šlo. To se kaže pri samo bežni obravnavi dokaj množičnega pojava dezerterstva (ki pa je bilo

dvosmerno) in njegovih vzrokov; prav tako knjiga praktično ne govori o morebitnih deviacijah med poveljujočim ali političnim kadrom, čeprav kategorično ni rečeno, da takšnih pojavov sploh ni bilo. Če jih res ni bilo, tedaj bi to z vso upravičenostjo lahko zapisali.

Osebo se mi zdi, če si smem lastiti pravico do strokovne presoje, najboljši tisti del knjige, ki govori o sestavi divizije in njenih služb. Tudi tu bi lahko govorili o odprtih vprašanjih, a je poglavje vseeno boljše celo od drugega, pogojno rečeno, pravega historičnega dela knjige, ki govori o bojni poti divizije. To je res knjiga o bojni enoti, a mestoma se mi zdi ta historični del preobremenjen s podrobnostmi. V njem še posebej pogrešam vprašanje sovražnih virov in še bolj kot to vprašanje razmerja med enoto in prebivalstvom.

Za nas je bolj zanimiv morda prav prikaz političnega razvoja in dela v enoti, saj hrvaško narodnoosvobodilno gibanje ne pozna organizacije, kakršna je slovenska Osvobodilna fronta, ki je bila še posebej pomembna tudi za politično mobilizacijo prebivalstva. V besedilu sicer naletimo na omembo Enotne narodnoosvobodilne fronte kot množične organizacije, a očitno ni dovolj jasno, ali gre bolj za obliko političnega gibanja ali pa je mišljena trdna organizirana tvorba.

Soglašam z mnenjem, da so seznam borcev in poveljstev dragocen pripomoček in da so sad zares vztrajnega in napornega zbiranja in preverjanja. Vendar bi bilo koristno, če bi bili popolnejši, če bi vsebovali še kakšne druge podatke, na primer o dezerterjih, in če bi bili podatki vsaj deloma analitsko obdelani, da bi bralec dobil bolj nazorno predstavbo o sestavi in deležu posameznih kategorij oziroma skupin pripadnikov divizije, kot je denimo lahko odstotek padlih med borci in med poveljniškim kadrom, in še vrsto drugih kazalcev, kot so politična pripadnost, starostne skupine itn. Ta del res ni toliko zgodovinsko pomemben, temveč je predvsem dostojen spomenik in zahvala človeški in patriotični plemenitosti, svobodoljubnosti in pogumu, vrlinam, po katerih naš sedanji čas glasno vpije.

Naj sklenem z mislijo, ki sem jo izrazil že na začetku: kljub pomislekom in vprašanjem, ki so se mi porodila ob listanju knjige in seveda niso zajela vseh odprtih problemov, ki jih razumem deloma kot prispevek k stvarnejši predstavitvi knjige, deloma pa kot opozorilo za razmišljanje ob bodočih podobnih delih, je to delo častivreden zapis o velikem času in ljudeh. Veselilo nas bo, če bo prispevalo k obujanju človeških vrednot tudi danes in tudi v slovenskem prostoru. Zdi se mi, da bo na ta način potrjen njegov pravi smisel.

#### PRIPIS

Slovenskemu občinstvu je bila 15. decembra 1988 predstavljena knjiga o 32. (hrvaški) diviziji NOVJ. Razlog za predstavitev slovenskemu prostoru je med drugim v neposredni sosesčini operativnega področja 32. divizije in opazni podobnosti razmer z nekaterimi deli slovenskega bojišča (zlasti Štajerske) ter posebej tudi v dejstvu, da je prek njenega operativnega območja vodila pot slovenske 14. divizije iz Bele krajine na Štajersko. Delo sta na tiskovni konferenci podrobneje predstavila zgodovinarja mag. Damijan Guštin in Martin Ivanič. Njuna prikaza objavljamo v celoti.



## MAG. DAMIJAN GUŠTIN

## NOVO DELO O 32. DIVIZIJI

To delo je že tretja knjiga o 32. diviziji NOV Jugoslavije. Prvo, vsekakor skromnejšo, tako po obsegu kot tudi po dosegu, je pripravil urednik Joža Horvat že leta 1959 (Borbeni put 32. divizije, Rijeka 1959), druga je izšla pred trinajstimi leti v Zagrebu (Tridesetdruga divizija, Ljudi i događaji, Zagreb 1975).

Zato je zdajšnja monografija lahko v dobršni meri sintetizirana podoba celotnega delovanja divizije. Hkrati je treba poudariti, da je 32. divizija le ena od monografij o partizanskih enotah v severozahodni Hrvaški, saj imajo svoje historiografske obdelave tudi nekatere njene brigade, prav tako 10. korpus kot nadrejena enota (R. Bulat: Deseti korpus »zagrebački« NOV i POH, Zagreb 1985, Z. Cvetković: Sedamnaesta slavonska NOV brigada, Beograd 1978, V. Hláić: Grebeni Ivančice, Prva zagorska NO udarna brigada, Beograd 1974).

Proučevanje narodnoosvobodilnega gibanja je dalo veliko dobrih del, od katerih omenimo le zbornik, ki je izšel na več kot tisoč straneh, in ambiciozno zbirko virov o narodnoosvobodilnem gibanju v severozahodni Hrvaški; do sedaj je izšlo šest knjig za prvi dve leti vojne (Sjeverozapadna Hrvatska v NOB-i i revoluciji, Zbornik priloga znanstvenog skupa v Varaždinu, 15. do 17. V. 1975, Varaždin 1976; Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941–1945, 1.–6., Zagreb 1981–1987).

Za historiografijo narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem je monografija o 32. diviziji dovolj pomembna, saj je bila divizija ena od štirih, katerih operativna območja so se neposredno stikala z operativnim območjem slovenskih partizanskih enot, in to na dolgi črti od Prekmurja do izliva Sotle v Savo. Tako so bili stiki

nujni. Takoj pa je treba reči, da operativno sodelovanje zaradi vrste vzrokov po obsegu in kvaliteti ni bilo tako, kot je bilo denimo med 7. korpusom in 13. Primorsko-Goransko divizijo. Med temi vzroki je vsekakor treba omeniti vsaj slabšo razvitenost narodnoosvobodilnega gibanja v vzhodnem delu Štajerske, kot tudi močno zavarovano mejo med nemškim rajhom in Nezavisno državo Hrvatsko. Edina izjema v sodelovanju je bil pohod 14. divizije na Štajersko, ki je potekal prek operativnega območja 32. divizije. Kljub temu je to delo o 32. diviziji pomembno tudi za zgodovino pisje narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem, saj gre za obmejno območje, na katerem so se prepletala tako dogajanja kot medsebojni vplivi. Še bolj so take monografije dobrodošle za morebitne primerjalne študije o partizanski vojski v slovenskem, jugoslovanskem ali še širšem okviru, saj vsebujejo sumirane in kvalitetne podatke. Za pisce bo zanimiva primerjava ravni in zgradbe podobnih del o slovenskih divizijah.

Knjiga je razdeljena na tri velike tematske sklope in le prvi je izrazito historiografski. Vsebuje obširno študijo bojne poti in razvoja divizije. Drugi sklop prinaša precej spominskih prispevkov borcev te velike enote. Tretji sklop je več kot dvesto strani dolg seznam vseh, bolje rečeno večine, borcev divizije. Kot tak je gotovo eden od redkih, saj take priloge navadno pripravljajo na ravni brigad. Le kdor je kdaj zbiral podatke o borbah kake partizanske enote, bo znal ceniti trud, vložen v tako obsežno podatkovno gradivo. In kot tako je pravi spomenik tako zbiralcem kot borcem. Vendar naj obenem pripomnim, da so zbiralci ponovili klasično napako tovrstnih seznamov, to je, da so podatki preveč namenjeni sami sebi: manjka namreč njihova analiza ali pa je ta preveč površna. Šele analiza bi namreč pokazala funkcionalno vrednost zbranih podatkov za zgodovino pisje. Kaže pa tudi, da je pri uvrstitvi med podatke bila odločilna tako imenovana »pozitivna selekcija«, torej nenavajanje borcev dezertirjev (o katerih avtorji sicer navajajo, da so bili kar številčni, povečini pačasne vrste, kar pomeni, da so občasno zbežali ali ob operacijah odšli domov) oziroma tistih, ki

so po vstopu v partizanske enote dezertirali v sovražnikove enote (»izdajalcev«). Zanimivo bi bilo tudi vedeti, kateri od borcev so dezertirali iz hrvaških domobranskih enot.

Naj se zdaj pomudim ob osrednjem delu knjige, zgodovinopisni obdelavi divizije. Ta del prinaša pregled zgodovinskega dogajanja skozi dve optiki: z opisom njene bojne poti in s študijo o strukturi divizije. Prijem je vsekakor pohvalen, saj se podobne monografije vse prelahko zadovoljijo s preprosto kroniko, torej tisto prvo optiko, medtem ko se strukturna študija kaže le v posameznih elementih.

Divizija je delovala na območju severozahodne Hrvaške. Geografsko je to območje sestavljeno iz nizkega sredogorja, dvignjenega v več hrbtov, in obširnih ravninskih predelov. Značilna je bila slaba prometna dostopnost hribovitih predelov, zlasti območja Kalnika, na drugi strani pa veliko pomembnih prometnih žil proti Madžarski in morju, Beogradu in Mariboru ter Ljubljani. Zagreb je bil že na skrajnem robu tega operativnega območja.

Na njem je bil narodnoosvobodilni boj v prvih dveh letih dovolj otežen in je potekal v posebnih okoliščinah. Razočaranje nad prejšnjo jugoslovansko državo, ustanovitev nove, čeprav le navidezno neodvisne in hrvaške države, na drugi strani pa silovit ustaški teror, ki je blokiral odpor, manj ugodne geografske razmere za partizansko delovanje, vse to je omejevalo množičnost partizanskega gibanja v teh skoraj povsem hrvaških krajih, kjer ustaši niso genocidno preganjali drugih nacionalnosti. Kljub razlikam najdemo v razvoju narodnoosvobodilnega gibanja veliko zunanjih podobnosti s slovensko situacijo tega časa, zlasti s položajem na Štajerskem.

Središče partizanskih enot je bilo od vsega začetka na Kalniku, gozdnatem hribovju med Zagrebom, Koprivnico in Varaždinom, kjer je nastala tudi prva partizanska enota, Kalniški odred, in to poleti 1941. Do razširitve in množičnosti narodnoosvobodilnih enot je prišlo konec 1942, ko je na Kalniku začel delovati obnovljeni Kalniški odred v sestavi 3. operativne cone. V veliko pomoč mu je bila decembra

1942 ustanovljena 4. (12.) Slavonska divizija. Njen največji uspeh je bil prodor v Hrvaško Zagorje junija 1943, ko je osvobodila kaznilnico Lepoglava. V Hrvaško Zagorje so partizanske enote zaradi takojšnjih protinapadov ustaških in nemških sil zelo težko prihajale, še težje so se tam obdržale. Avtorji ugotavljajo, da v dolino Sotle partizanske enote niso prodrele vse do zadnjih dni vojne.

Prvo brigado so ustanovili 4. septembra 1943 z borci Kalniškega in Moslavačkega odreda. To je bila 2. brigada 2. operativne cone. Obširno poglavje se ukvarja s samo 32. divizijo. Ta je bila ustanovljena decembra 1943 iz novoustanovljene brigade Matija Gubca in brigade Braće Radićev, ki je bila prej v sestavi 10. divizije. Dvaintrideseta divizija je sprva nosila naziv Divizija 2. operativne cone, nato pa je dobila zaporedno številko takoj za zadnjo slovensko splošno divizijo, 31., ki je delovala na Gorenjskem in Primorskem. Divizijo sta sprva sestavljali dve brigadi, v letu 1944 oziroma na začetku 1945 pa je dobila še dve novoustanovljeni brigadi, in to Mihovila Pavleka Miškina in 1. Zagorsko udarno brigado.

Sledi pregled operacij divizije na njeni skoraj poldrugo leto dolgi bojni poti. Podrobno so opisani in tudi vojaško strokovno ovrednoteni vsi pomembnejši boji, prikazi so opremljeni s skicami in zemljevidi. Ne gre, da bi boje podrobneje označevali, zato omenjam le najpomembnejše, kot so osvoboditev Podravine, rušenje železniških prog, obramba virovitiškega mostobrana in nato Daruvara, obramba Kalnika.

Drugi del historiografskega sklopa obravnava razvoj in strukturo divizije. Pod tem razumemo organizacijsko strukturo divizije in funkcioniranje njenih vojaških nalog (pouk, bojevanje, poveljevanje). Poglejmo si nekaj ugotovitev, do katerih so prišli avtorji v študiji. Formacija enot je bila v partizanskih enotah postavljena v principu, a zaradi različnih razmer in možnosti zelo raznolika. Recimo le, da se je številčno stanje divizije v njenem poldrugem letu gibalo od 950 do 3250 borcev. Med borci je bilo veliko domobrancev (seveda pripadnikov hrvaškega domobranstva); avtorji mimogrede

omenjajo, da jih je samo v večjih skupinah prišlo skoraj 600. Zanimivo je, da je bilo med borci veliko odpora proti takemu množičnemu sprejemanju domobrancev.

Službe divizije so bile podobne kot v slovenskih divizijah, nekaj razlik je bilo v obveščevalni službi. Bila je teritorialna, povezana v obveščevalne centre od glavnega štaba navzdol, ki pa niso imeli neposrednega stika z enotami na svojem terenu. Glavni rod vojske je bila pehota. Artilerije je bilo malo in se je otepala z enakimi težavami kot na Slovenskem. Zaradi številnih prometnic na obrobju in sredi operativnega območja so imeli mineri veliko dela in uspehov. Zanimiva je saniteta. Slonela je tako kot v Sloveniji na stacionarnih bolnišnicah (prva v 1942), hudo pa je bilo pomanjkanje zdravnikov. V nevarnosti so ranjence kamuflirali v bunkerje, ko pa je nastalo osvobojeno ozemlje v Slavoniji, so jih pogosto prenašali tja. V oborožitvi je bilo stanje podobno kot povsod drugod, bilo ga je vedno premalo in bilo je zelo različnih tipov, vrst in kalibrov.

Veliko prostora je v knjigi namenjenega političnemu, to je partijskemu delu v enotah, kar pomeni še bolj kot na Slovenskem. Dela je bilo precej, saj je bil vpliv Mačkove propagande v smislu čakanja kar močan. Vpliv Hrvatske seljačke stranke nam po svoje kažeta tudi imeni dveh brigad, s katerima je narodnoosvobodilno gibanje skušalo usmeriti energijo kmečkih množic, ki so bile tradicionalno še vedno blizu HSS. Število partijsko organiziranih borcev je bilo nekoliko manjše kot v slovenskih enotah; bilo je okrog 20 odstotkov partijcev in približno toliko skojevcev, kandidatov je bilo le manjše

število. Ta sklop se končuje z navedbo poveljniškega kadra. K splošnemu vtisu v tem delu bi bilo treba dodati, da bi si želeli veliko več konkretnosti in argumentiranja pri opisu posameznih elementov političnega dela.

Posamezna poglavja so pisali različni avtorji, in to je opaziti tako v slogu, še bolj pa pri upoštevanju predpisov zgodovinarske obrti.

Drugi tematski sklop zajema spominsko gradivo. Deli se na dva dela, Živi o svojih mrtvih tovariših in Nepozabni ljudje in dogodki. Oba skupaj po obsegu sicer ne dosejata prvega zgodovinopisnega dela, sta pa zanimiva ilustracija povedanega v prvem delu. O kakovosti izbora prispevkov bi težko sodil, saj ne poznam vsega razpoložljivega spominskega gradiva, lahko pa rečem, da so zelo raznovrstni, z različnimi vidiki podajanja.

Avtorja in uredniški odbor so solidno in odgovorno opravili svoje delo in uspeh je viden. Po zgradbi se knjiga nekoliko razlikuje od podobnih na Slovenskem, ki se opirajo na koncept Knjižnice NOV in POS.

Kot večina tovrstne literature delo nima le historiografskega namena. V mnogočem je v njem vidna želja te generacije, da si zagotovi spomin ne le na spomenikih, temveč tudi v pisani besedi. To ni nič slabega, narobe, čisto človeško je, kot je človeško tudi odkrito priznati in upoštevati, da imajo in bodo imele tudi naslednje in prihodnje generacije zgodovinarjev pravico proučevati in razsojati ta del naše skupne zgodovine s svojimi glavami. Pisati čimbolj resnično in odkrito pomeni ohranjati vrednost takih del tudi za prihodnje rodove.

Draga Ada!

Z mešanimi občutki sem vzel v roke 3.–4. številko Borec, v kateri so objavljeni spomini tvojega pokojnega očeta in mojega dobrega znanca. Spomini so pač spomini, tako sem pač pomislil, ker so bolj ali manj subjektivno obarvani, zato jih vedno jemljem z določeno rezervo. Ko pa sem začel z branjem, me je snov vedno bolj privlačila in branje nisem mogel odložiti, dokler nisem dokončal. In to iz več razlogov.

Najprej zato, ker sem spoznal območje kočevskih naselbin kot osamljen otok sredi slovenskega ozemlja s prebivalstvom, njihovim življenjem, medsebojnimi odnosi in z globoko zakoreninjeno zavestjo pripadnosti svojemu prvotnemu germanskemu izvoru. To priliko mi je dal takratni vladajoči klerikalni režim, ko me je kot njihovega heretika poslal službovat v zaselek Podstenice sredi roških gozdov (1927. leta) in za tem v Zagozdac nad Kolpo. Tam je takrat bilo poleg gozdarjeve enonadstropne stavbe nekaj razmetanih kmečkih domačij in bedna enorazredna šola z dvema sobama, učencev pa okoli 10.

Že prvo srečanje s prebivalstvom je je neprijetno iznenadilo. Na vsa moja vprašanja so vztrajno odgovarjali v neki čudni, meni nerazumljivi nemščini podobnim govorom. Ko pa sem pozneje obiskoval druge sosednje predele, vasi, zaselke in šole (Rajhenau, Smuko, Mozelj, Nemško Loko itn.), sem našel enako podobo v razgovoru s prebivalci. Čeprav so razumeli slovensko govorico, so vztrajno govorili svoj kočevski jezik. Težko sem dojemal in sprejemal dejstvo, da so ti ljudje po 600 letih, odkar so jih preselili zaradi njihovih uporov orteburški grofje iz Tirolske in južne Bavarske na ta otok sredi slovenskega ozemlja, kjer so še vedno živeli v svoji zavesti, s svojo govorico in obnašanjem v svoji prvotni domovini in navezani na germansko poreklo.

In v te predele so pošiljali po »službeni potrebi« na delo oporečnike vsakokratnega menjajočega se političnega režima, med katerimi je bil tudi tvoj oče. In to v času, ko je že zajela večinski del tamkajšnjega kočevskega prebivalstva nacistična evforija in v nacističnih uniformah strumno korakala po tamkajšnjih vaseh še pred okupacijo.

Tako je naključje hotelo, da je tvoj oče z maloštevilnimi Slovenci v tem predelu okupirane Slovenije začel organizirati odpor proti okupatorju in ostal eden vodilnih v boju in delu zaledja ves čas od prvih dni okupacije pa do osvoboditve. Prav to mi je pa bilo precej neznano in šele sedaj prav cenim pomen terenskega dela, ki so ga v teh predelih opravljali terenci, brez katerega tudi odpor ne bi bil mogoč, vsaj ne v takšni meri, kot je bil. In v tej »roški trdnjavi« je tvoj oče navkljub svojim letom in zdravju prestal vse okupatorjeve ofenzive in hajke italijanske, nemške, belo in plavogardiščne, ki so si prizadevali, da bi osvojili in se utrdili v trdnjavi narodnoosvobodilnega boja in revolucije. Tvoj oče pa je v strnjeni obliki prikazal vse to dogajanje iz prve roke.

So to zgolj avtobiografski spomini? Ne! Kronika? Tudi ne. Mnogo več! Je to odprta knjiga, namenjena sedanjim in poznim rodovom o kolektivnih naporih, požrtvovalnosti, žrtvah, uspehih in neuspehih. Je pričevanje, dopolnjeno z izjavami neposrednih sodelavcev v akcijah in boju; pričevanje o usodi ljudi in tamkajšnjem tedanjem prostoru in času in to vse v težnji, da avtor pove **vso resnico**, zato tudi ne zamolčuje razne nepravilnosti in deviacije (ki se seveda dogajajo v vsaki revoluciji). Občudovanja vreden je tudi njegov spomin; do kakšnih podrobnosti prikazuje ne le dogajanja, ampak prav tako v naštevanju imen nedolžno likvidiranih, ki so bili odkriti že v času boja prav po njegovih zaslugi. In prav v tem poštenem, odkritem in objektivnem njegovem pričevanju je srž teh Spominov.

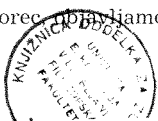
Vsebina njegovih Spominov me je pritegnila tudi zato, ker jih je pisal neposreden aktivist – učitelj in dal od sebe vse v najtežjih trenutkih. Z njim vred pavečina učiteljev, ki jih je tam zatekla okupacija. Uvrstili so se kot terenski delavci ali borci, ki so častno opravili svojo narodno dolžnost, kljub temu, da so bili pred vojno porinjeni na rob družbenega dogajanja, pa tudi med samim bojem so ostali kratkomo »šolmastri« za nekatere vodilne. Oče, zagotovo tudi s tvojim sodelovanjem, je opravil pomembno delo za zgodovino našega naroda, pa je komu všeč ali pa ne.

Naj se nekateri posamezniki še tako trudijo, da bi zatajili usodno zgodovinsko obdobje narodnoosvobodilnega boja in revolucije, izničili vrednote tega boja, so tu pisni dokumenti objektivnih pričevanj, od katerih so Spomini tvojega očeta še kako pomembni. Le škoda, da ni doživel natis v Borec, od srca bi mu čestital in stisnil roko! Pa naj mu velja to prek tebe!

Ljubljana, 7. julija 1989

Martin Mencej

Pismo Adi Krivic-Dequal, ki ga je Martin Mencej poslal tudi uredništvu revije Borec, objavljamo kot odmev na Dekvalove spomine na kočevsko okrožje (revija Borec 3–4, 1989).



Avtorski  
sinopsisi

*BOREC 7-8/1989*

Franc Štefe-Miško, uslužbenec, upokojenec, YU, 61000 Ljubljana, Okiškega 37

*Iz zgodovine naprednega delavsko-kmečkega gibanja v Šenčurju in okolici med vojnama*

BOREC, Ljubljana, XLI, 1989, št. 7-8, str. 731, slov. (angl.)

Članek obravnava politična dogajanja v Šenčurju in okolici med obema svetovnima vojnama, nastanek in razvoj napredne delavsko-kmečke miselnosti, nastanek in delovanje partijske organizacije in organizacije Skoj, njeno množično zakoreninjenost med prebivalstvom, nastajanje ljudskofrontnega gibanja, katerega odpor proti okupatorju leta 1941 je bil le logično nadaljevanje delovanja enotnega vseljidskega gibanja Osvobodilne fronte. Vse to se je dogajalo v izrazito kmečkem in klerikalnem okolju in v ostrih spopadih z najbolj konservativnimi in klerikalnimi oblastniki. Podrobneje ta dogajanja osvetljuje v sosednji vasi Voglje Janko Oselj, na Visokem pa Pavla Bevc. Martin Kadivec vse to zaokrožuje s predstavitvijo Pavla Bobnarja, ljudskega pesnika, dramatika in pripovednika v Šenčurju.

*Avtorski izvleček*

UDK 329.13/497.12 Šenčur/»1918–1941«

Franc Štefe-Miško

*From the History of the Progressive Workers-Farmers Movement in Šenčur and Its Surrounds between the World Wars*

BOREC, Ljubljana, XLI, 1989, No. 7-8, pp. 731

The article deals with the political happenings in Šenčur and its surrounds between the world wars, the origination and development of the mentality of progressive workers-farmers, the origination and activity of the party organization and organization of Skoj (League of the Communist Youth of Yugoslavia), its mass enrootedness among the inhabitants, the origination of the People's Front Movement, whose resistance against the occupier in 1941 was a logical continuation of the activity of the united general movement of the Liberation Front. All this occurred in expressive rural and clerical surroundings and in sharp conflict with the most conservative and clerical rulers. These happenings are more minutely described by Janko Oselj from the neighboring village Voglje and Pavla Bevc from Visoko. Martin Kadivec rounds all this out with a presentation of Pavel Bobnar, the folk poet, dramatist and narrator from Šenčur.

Author's Abstract

Milan Zver, novi raziskovalec, Univerza Edvarda Kardelja, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, YU, 61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5

*Odnos socialistov do enotne fronte proletariata in ljudske fronte v tridesetih letih na Slovenskem*

BOREC, Ljubljana, XLI, 1989, št. 7-8, str. 818, slov. (angl.)

Analiza odnosa slovenskih socialistov do enotne fronte proletariata in ljudskofrontnega povezovanja je hkrati politološka in zgodovinska študija. Je uvod v raziskavo Konceptije demokracije v politični misli slovenskih socialistov v letih med obema vojnama, ki jo bom nadaljeval v naslednjih letih. V študiji so prikazane osnovne oblike in značilnosti idejnih in političnih procesov socialnoekonomskega in političnega zbliževanja in oddaljevanja na slovenski politični levici. Različne politične doktrine so med drugim vplivale na to, da so slovenski socialisti v tridesetih letih izostali iz odločilnih procesov konsolidacije političnih sil na Slovenskem.

*Avtorski izvleček*

Milan Zver

*Odnos socialistov do enotne fronte proletariata in ljudske fronte v tridesetih letih na Slovenskem*

BOREC, Ljubljana, XLI, 1989, No. 7-8, pp. 818

The analysis of the attitudes of slovene socialists towards a unified front of proletariat and peoples front organization is a politological and historical study. It represents an introduction in the research "The Conceptions of Democracy in the Political Thought of Slovene Socialists in the Period Between the Two Wars", which I will carry on in the next two years. In the study there are presented basic characteristics and forms of ideological and political processes of socioeconomic and political similarities and differences which influenced the integration or falling apart of groups in the people's front. Different political doctrines were among other reasons which caused that the slovene socialists didn't take part in decisive processes of consolidation of political forces in Slovenia in the thirties.

*Author's Abstract*



Janko Prunk, dr., znanstveni svetnik, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

*Politični pluralizem pri Slovencih v stari Jugoslaviji*

BOREC, Ljubljana, XLI, 1989, št. 7-8, str. 837, slov. (angl.)

V razpravi je na osnovi konkretnih zgodovinskih podatkov narejena analiza o strukturiranosti političnega življenja pri Slovencih v stari Jugoslaviji. Že na prvi pogled je razvidno, da je bilo politično življenje strukturirano v vsakem izmed dveh desetletij na različen način. V prvem je prevladoval klasičen demokratičen popolnoma svoboden način političnega organiziranja v večje število političnih strank. V drugem desetletju pa je zaradi omejitev diktatorske zakonodaje politično življenje precej ovirano. Ni več političnih strank razen vsedržavnih, režimskih. Ostalo življenje pa se razvija organizirano v legalna gibanja, katerih nekatera si prizadevajo prerasti oziroma se legalizirati kot stranke, druga pa se zadovoljujejo z dano organizacijsko strukturo.

*Avtorski izvleček*

Janko Prunk

*Political Pluralism of Slovenes in Old Yugoslavia*

BOREC, Ljubljana, XLI, 1989, No. 7-8, pp. 837

This discussion is an analysis of the structurality of the political life of Slovenes in old Yugoslavia based on actual historical data. One can see at first sight that the political life was structured in a different manner in each of the two decades. In the first, a classical democratic and totally liberal manner of political organization in a grater number of political parties overruled. In the second decade, political life was greatly obstructed by the dictatorial jurisdiction. There are no more political parties, except for the state's, government's. Other life develops organized in legal movements, among which some strive to outgrow and become legalised as a party, while others are satisfied with the given organizational structure.

*Author's Abstract*